

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN
AHMED EL-KARAMÂNÎ'NİN "TEFSÎRU'L-KUR'ÂN" I**

DOKTORA TEZİ

SEMA ÜNAL

DANIŞMAN: PROF. DR. ALİCAN DAĞDEVİREN

**YALOVA
NİSAN 2023**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN
AHMED EL-KARAMÂNÎ'NİN “TEFSÎRU'L-KUR'ÂN”I

DOKTORA TEZİ

SEMA ÜNAL
177273005

DANIŞMAN: PROF. DR. ALİCAN DAĞDEVİREN

YALOVA
NİSAN 2023

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “Kur’ân İlimleri Açısından Ahmed el-Karamânî’nin “Tefsîru’l-Kur’ân”ı” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Sema ÜNAL

ÖNSÖZ

Bütün hamdler âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur. En güzel salat ve selamlar ise O’nun Habibi’ne (s.a.v.), Habibi’nin sevdikleri olan ailesine ve ashabının üzerine olsun.

Yüce Allah’ın kelâmı olan Kur’ân-ı Kerîm’i anlamaya çalışmak ve onun getirdiği hükümlerle amel etmek Müslümanların bu dünyadaki en ulvi gayesidir. Bu sebeple Kur’ân’ı tefsir eden âlimler her dönemde dünyanın çeşitli bölgelerinde adlarından söz ettirirler. Bu bağlamda İslam dinini dünyanın pek çok yerine ulaştıran Osmanlı Devleti’nin Kur’ân tefsirine olan ilgisi ve gayreti yadsınamaz. Bu dönemde gerek padişahın gerek halkın isteği birçok tefsirin yazılmasına vesile olmuştur. Bu tefsirlerden birisi de zamanında Fatih Camii’nde tefsir ve hadis dersleri okutan müttaki, mütevazı ve sûfi bir âlim olan Ahmed b. Mahmûd el-Karamânî’ye (ö. 971/1564) ait *Tefsîru’l-Kur’ân*’dır. On bir ciltten oluşan bu el yazması eser gerek üslubu gerek içerdiği konular bakımından oldukça kıymetlidir. Ancak Karamânî’nin vefatından iki sene sonra Ebüssuûd Efendi’nin de (ö. 982/1574) *İrşâdü’l-aklı’s-selîm* adlı tefsirini telif ederek padişaha takdim etmesi Karamânî’nin tefsirini ne yazık ki arka plânda bırakmıştır. Amacımız Karamânî’nin tefsirinin metodunu, üslubunu ve zikrettiği Kur’ân ilimlerini tespit ve tahlil edip değerlendirmek ve tefsir literatürüne kattığı zenginlikleri paylaşmaktır. Dileğimiz, öncelikle araştırmasını yaptığımız el yazması bu tefsirin daha kolay okunması adına tamamının tahkik edilmesidir. Çeşitli ilmî meseleleri ele alması bakımından hem kaynak olarak gösterilmesi hem de okutulması ise, bir diğer arzumuzdur.

Bu çalışmanın meydana gelmesindeki katkılarından ve desteklerinden dolayı pek çok kişiye teşekkür etmem gerekir. Bunların başında büyük bir özveriyle tezimi okuyup tashih eden ve gerek tezim üslubu gerek metodu gibi hususlarda yardımını ve samimiyetini esirgemeyen sevgili danışmanım Prof. Dr. Alican Dağdeviren hocam gelir. Yine tezim sınırları, üslubu gibi konularda ve teknik anlamda yönlendirmelerinden istifade ettiğim sayın hocalarım Doç. Dr. Hacı Bayram Başer ve Doç. Dr. Selman Benlioğlu’na teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca tez savunma sınavımda değerli tespit ve önerilerinden dolayı Doç. Dr. Ekrem Gülşen ve Doç. Dr. Murat Kaya hocalarıma da çok teşekkür ederim ve son olarak öğretim hayatımın başlangıcından bu zamana kadar samimi ve fedakâr destekleriyle yanımda olan sevgili annem Saliha, babam İsmet Aydı’ya ve çalışmalarında bana anlayışlı ve sabırlı davranan kıymetli eşim Ertürk Ünal’a ve ben okulda iken kızım ile oğluma tam bir anne şefkatiyle bakan hem komşum hem de arkadaşım olan Rabia Çalış’a sonsuz teşekkür ederim. “Başarı yalnız Allah’tandır.”

Mart – 2023

Sema ÜNAL

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ÖZET	ix
ABSTRACT	10
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	1
1.2. Araştırmanın Sınırları ve Yöntemi.....	3
1.3. Literatür Değerlendirmesi.....	4
2. AHMED EL-KARAMÂNÎ VE TEFSÎRU'L-KUR'ÂN İSİMLİ ESERİ	10
2.1. Karamânî'nin Hayatı	10
2.1.1. Doğumu ve İsmi	10
2.1.2. Eğitim Hayatı	11
2.1.3. Mesleği ve İlmi Kişiliği	12
2.1.4. Eserleri	13
2.1.5. Vefatı	14
2.2. Tefsîru'l-Kur'ân'ın Tanıtımı.....	14
2.2.1. İsmi	14
2.2.2. Mahiyeti	15
2.2.3. Metodu	23
2.2.3.1. Rivayet Tefsiri	26
2.2.3.2. Dirâyet Tefsiri	34
2.2.3.3. İşârî Tefsiri	54

2.2.4. Kaynakları	57
2.2.4.1. Tefsir Kaynakları.....	58
2.2.4.2. Hadis Kaynakları.....	60
2.2.4.3. Kelam Kaynakları.....	61
2.2.4.4. Tasavvuf Kaynakları	62
2.2.4.5. Arap Dili ve Belâgatî Kaynakları.....	63
2.3. Değerlendirme	64
3. KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN TEFSÎRU'L-KUR'ÂN.....	69
3.1. Kur'ân'ın Nüzûlü ve Metinleşme Süreci	69
3.1.1. Vahiy	70
3.1.2. Vahyin Çeşitleri	73
3.1.3. Mükerreren Nüzûl	79
3.1.4. Kur'ân'ın Derlenmesi ve Cem'i.....	80
3.1.5. Garânik Hadisesi	82
3.1.6. Değerlendirme.....	84
3.2. Kur'ân'ın Unsurları.....	86
3.2.1. Âyet	87
3.2.2. Sûre.....	89
3.2.3. Değerlendirme.....	101
3.3. Kur'ân'ın Okunması	103
3.3.1. Yedi Harf	103
3.3.2. Değerlendirme.....	105
3.4. Kur'ân'ın Lafızlarına Dair İlimler	105
3.4.1. Umum-Husus	106
3.4.2. Mutlak-Mukayyed.....	109
3.4.3. Garîbü'l-Kur'ân	110

3.4.4. Mübhemâtü'l-Kur'ân	111
3.4.5. Mücmel-Mübeyyen.....	113
3.4.6. Emsâlü'l-Kur'ân	115
3.4.7. Aksâmü'l-Kur'ân.....	119
3.4.8. Tekrârü'l-Kur'ân	122
3.4.9. Hitâbü'l-Kur'ân	125
3.4.10. Vücuḥ-Nezâir	127
3.4.11. Değerlendirme	129
3.5. Kur'ân'ın Anlamına Dair İlimler	130
3.5.1. Muhkem-Müteşâbih.....	131
3.5.2. Hurûf-i Mukattaa	137
3.5.3. Müşkilü'l-Kur'ân.....	140
3.5.4. Münâsebetü'l-Kur'ân.....	143
3.5.5. İ'câzü'l-Kur'ân	148
3.5.6. Üslûbü'l-Kur'ân	153
3.5.7. Müfredâtü'l-Kur'ân	156
3.5.8. Havâssü'l-Kur'ân.....	157
3.5.9. Fezâilü'l-Kur'ân	158
3.5.10. Değerlendirme	160
3.6. Kur'ân'ın Tarihî İçerikli İlimleri.....	162
3.6.1. Sebeb-i Nüzûl	163
3.6.2. Nâsiḥ-Mensûḥ	173
3.6.3. İsrâiliyat	184
3.6.4. Değerlendirme	186
4. SONUÇ ve ÖNERİLER.....	189
TEFSÎRU'L-KUR'ÂN'IN YAZMA NÜSHALARINDAN ÖRNEKLER.....	196

KAYNAKÇA.....	200
ÖZGEÇMİŞ	211
YAYINLAR.....	211

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s.	: Aleyhisselâm
a.s.m.	: Aleyhimusselâm
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: bin, ibn
bkz.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
Crh.	: Cârullah
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
GİBTÜ	: Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Ktp.	: Kütüphanesi
MÜ	: Marmara Üniversitesi
No.	: Hadis numarası
nşr.	: Neşreden
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
sad.	: Sadeleştiren
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
ö.	: Ölüm tarihi
y.y.	: Yayıncı yok

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Tefsirinde Sûrelerin Bulunduğu Yer.....	19
Tablo 2. Karamânî'ye Göre Sûrelerin Mekkî-Medenî Oluşları Açısından Tasnifleri.....	93

KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN AHMED EL-KARAMÂNÎ'NİN “TEFSÎRU'L-KUR'ÂN'I”

ÖZET

Bu çalışmada bir Osmanlı müfessiri olan Ahmed b. Mahmûd el-Karamânî (ö. 971/1564) ve onun *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eseri; mahiyeti, metodu, kaynakları ve içerdiği Kur'ân ilimleri açısından incelenmiştir. Böylece Karamânî tefsirinin ulûmü'l-Kur'ân konuları açısından önemi ve literatür açısından değeri tespit edilmiştir.

Tezimiz dört bölümden oluşmaktadır. Giriş dediğimiz birinci bölümde araştırmanın konusu, amacı, sınırları ve önemi gibi konulara temas edildikten sonra Karamânî ve eseri hakkında literatür değerlendirilmesi yapılmıştır. İkinci bölümde ise öncelikle müfessir Karamânî'nin hayatına, kişisel özelliklerine kısaca değinilmiş, ardından tefsirinin ismi ve mahiyeti üzerinde var olan tartışmalara işaret edilerek son kanaat belirtilmiştir. Bunun yanı sıra her tefsirin belli bir metodunun bulunmasından hareketle Karamânî'nin tefsirinde hangi metodu kullandığı ve âyetleri nasıl tefsir ettiği tespit edilmiştir. Öte yandan müfessirin eserini telif ederken müracaat ettiği kaynaklara da yer verilerek kendisinin farklı ilmî alanlara oldukça hâkim olduğu vurgulanmıştır.

Tezimizin üçüncü bölümünde Karamânî'nin tefsiri, Kur'ân ilimleri açısından incelenmiş; bu bağlamda tespit ve tahliller yapılmıştır. Bu kısımda temel tefsir usulü kaynaklarındaki bilgilerden ziyade özellikle müellifin söz konusu ilimle ilgili verdiği tanımlar, getirdiği örnekler ve yaptığı farklı değerlendirmeler tespit edilerek sunulmuştur. Özgün bir çalışma sunumu için zikri geçen ilimler Karamânî'den olduğu gibi aktarılıp bırakılmamış; her ana başlığın sonunda yapılan değerlendirmelerle *Tefsîru'l-Kur'ân* ile temel tefsir usulü eserleri arasında mukayeseler yapılmıştır. Sonuç ve öneriler başlığını verdiğimiz dördüncü bölümde ise Karamânî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eserinin, Kur'ân ilimlerinin tamamına yer verdiği ve tefsir literatürü için değerli bir kaynak olma özelliği taşıdığı kanaatine varılarak bu tefsirin çeşitli ilmî konular üzerinde de araştırılması gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karamânî, Kur'ân-ı Kerîm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Tefsir, Kur'ân İlimleri.

AHMED AL-KARAMĀNĪ'S TAFSĪR AL-QUR'ĀN IN TERMS OF QUR'ĀNIC SCIENCES

ABSTRACT

In this study, the work of Ahmed b. Mahmūd al-Karamānī (d. 971/1564), an Ottoman commentator, his work called *Tafsīr al-Qur'ān*, has been examined in terms of its nature, method, sources and the Qur'ānic sciences. Karamānī's contributions to tafsir and specifically to the subjects of ulūmu al-Qur'ān have been determined and these were believed to enrich the literature.

Our thesis consists of four parts. In the first chapter, which we call the introduction, the literature about Karamānī and his work has been evaluated after touching on the subjects such as the subject, purpose, limits and importance of the research. In the second part, the discussions on the name and nature of his tafsir were explained and final opinion stated. And also each tafsir has a certain method, it has been determined which method Karamānī used in his tafsir and how he interpreted the verses. On the other hand, it has been emphasized that he has a great command of different scientific fields by including the sources that the commentator applied while writing his work.

In the third part of our thesis, Karamānī's interpretation has been examined in terms of Qur'ānic sciences; In this context, determinations and analyzes were made. In this section, rather than the information in the basic tafsir books, the definitions made by the author about the sciences in question, the examples he brought and the different evaluations he made are presented. The sciences mentioned for an original study presentation were transferred from Karamānī and left as they are; with the evaluations written at the end of each main title, comparisons were made between *Tafsīr al-Qur'ān* and basic tafsir works. In the fourth chapter, in which we gave the title of conclusions and suggestions, it was emphasized that Karamānī's *Tafsīr al-Qur'ān* included all of the Qur'ānic sciences and was a valuable source for the tafsir literature, and it was emphasized that this tafsir should also be investigated on various scientific subjects.

Keywords: Karamānī, The Qur'ān, *Tafsīr al-Qur'ān*, Tafsir, Qur'ānic Sciences.

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin pek çok yönden gelişme kaydettiği Kanuni Sultan Süleyman devrinde (927-974/1520-1566) yaşamış olan Ahmed b. Mahmûd el-Karamânî'nin (ö. 971/1564) *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eserini konu edinmektedir. Halihazırda yazma halinde on bir ciltten oluşan bu eserin başta gerek içerdiği ilimleri gerek ihtiva ettiği düşünce yapısını araştırıp yazmayı hedeflese de bir doktora tezi için bunun hem hacim hem de zaman bakımından yeterli olmayacağından hareketle konuyu sınırlandırmayı uygun gördük. Eserin ön okumasını tamamladıktan sonra Karamânî'nin tefsirini Kur'ân ilimleri açısından inceleyip değerlendirmeyi araştırma konumuz olarak belirledik.

Müellifin on bir ciltlik *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eserinin müstakil bir tefsir kitabı mı, yoksa bir eserin şerhi mi olduğu âlimler arasında tartışılır. Tabakâtü'l-müfessirîn eserlerini yazan âlimler gerek içerdiği konuları gerek hacminin genişliğini göz önüne alarak bu eseri müstakil bir tefsir kabul ederler.¹ Eserin bir şerh olduğunu iddia edenler ise müellifin tefsirinde sıkça yer verdiği Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) sözlerine atıfta bulunmasını görüşlerine delil olarak ileri sürerler.² Bizim kanaatimize göre Karamânî, Zemahşerî'den sonra gelmiş olan birçok müfessirin yaptığı gibi, tefsirinde Zemahşerî'nin bazı görüşlerine yer veren; kimi zaman onun görüşlerini şerh eden, kimi zaman da tenkit eden bir müfessirdir. Dolayısıyla da Karamânî'nin eserinin müstakil bir tefsir olarak değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Ayrıca bu eserin bir şerh veya bir hâşiye olduğunu iddia edenler de içerdiği konular sebebiyle bu tefsirin ya kendine özgü bir şerh ya da müstakil bir tefsir niteliğinde olduğunu belirtirler.

Bu tefsirin müellifi olan Karamânî'nin ismi konusunda da geçmişte bazı fikir ayrılıkları olmuştur. Zira onun ismi, bazı kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında kendisi gibi âlim olan Hamza el-Karamânî (ö. 871/1466) ile karıştırılmıştır. Ancak

¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, sad. Abdulaziz Hatip (İstanbul: Semerkand, 2014), 2/259; Ziya Demir, *XIII.-XVI. y.y. Arası Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 159.

² Mesut Kaya, "Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı-Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği-" *Marife* 15/1 (Yaz 2015), 20.

kaynaklar iyice incelendiğinde bu iki zatın farklı kimseler olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim Karamânî'nin tefsirinde قَالَ مَوْلَانَا حَمْرَةٌ gibi ifadeleriyle³ Hamza el-Karamânî'ye atıfta bulunmuş olması bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Tezimizin giriş bölümünden sonra Karamânî'nin tefsirinin mahiyetini, onun tefsirde izlediği metodu; bu bağlamda Karamânî'nin tefsirinin genel özelliklerini tespit ederek, onun; rivayet, dirâyet ve işârî gibi pek çok tefsir çeşidi arasından hangisine dâhil olduğunu göstermek ve tefsirinin kaynaklarının tespiti gibi hususlar, araştırmamızın ikinci bölümünün konularıdır. Üçüncü bölümün konuları ise Karamânî'nin tefsirinde değindiği Kur'ân ilimleri, bu ilimlere dair zikrettiği tanımlar, bazı örnekler, rivayetler ve müellifin bunlara dair tercihleri ile kendi değerlendirmelerimizdir.

Bu çalışmadaki asıl amacımız gerek yaşadığı dönemde gerek sonraki zamanlarda göz ardı edilen bu tefsirin metodunu, içerdiği ilimleri ve konuları çağdaş tefsir platformuna taşımaktır. Kanaatimizce bu kıymeti haiz eserin, müellifin yaşadığı dönemde arka plânda kalmasının sebebi Ebüssuûd'un (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-akli's-selîm* adlı tefsirinin mevcudiyeti ve daha ziyade onun okunması ve tercih edilmesidir.

Ebüssuûd'un Karamânî'nin vefatından bir iki sene sonra telif ettiği bu tefsiri niçin tefsir literatüründe daha çok tanınmış ve hâlâ okunmakta iken Karamânî'nin tefsiri arka plânda kalmıştır? Ebüssuûd Efendi'nin en başta Şeyhülislam olması ve üç padişah zamanında da önemli görevlerde yer alması onun hem ilmî anlamda hem de halkın nazarında değerini gösterir. Bu konumda olan bir fıkıh ve tefsir âliminin eserinin revaç bulması anlaşılabilir bir durumdur. Karamânî'nin Ebüssuûd gibi büyük bir âlimle hemen hemen aynı dönemde tefsir yazmış olması, belli ki onun en büyük dezavantajıdır. Ancak her eserin kendine has üslûbu, yöntemi ve içerdiği konular vardır. Bu sebeple kanaatimizce Ebüssuûd'un tefsirinin yanında Osmanlı Devleti'nin ilim dâhil pek çok alanda en parlak dönemini yaşadığı bir zaman diliminde yaşamış olan Karamânî'nin tefsirine de bu çerçevede dikkat çekmek gerekir. Her şeyden evvel, Ebüssuûd'un yazdığı tefsirin beş, Karamânî'nin tefsirinin ise on bir cilt olduğu dikkate

³ Ahmed b. Mahmûd el-Asam (Sağır) el-Karamânî el-Larendî, *Tefsîru'l-Karamânî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, 109), 3a.

alındığında, kapsam bakımından Karamânî'nin çeşitli ilmî konulara daha detaylı yer verdiği görülebilir. Ayrıca müellifimiz, Ebüssuûd'un değinmediği pek çok meseleye değinmekte, bu da Osmanlı tefsir yazıcılığı geleneğindeki yerini tespit etmek bakımından Karamânî'nin tefsirinin de dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışmamızda daha önce üzerinde detaylı araştırma yapılmamış bu eserin çeşitli yönlerden ortaya çıkması amaçlanmakta ve nihayetinde de tefsir literatürüne katkısı hedeflenmektedir.

1.2. Araştırmanın Sınırları ve Yöntemi

Çalışmamız giriş dahil olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tezimizin konusu, önemi, sınırları ve literatür değerlendirmesi gibi ilk etapta merak edilen meselelere yer verdik. İkinci bölümde ise Karamânî'nin hayatı hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra eserinin tanıtımına; ismine, mahiyetine ve metoduna değindik. Bu bağlamda onun nasıl bir tefsir kitabı olduğunu ve hangi metotları kullandığını inceledik. Onun zikrettiği örnekler üzerinden eserinde uyguladığı tefsir çeşitlerine değindik ve neticede ne tür bir tefsir olduğuna ışık tutmaya çalıştık. Ayrıca bu bölümde Karamânî'nin tefsirinde istifade ettiği âlimleri ve kaynak gösterdiği kitapları eserde geçtikleri yerlerin cilt ve varak bilgilerini vererek zikretmeyi uygun gördük. Böylece yaptığımız bu çalışma Karamânî'nin eseri için adeta bir bibliyografya oldu. Öte yandan bu bölümde Karamânî'nin tefsirinin tamamı henüz tahkik edilmediğinden ve eser içinde sûrelere ulaşmanın zorluğundan dolayı bir fihrist yazmayı da gerekli gördük. Bu fihristte Karamânî'nin sûreleri hangi cilt ve hangi varakta tefsir etmeye başladığını tablo halinde belirttik. Bu fihristi ve dahi tezimizi el yazısının okumaya daha elverişli olmasından dolayı sadece Süleymaniye Kütüphanesi'nin Cârullah 109-117 ve Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eserler Kütüphanesi'nin 21 Hk 338 numaralı nüshalarından istifade ederek oluşturduk.

Adından da anlaşılacağı üzere tezimizde odaklandığımız husus Karamânî tefsirinde bulunan Kur'ân ilimleri olduğu için bu konuya üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde yer verdik. Karamânî'nin doğrudan ya da dolaylı olarak zikrettiği ulûmü'l-Kur'ân konularını bir bütün halinde ve müstakil başlık altında göstermek amacıyla söz konusu ilimlerin tamamını üçüncü bölüme tahsis ettik. Öte yandan bu ilimleri açıklarken

konuya kısa bir girişten hemen sonra Karamânî'nin zikrettiği tanımı ele aldık. Şayet müfessirimizin yaptığı tanım temel ulûmü'l-Kur'ân eserlerindeki tanımlardan farklılık gösteriyorsa aradaki farka ve Karamânî'nin tercihinde değindik. Eğer eserinde Kur'ân ilimlerinden bir ilme örnekle yer vermiş ancak hiçbir tanım zikretmemişse o zaman ön bilgi verme amacıyla söz konusu ilmin tanımına çeşitli ulûmü'l-Kur'ân ve tefsir usulü eserlerinden istifade ederek değinip sonra onun ilgili ilim hakkında işaret ettiği örneklere yer verdik.

Çalıştığımız eserde tespit ettiğimiz Kur'ân ilimlerini altı ana başlık altında incelemeyi uygun gördük. Bu başlıklar sırasıyla şu şekildedir: Kur'ân'ın Nüzûlü ve Metinleşme Süreci, Kur'ân'ın Unsurları, Kur'ân'ın Okunması, Kur'ân'ın Lafızlarına Dair İlimler, Kur'ân'ın Anlamlarına Dair İlimler ve Kur'ân'ın Tarihî İçerikli İlimleri.

Tefsîru'l Kur'ân'ı -her ne kadar müstakil bir tefsir olarak görsek de şerh özelliği taşıdığından ve şerh edilen eserlerin asıllarıyla birlikte okunması gerektiğinden hem aslın hem de şerhin daha iyi anlaşılacağı⁴ bilincinde olarak- diğer tefsir eserleriyle birlikte mukayeseli okumayı gerekli gördük. Bu tefsirler Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*¹, Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-gayb*'ı ve Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl*'idir.

1.3. Literatür Değerlendirmesi

Hem çalışmamızın sınırlarına dikkat çekmek hem de Karamânî ve tefsiri hakkında araştırma yapmak isteyenlere bilgi sunmak için Karamânî hakkında yazılan makalelere ve tamamlanmış tezlere değinmeyi gerekli görüyoruz:

-Mesut Kaya, “Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı-Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri/Zemahşeri Şerhi Örneği-”: *Marife* dergisinde yayımlanmış olan bu çalışma sadece Karamânî hakkında araştırma yapılarak yazılan ilk makaledir. Yirmi bir sayfadan müteşekkil makalenin yazarı öncelikle şerh ve hâşiye eserlerinin kıymetini ve gerekliliğini belirtir. Sonra müfessirler nezdinde ayrı bir önemi haiz olan

⁴ Muhammet Abay, “Osmanlı Döneminde Tefsir Haşiyeleri”, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler ve Müzakereler-Tartışmalı İlmi Toplantı* (İstanbul, y.y., 2012), 170.

Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ının birçok kez şerh edilmesini tefsir alanında büyük bir kazanım olarak görür. Onu şerh eden müfessirlerden birinin de Karamânî olduğuna dikkat çeker ve eserin müstakil bir tefsir mi yoksa şerh mi, eserin tam olup olmadığı gibi hususları tartışır. Ayrıca yazar, Karamânî'nin tefsirini şerh kabul ederek yöntemine ve kaynaklarına kısaca değinir ve son olarak esere kayıtsız kalınmamasını, ilgililerce okunmasını ve üzerinde araştırma yapılmasını tavsiye eder. Tezimizde yer yer istifade ettiğimiz bu makale kanaatimizce Karamânî hakkında kısa ve öz bilgi vererek müfessir hakkındaki bilgi eksikliğini giderir. Nitekim bu makale ile müfessir Karamânî'nin adı daha çok anılmaya başlamıştır. Bu sebeple biz yazara alana katkıda bulunarak müellifi ve eseri tanıttığı için teşekkürü borç biliriz.

-Babe Amar Taleb, *Karamânî'nin Keşşaf Hâşiyesinin Tahkik ve İncelemesi (Fâtîha Sûresi)*: Doç. Dr. Harun Ögmüş danışmanlığında tamamlanan bu tezin yazım dili Arapçadır. Yazar birinci bölümde Karamânî'nin hayatı ve eserini; ikinci bölümde hâşîye ve ta'liklerin tarihini, ortaya çıkış sebeplerini; üçüncü bölümde Osmanlı döneminde Zemahşerî tefsirinin konumunu, Karamânî'nin tefsirdeki usulünü ve kaynaklarını anlatır. Karamânî hakkında yazılan ilk tez olması hasebiyle hayatı ve eserinin genel özelliklerinin anlatılması kaçınılmazdır. Ancak bizim eksik gördüğümüz hususlardan birisi yazarın “Karamânî'nin Tefsir Usulü” başlığı altında zikrettikleridir. Burada Karamânî'nin Zemahşerî ve Beyzâvî şârihi olmasının üzerinde durarak onlardan yaptığı açıklamalara ve onlara eklediği birkaç hususa değinir.⁵ Bizim tezimizde belirttiğimiz gibi Karamânî'nin âyetleri nasıl tefsir ettiğine, hangi metodu kullanıp hangi sıraya riayet ettiğine değinmez. Eleştirdiğimiz bir husus da yazarın tezinde Zemahşerî'nin eserinin konumunu zikretmesidir⁶ ki bu konuya gerek yoktur. Öte yandan yazar Karamânî'nin istifade ettiği kaynakların isimlerini Fâtîha sûresi özelinde verir.⁷ Bizim tezimizde ise Karamânî'nin tüm eserinde müracaat ettiği kaynakların ve âlimlerin ismi geçer. Tezin yazarı dördüncü bölümde Karamânî'nin

⁵ Babe Amar Taleb, *Karamânî'nin Keşşaf Hâşiyesinin Tahkik ve İncelemesi (Fâtîha Sûresi)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016) 33-34.

⁶ Taleb, *Karamânî'nin Keşşaf Hâşiyesi*, 31.

⁷ Taleb, *Karamânî'nin Keşşaf Hâşiyesi*, 36-39.

Fâtiha sûresini titizlikle tahkik eder ki bu çalışma başlı başına literatür açısından bir kazanımdır.

-Murat Tala, “Kur’ân Yorumunda Dil ve Üslup Merkezli Yaklaşım: Bakara Suresi Bağlamında Karamânî Tefsiri’ne Bir Bakış”: Bu makalenin girişinde yazar, Osmanlı döneminde hâşiye türü eserlerin yaygın olmasının sebeplerine değinir. Sonraki adımda ise dil ve üslup merkezli yaklaşım ile ne kastettiğine kendi ifadeleriyle yer verir. Bu açıklamasından sonra müfessir Karamânî’nin eserinin *Keşşâf* üzerine yazılmış derleyici bir hâşiye olduğu kanaatine varır ve Karamânî’nin tefsir yaparken uyguladığı yönteme değinir. Neticede ise Bakara sûresi özelinde Karamânî’nin dil ve üslup merkezli yaklaşımlarına dikkat çeker. Yazar lügavî tahliller ve belâgat meseleleri gibi konular üzerinde Karamânî’nin görüşlerine ayrıntıya girmeden maddeler halinde değinerek makalesini sonlandırır. Kanaatimizce yazarın Karamânî’nin tefsir yöntemine dair zikrettikleri oldukça azdır; bu bakımdan onun yöntemini tam olarak tespit ve ifade etmemektedir. Ayrıca makalenin adından da anlaşılacağı üzere yazar Karamânî’yi Bakara sûresi özelinde araştırmıştır. Dolayısıyla Karamânî’nin diğer sûrelerdeki yöntemi veya görüşleri de incelenmeye muhtaçtır. Ayrıca yazar, eserdeki bir cümleden hareketle Karamânî’nin tefsirini ders esnasında yazdığı⁸ kanaatine varır. Oysa biz bu cümleye eserin diğer ciltlerinde rastlamadığımızı belirtmek isteriz. Bu bakımdan lokal bir bilgi ile genel bir kanaate varmanın doğru olmayacağı düşüncesindeyiz. Yine de Karamânî tefsirinden genel olarak bahsettiği için yazara teşekkür ederiz.

-Haifa Smaali, *Furkan Sûresi Çerçevesinde Karamânî Tefsirinin Tahkik ve Değerlendirmesi*: Prof. Dr. Harun Öğmüştanışmanlığında tamamlanan bu tez Furkan sûresinin çeşitli konular üzerindeki tahlilini ve tahkikini konu edinir. Yazar tahkik bölümünden önce tezini iki bölümden oluşturur. İlk bölümde Karamânî’nin hayatı ve eseri hakkındaki bilgilere,⁹ ikinci bölümde ise Karamânî’nin Furkan sûresi özelindeki

⁸ Murat Tala, “Kur’ân Yorumunda Dil ve Üslup Merkezli Yaklaşım: Bakara Suresi Bağlamında Karamânî Tefsiri’ne Bir Bakış”, *Osmanlı Döneminde Tefsir* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 1/515.

⁹ Haifa Smaali, *Furkan Sûresi Çerçevesinde Karamânî Tefsirinin Tahkik ve Değerlendirmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 18-20.

metoduna ve bahsettiği Kur'ân ilimlerine¹⁰ değinir. Yazar tezinde Karamânî'nin metoduna ve Kur'ân ilimlerine sadece Furkan sûresi özelinde ve toplamda yedi sayfa olacak şekilde değinir. Tezde Karamânî'nin hayatının, Zemahşerî ve Beyzâvî'nin tefsirlerinin haşiyelerinin tablo şeklinde¹¹ belirtilerek yazılmasını gereksiz tekrarlar olarak görmekteyiz. Bu bağlamda bizim tezimizle mukayese edildiğinde içeriğin hem çeşit hem de hacim olarak farkı ortaya çıkar. Öte yandan tahkik çalışması başlı başına titiz bir araştırmayı gerektirdiğinden yazarın Furkan sûresini tahkik ederek Karamânî tefsirini literatüre kazandırması alanı için büyük bir kazanımdır.

-Mustafa Topcu, *Ahmed el-Karamânî Tefsirinin Tahkik ve Değerlendirilmesi (Tevbe, Yûnus ve Hûd Sûreleri)*: Prof. Dr. Ali Akpınar danışmanlığında tamamlanan bu tez, temelde iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Türkçe dirase, ikinci bölüm ise tezin adında geçen sûrelerin Arapça tahkikidir. Yazar dirase bölümünü dört kısma ayırarak incelemiştir. Bu bölümlerde sırasıyla tezin amacı ve önemi,¹² İslam geleneğinde hâşiye geleneği,¹³ Zemahşerî'nin hayatı ve tefsiri,¹⁴ Karamânî'nin hayatı,¹⁵ tefsirinin Kur'ân ilimleri¹⁶ ve yöntem açısından değerlendirilmesi¹⁷ gibi konulara temas etmiştir. Çalışmanın Arapça tahkik kısmının son derece emek mahsulü olduğu görülmektedir. Tezin Türkçe kısmında ise diğer tahkik yapan hocalar ile bazı benzerlikler bulunur. Kanaatimizce yazma eserlerin, şerh ve haşiyelerin önemi, Zemahşerî'nin hayatı ve *Keşşâf* tefsiri ile ilgili yazarın yaptığı açıklamalara önceki çalışmalarda ziyadesiyle yapıldığından dolayı ihtiyaç yoktur. Bunun yanı sıra Karamânî'nin hayatına, ilmine, hocalarına, eserlerine dair sunduğu çalışmalar detaylı olmakla birlikte şimdiye kadar yapılan çalışmaların en başarılısıdır. Bizim tezimizin

¹⁰ Smaali, *Karamânî Tefsirinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, 30-36.

¹¹ Smaali, *Karamânî Tefsirinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, 50-51.

¹² Mustafa Topcu, *Ahmed el-Karamânî Tefsirinin Tahkik ve Değerlendirilmesi (Tevbe, Yûnus ve Hûd Sûreleri)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2022), 1.

¹³ Topcu, *Ahmed el-Karamânî Tefsiri*, 24.

¹⁴ Topcu, *Ahmed el-Karamânî Tefsiri*, 34-52.

¹⁵ Topcu, *Ahmed el-Karamânî Tefsiri*, 56-72.

¹⁶ Topcu, *Ahmed el-Karamânî Tefsiri*, 115-132.

¹⁷ Topcu, *Ahmed el-Karamânî Tefsiri*, 133-147.

konusu ile ilgili olan Kur'ân ilimleri kısmında ise yazar Karamânî'nin sadece Tevbe, Yûnus ve Hûd sûreleri özelinde bahsettiği ilimlere değinir ve bu ilimler hakkında mukayeseli görüşlere işaret etmez. Ayrıca Karamânî'nin zikrettiği Kur'ân ilimlerini olduğu gibi aktararak neredeyse hiç değerlendirmede bulunmaz. Öte yandan yazar Karamânî'nin eserinin kısmen tefsir kısmen hâşiye olduğunu¹⁸ belirtir. Bu bağlamda tezinin dirase bölümünde, daha ziyade eserin şerh edici özelliklerini değerlendirir.

-Abdulahfedh Saeed Hammo Alhajj, *Ahmed el-Karamânî Tefsirinin Tahkîk ve Değerlendirilmesi (Yûsuf, er-Râd, İbrâhim, el-Hicr ve en-Nahl Sûreleri)*: Prof. Dr. Ali Akpınar danışmanlığında tamamlanan bu tezin yazım dili Arapçadır. Yazar tezini müellifin hayatı, tefsiri, tahkik yöntemi ve yazma nüshalar ile tahkik edilmiş metin olmak üzere dört bölüm şeklinde tamamlamıştır. Yazar müellifin hayatına kısa ve net bilgilerle değinmiştir. Diğer araştırmacılardan farklı olarak bu bölümün içinde Karamânî ile aynı dönemde yaşayan âlimlerden bahsetmiştir.¹⁹ İkinci bölümde Karamânî'nin tefsirini kısaca tanıttıktan sonra onun hâşiye mi yoksa bir tefsir mi olduğu konusundaki tartışmalara delilleriyle değinmiştir. Ayrıca en sonunda Karamânî'nin tefsirinin bir hâşiye değil, müstakil bir tefsir olduğu kanaatine varmıştır.²⁰ Yine bu bölümde Yûsuf, Râd, İbrâhim, Hicr ve Nahl sûrelerini dikkate alarak Karamânî'nin âyetleri nasıl tefsir ettiğine ve bu sûrelerde hangi ilimlere temas ettiğine değinmiştir.²¹ Üçüncü bölümde ise tahkikin tanımı, tahkikte uyguladığı metot ve Karamânî tefsirinin yazma nüshaları hakkında bilgi vermiştir.²² Dördüncü bölümde ise tez başlığında belirttiği sûrelerin tahkikini yapmıştır.²³

Sonuç olarak, Karamânî ve onun *Tefsîru'l-Kur'ân* isimli eseri üzerinde yukarıda ele aldığımız sınırlı ya da sûre eksenli çalışmalar; literatürde bu müfessirin anılması,

¹⁸ Topcu, *Ahmed el-Karamânî Tefsîri*, 148.

¹⁹ Abdulhafedh Saeed Hammo Alhajj, *Ahmed el-Karamânî (ö. 971/1564) Tefsîrinin Tahkîk ve Değerlendirilmesi (Yûsuf, er-Ra'd, İbrahim, el-Hicr ve en-Nahl Sûreleri)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2022), 25.

²⁰ Alhajj, *Karamânî Tefsîrinin Tahkîk ve Değerlendirilmesi*, 48.

²¹ Alhajj, *Karamânî Tefsîrinin Tahkîk ve Değerlendirilmesi*, 51.

²² Alhajj, *Karamânî Tefsîrinin Tahkîk ve Değerlendirilmesi*, 66.

²³ Alhajj, *Karamânî Tefsîrinin Tahkîk ve Değerlendirilmesi*, 79.

isinin duyulması ve eserinin okunması açısından önemli ve değerlidir. Ancak bizim yaptığımız çalışma bu kıymetli eseri bir bütün olarak ele alıp incelemekte, ulûmü'l-Kur'ân açısından da tespit, tahlil ve değerlendirmeye tabi tutmaktadır.

2. AHMED EL-KARAMÂNÎ VE *TEFSÎRU'L-KUR'ÂN* İSİMLİ ESERİ

2.1. Karamânî'nin Hayatı²⁴

2.1.1. Doğumu ve İsmi

Tam adı Ahmed b. Mahmûd el-Asam el-Karamânî el-Larendî'dir.²⁵ Lakabı Arapçada “el-Asam”, Türkçede ise “sağır”dır. Kaynaklara göre Karamânî'nin bu lakap ile anılmasının sebebi kendisinde bulunan ve nedeni açıklanamayan bir işitme kaybıdır.²⁶ Nisbesi ise bazı kaynaklarda el-Karamânî,²⁷ bazı kaynaklarda el-Larendî²⁸ şeklinde geçmektedir.

Kaynaklarda Karamânî'nin doğum tarihi ile ilgili net bir bilgi bulunmamakla birlikte Karaman şehrinde dünyaya geldiği kesindir. Eski adı Larendi olan Karaman şehri 395 yılından itibaren Bizans İmparatorluğu'nun topraklarına katılmıştır. O dönemde Karaman, Hristiyanlığın önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Anadolu'nun kapılarının Türklere açıldığı Malazgirt Savaşı'ndan sonra ise Karaman şehri Türklerin ve dolayısıyla Müslümanların hâkimiyetine girmiştir. Bu tarihten itibaren farklı imparatorların kısa süren işgalleri, III. Haçlı Seferi, Moğol istilasları gibi olaylara maruz kalan Karaman 1471 tarihinde kesin olarak Osmanlı Devleti'nin hükümrânlığına girmiştir.²⁹

Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girdikten sonra Karaman şehri idari, ekonomi, ilmî ve kültürel düzeyde sistemli bir şekilde gelişme göstermiştir.³⁰ Şehrin Osmanlı hakimiyetinde iken müfessirimizin dünyaya geldiği kesindir. Nitekim vefat tarihi ile Osmanlı'nın Karaman'ı fethettiği tarih arasında neredeyse 100 yıl vardır.

²⁴ Müfessirin hayatına yönelik daha detaylı çalışmalar bulunduğu için burada kısaca temas etmekle yetindiğimizi belirtmek isteriz.

²⁵ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/259; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 157.

²⁶ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâiku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâik* (İstanbul: Elma Basım ve Yayın, 2017), 1/337.

²⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Tashih Eden: Muhammed Şerefüddîn (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1360/1941), 1/456.

²⁸ Atâyî, *Hadâiku'l-hakâik*, 1/337.

²⁹ Metin Tuncel, “Karaman” *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/444-445.

³⁰ Tuncel, “Karaman”, 445.

2.1.2. Eğitim Hayatı

Osmanlı Devleti Karaman'ı fethettikten sonra şehirde birden fazla medrese inşa etmiştir. Nitekim Fatih döneminde şehirde Emir Musa, Melek Hatun ve Eskiçi diğer adıyla -Zencirli- medreselerinin var olduğu bilinmektedir. Sonraki yıllarda bu medreselere dört yeni medrese daha ilave edilmiştir.³¹ Ayrıca o dönemde (1530) Sivas, Kastamonu ve Antalya'da medrese sayısı beşten az iken Karaman'da bu sayı yedidir. Kaynaklara göre bu medreselerin isimleri Emir Musa, Halil Bey, Melek Hatun, Eskiçi, Şeyh Çelebi, Hacı Alâeddin ve İbrahim Bey'dir.³² İlim tahsiline memleketinde başlayan Karamânî'nin³³ bu medreselerin en azından birinde öğrenim görmesi kaçınılmazdır.

Karaman'da başladığı tahsilini İstanbul'da tamamlayan Karamânî, daha sonra hocası Pîrî Paşazâde Muhyiddîn Mehmed'in (ö. 940/1534) hizmetine girip ondan müderrislik icâzetnâmesi alıncaya kadar eğitimi devam etmiştir.³⁴ Bu icâzet, Muhyiddîn Mehmed'in İstanbul Koca Mustafa Paşa Medresesi müderrisliği zamanında gerçekleşmiştir.³⁵

“Diğer hocalarının kimler olduğu ismen bilinmemektedir. Fakat yaşadığı, özellikle öğrencilik dönemleri olarak görülen zaman diliminde başta Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) olmak üzere birçok büyük âlimin tedrisinden geçmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Hocası Pîripaşazâde'den icâzetli olan müfessirin icâzet silsilesine herhangi bir kaynakta rastlanılmamıştır.”³⁶

Hem zahirî hem de bâtinî ilimleri kendinde toplayan Karamânî, özellikle tefsir ilminde adından söz ettirmiştir. İlmiyle âmil, müttaki, fazilet sahibi olan Ahmed b. Mahmûd'un tefsirinin yanı sıra vaaz ve irşatlarından da zamanındaki pek çok insan istifade

³¹ Ahmet Cengiz, *XVIII. Yüzyılda Lârende (Karaman) Şehrinin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 116.

³² Tuncel, “Karaman”, 445.

³³ Atâyî, *Hadâiku'l-hakâik*, 1/337.

³⁴ Atâyî, *Hadâiku'l-hakâik*, 1/337.

³⁵ Topcu, *Ahmed el-Karamânî Tefsîri*, 58.

³⁶ Topcu, *Ahmed el-Karamânî Tefsîri*, 59.

etmiştir.³⁷ Ancak kaynakları incelediğimizde Karamânî'nin yetiştirdiği talebeler ve isimleri hakkında bir bilgiye rastlamadığımızı ifade ederiz.

2.1.3. Mesleği ve İlmi Kişiliği

Günlük 15 akçe maaşa kanaat getiren Karamânî, haftanın birçok gününde Fatih Camii'nde tefsir ve hadis okuturken cuma günleri ise İstanbul'daki Hırka-i Şerif Camii'nin yanında inşa edilmiş, ancak günümüzde mevcut olmayan Ahaveyn Mescidi'nde vaaz etmiştir. Ancak bir süre sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Sultan II. Selim (1566-1574) ile aralarında çıkan bir anlaşmazlık sebebiyle memleketine dönmüştür. Bu ayrılıştan sonra Karamânî'ye oldukça saygı duyan Kanuni'nin diğer oğlu şehzade Bayezid ise 1000 filori³⁸ hediye gönderip gönlünü almak istemişse de Karamânî bu parayı teşekkürle iade etmiştir.³⁹ Hayatı boyunca kanaatkâr olan ve kimsenin yardımını istemeyen Karamânî, memleketine gidince Halvetî şeyhi Şeyh Cemâlüddin Efendi'nin (ö. 933/1527) hizmetine girmiş, ondan hilâfet alarak görevini yerine getirmiştir. Ancak bir süre sonra uzlete çekilerek kendisini ibadete, okumaya ve eser telifine adanmıştır.⁴⁰

Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561) *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye* adlı tabakâtına bir zeyl yazan ve eserinde 1558-1634 yılları arasında yaşamış olan şeyh, âlim ve şairlerin hâl tercümelerini anlatan Nev'izâde Atâyî (ö. 1045/1635), Karamânî'nin Kur'an ilimlerine vakıf olduğunu, büyük müfessirlerden sayıldığını ve tefsirinin çok kıymetli bir eser olduğunu ifade eder. Ayrıca onun ömrü boyunca farz namazlarını cemaatle kıldığına dair icmânın bulunduğunu belirtir. Öte yandan Karamânî'ye tasavvuf meşrebi sorulduğunda "Halvetîyiz, rakkâs değiliz." diye cevap verdiğini nakleder.⁴¹

³⁷ Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 157-158.

³⁸ Osmanlılar'da Avrupa kaynaklı altın paralara verilen isim. bkz. Halil İnalcık, "Filori", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13/106.

³⁹ Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 158.

⁴⁰ Atâyî, *Hadâiku'l-hakâik*, 1/337.

⁴¹ Atâyî, *Hadâiku'l-hakâik*, 1/337-338.

2.1.4. Eserleri

Karamânî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı tefsirinin dışında kendisine nispet edilen *Taksîrû't-tefsîr fi't-teysîri't-tesyîr* isminde İsamüddin İsferâyînî'nin (ö. 945/1538) Beyzâvî'nin *Envarü't-tenzil* hâşiyesi üzerine yapılan hâşiyesi, yazma eser halinde Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi'nin 06 Hk 1364/3 demirbaş numaralı bölümünde mevcuttur. Bu hâşîye A'râf sûresinin tefsiriyle biter.⁴² Ancak son yapılan bir araştırmada bu eserin Hamza el-Karamânî'ye ait olduğu belirtilir.⁴³ Öte yandan Ömer Nasuhi Bilmen, Ahmed b. Mahmûd el-Karamânî'nin Alâuddin Ali es-Semerkandî'nin (ö. 860/1456) Kur'ân'ın başından başlayıp Mücâdele sûresine kadar yazdığı *Bahrü'l-ulûm* adlı tefsirine Mücâdele-Nâs sûrelerini ihtiva eden bir tekmile yazdığından bahseder.⁴⁴ O halde kaynakların da belirttiği üzere Karamânî'nin bu tekmilesi ile birlikte iki adet tefsiri olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Tefsir kitaplarının dışında Karamânî'nin *Letâifnâme* adında bir eseri daha vardır.⁴⁵ Divan edebiyatında fıkralardan ve latifelerden mürekkep eserlere letâifnâme⁴⁶ denilmektedir.⁴⁷ Ancak Karamânî'nin *Letâifnâme* adlı eserine ulaşamadığından, içinde hangi konulara değindiği tespit edilememiştir.

Neticede Karamânî

1-*Tefsîru'l-Kur'ân*

2- Tekmile li *Bahri'l-Ulûm*

⁴² İsmail Durmuş, "İsferâyînî, İsamüddin", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/517.

⁴³ Mustafa Topcu yazdığı makalesinde bu eserin Hamza el-Karamânî'ye ait olduğunu, böyle bir karışıklığa sebebin ise Kâtib Çelebi'nin bu iki âlimin vefat tarihlerini karıştırmasından kaynaklandığını belirtir. (Mustafa Topcu, "Hamza el-Karamânî'nin Takşîru't-tefsîr Hâşîye alâ Envâri't-tenzil fi'z-zehrâveyn" İsimli Beyzâvî Hâşiyesi, *GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi SIRAT* 2/1 (Mayıs/2021), 7.

⁴⁴ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/259.

⁴⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/456.

⁴⁶ Latife kelimesi XVI. yüzyıldan itibaren fıkra karşılığında kullanılan edebî bir terim haline gelmiştir. Dönemin yazar ve düşünürleri halka bazı konuları daha açık izah etmek için latifelere başvurmuşlardır. bkz. İbrahim Altunel, *Anadolu Mahalli Fıkra Tipleri Üzerine Bir Araştırma* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990), 5.

⁴⁷ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, (İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1943), 635.

3- *Letâifnâme* isimlerinde üç eseri ile anılmaktadır.

2.1.5. Vefatı

Üzerinde araştırma yaptığımız *Tefsîru'l-Kur'ân* isimli eserin müellifi Ahmed b. Mahmûd el-Karamânî 971/1564 yılında Karaman'da vefat etmiştir.⁴⁸ Evliya Çelebi (ö. 1096/1685) *Seyahatnâme*'sinde Karamânî'nin kabrinin Karaman'ın ziyaret yerlerinden biri olduğunu belirtir. Büyük seyyah, Karamânî'den Ahmed b. Mahmudülasım diye bahseder ve Karamanoğlu İbrahim Bey Medresesi'nde⁴⁹ medfun olduğunu ifade eder.⁵⁰ Ancak bugün kabrinin orada bulunduğuna dair somut bir bilgi elimizde mevcut değildir. Zira ifade edilen yerde Karamânî'ye ait herhangi bir mezar taşına rastlanılmamıştır. Bu konunun açığa kavuşması için Mustafa Topcu Karaman Belediyesi'nden talepte bulunmuş, ne yazık ki belediye yazılı ve sözlü belge bulunmadığı gerekçesiyle mezarını tespit edemediğini belirtmiştir.⁵¹

2.2. *Tefsîru'l-Kur'ân*'ın Tanıtımı

2.2.1. İsmi

Keşfü'z-zünûn'da Karamânî'nin tefsirinin adı *Tefsîru'l-Kur'ân*⁵² şeklinde geçerken Süleymaniye Kütüphanesi'nin Cârullah bölümünün ilk nüshasının zahriyesinde ise *Tefsîrü'l-Karamânî* ismiyle zikredilir.⁵³ Aynı isim Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi'nin 21 Hk 338 numaralı bölümünde de geçer; fakat burada eserin mevcut nüshasındaki zahriyesinde değil sadece zikri geçen demirbaş numarasında bu isimle kayıtlı olduğu görülür. Osmanlı müfessirleri hakkında titiz bir çalışma yapan Ziya Demir ise Karamânî'nin tefsirini *Tefsîrü'l-Kur'ân*, *Tefsîrü'l-Karamânî*, *Tefsîrü'l-Asam* ve *Tefsîrü Sağır Ahmed Çelebî* adlarıyla anar ve eserin bizzat kendisinde de bu

⁴⁸ Atâyî, *Hadâiku'l-hakâik*, 1/337.

⁴⁹ Günümüzde camii olarak kullanılmaktadır.

⁵⁰ Mehmed Zillioğlu Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, sad. Mümin Çevik (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984), 9/131.

⁵¹ Topcu, *Ahmed el-Karamânî Tefsîri*, 66.

⁵² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/456.

⁵³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 1b.

isimlerin kullanıldığını belirtir.⁵⁴ Kanaatimizce Karamânî'nin tefsirinin mevcut nüshalarda *Tefsîrû'l-Karamânî* diye geçmesi müstensihlerin eserin sahibine işaret etmesine dayanır. Biz ise bu çalışmamızda Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657) eserinde belirttiği üzere *Tefsîru'l-Kur'ân* ismini kullanmayı tercih ettik.

2.2.2. Mahiyeti

Karamânî'nin tefsiri, tamamı henüz tahkik edilmemiş yazma bir eserdir. Mevcut nüshaları İstanbul Beyazıt Yazma Eser,⁵⁵ Süleymaniye Kütüphanesi⁵⁶lerinde ve Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi'nde⁵⁷ bulunmaktadır.

Kâtib Çelebi *Keşfü'z-zünûn*'unda Karamânî'nin tefsirinin on iki cilt olduğunu ancak muhtemelen vefatı sebebiyle tamamlanamadığını ifade eder.⁵⁸ Cârullah nüshasının zahriyesinde ise bu tefsirin on bir cilt olarak tamamlanmış; fakat ikinci ve on birinci ciltler ile Yûsuf sûresinin başından yirmi varak kadar bir bölümün kayıp olduğu bilgisi⁵⁹ yazılıdır. *Osmanlı Müfessirleri* kitabının yazarı Ziya Demir de nüshanın verdiği bu bilgiyi doğrudan aktarır ve tefsirin on bir cilt olduğunu belirtir.⁶⁰ Ancak son cildin Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunması bu eserin son cildinin kaybolduğu bilgisini aktaranların yanıldığını gösterir. Zira Karamânî'nin diğer ciltlerdeki sûre tefsirlerinde uygulamış olduğu yöntemleri aynıyla ve aynı sırayla bu ciltte de uygulamış olması bizi bu kanaate yönlendirir. Ayrıca bir araştırma makalesinin belirttiği üzere Karamânî tefsirinin ikinci cildi de Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi'nde mevcuttur.⁶¹ Bununla birlikte gerek Karamânî'nin tefsirini istinsah eden Ebû Abdullah Veliyyuddîn Cârullah'ın (ö. 1151/1738) sözleri⁶² gerek de son

⁵⁴ Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 159.

⁵⁵ Eser Kılıç Ali Paşa nüshasının 477-492 numaralarında bulunmaktadır.

⁵⁶ Eser Cârullah nüshasının 109-117 numaralarında bulunmaktadır.

⁵⁷ Eserin demirbaş numarası 21 Hk 338'tir.

⁵⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/456.

⁵⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 1b.

⁶⁰ Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 159-160.

⁶¹ Murat Tala, "Karamânî Tefsiri'ne Bir Bakış", 1/515.

⁶² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 1b.

dönemde *Keşşâf* hâşiyeleri üzerinde titiz bir çalışma yapılarak hazırlanan *Keşşâf Literatürü* eserinde Karamânî'nin tefsirinin on bir ciltten oluştuğu bilgisi⁶³ bizim bu konuda kabul ettiğimiz sonuçtur.

Son derece hacimli olan bu tefsiri, Karamânî'nin öğrencilerine anlattığı ders notlarından oluşturduğunu iddia edenler bulunmaktadır. İddia sahipleri, müellifin eserinde yer alan “Bu konuyu sen önceki dersten biliyorsun.”⁶⁴ gibi cümleleri ise iddialarının kanıtı olarak belirtirler.⁶⁵ Karamânî'nin söz konusu ifadesine bakıldığında bu tefsirin derslerde yazıldığı kanaatine varılabilir. Ancak eserin tamamının bu şekilde yazıldığının mutlak doğru olduğu söylenemez. Zira bunun geçerli kabul edilmesi için bunu ya Karamânî'nin bizzat kendisi ya da ondan bu eseri doğrudan istinsah edenler zikretmelidir. Öte yandan eser hakkında genel bilgileri ihtiva eden nüshaların başı ve sonunda böyle bir ifadenin geçmemesi bizi eserin ancak belli bölümlerinin ders sırasında yazıldığı kanaatine vardırır.

Karamânî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân*'ı gerek **قَوْلُهُ** gerek **قَالَ الرَّخْشَرِيُّ** gibi ifadeleriyle ilk bakışta bir şerh görüntüsü verse de daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu çıkarım doğru değildir. Zira hem Kâtib Çelebi hem de ondan sonra gelen tabakât yazarları bu eserin müstakil bir tefsir eseri olduğunu zikrederler.⁶⁶ Biz de eser üzerindeki çalışmamız neticesinde bu kanaate vardığımızı ifade edebiliriz. Zira Karamânî'nin Zemahşerî ya da Beyzâvî tefsirlerini şerh etmenin dışında kelimelerin lügat manaları, istikakı, belâgattaki konumları, kıraat vecihleri gibi âyetlerin tefsiriyle ilgili pek çok farklı konulara değinmesi onun özgün bir tefsir yazdığına delildir.

Karamânî, eserinde **قَالَ الْمُصَنِّفُ** diyerek Zemahşerî'nin, **عِبَارَةُ الْبَيْضَاوِيِّ** ve **قُدِّسَ سِرُّهُ** gibi ibareler kullanarak da Beyzâvî'nin sözlerine yer verir. Bazı âyetlerin tefsirinde Beyzâvî ve Zemahşerî'nin sözlerini karşılaştırarak tercihini Zemahşerî'den yana

⁶³ Mehmet Taha Boyalık, *el-Keşşâf Literatürü Zemahşerî'nin Tefsir Klasığının Etki Tarihi* (İstanbul: İsam Yayınları, 2019), 196.

⁶⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 82a.

⁶⁵ Tala, “Kur'ân Yorumunda Dil ve Üslup Merkezli Yaklaşım”, 515.

⁶⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/456; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 161; Kaya, “Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşîye Yazıcılığı”, 19.

kullanır. Bu tercihi genelde gramer konularında vuku bulur.⁶⁷ Çünkü o, Zemahşerî'nin gramer açısından Beyzâvî'den daha üstün olduğunu kabul eder. Bazı âyetlerin tefsirinde ise Zemahşerî'yi eleştirdiği gözlerden kaçmaz. Bu durum özellikle itikatla ilgili âyetlerin açıklamalarında dikkat çeker. Öte yandan *Keşşâf*'ta Zemahşerî'nin isim belirtmeden görüşlerine yer verdiği kimselerin isminin Karamânî'nin eserinde zikredilmesi onun iyi bir şârih olduğunu da ortaya koymaktadır. Bunların dışında Karamânî, bazı âyetlerin tefsirinde özellikle de âyetteki meseleyi delillerle açıklayacağı zaman Fahreddîn er-Râzî'nin sözlerine yer verir. Ahkâmla ilgili âyetlerde ise kaynak olarak Kurtubî'nin (ö. 671/1273) tefsirini tercih eder.⁶⁸

Karamânî'nin tefsirinde âyeti âyetle tefsir etmenin örnekleri çoktur.⁶⁹ Bununla birlikte onun tefsirinde gerek kutsi hadis gerek nebevî hadislere ziyadesiyle yer vermesi onun nakle verdiği önemini göstermektedir. Ayrıca o, kimi zaman naklettiği rivayetlerin sahih mi mevzû mu olduklarına değinerek⁷⁰ okuyucuya hadisin hükmü hakkında da bilgi verir. Bu da *Tefsîru'l-Kur'ân*'ı hem rivayet tefsiri olması açısından hem de naklettiği rivayetleri tenkide tabi tutma özelliği açısından değerli kılar.

Müellif, âyetlerde geçen kelimelerin hem örfî hem de şerî manaları⁷¹ yanında sarf, iştikak ve belâgat ilimlerinde de hangi konumda olduklarını ayrıntılı bir şekilde açıklar. Onun tafsîlâtıyla bu konulara değinmesi hiç şüphesiz iyi bir dil âlimi olduğunu gösterir. Ayrıca bu ilimleri açıklarken anlaşılması kolay olsun diye bazen hadislerden bazen de şiirlerden örnek cümlelerle⁷² istişhâta bulunur.

Karamânî tefsirinde çağdaşı ya da çağına yakın dönemde vefat etmiş olan âlimlerin görüşlerine yer vermeyi de ihmal etmez. Özellikle İbn Kemal (ö. 940/1534) bunların

⁶⁷ Gramer konuları dışında Karamânî'nin Zemahşerî'yi Beyzâvî'ye tercih ettiği yerler azdır. Bunlardan biri Hadîd sûresinin 22. âyetinin tefsiridir. Zemahşerî âyette geçen rusûl kelimesiyle meleklerin kastedildiğini söylerken Beyzâvî peygamberler olduğunu söyler. Karamânî Zemahşerî'nin görüşünün tercihe şayan olduğunu belirtir. Bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 117), 352a.

⁶⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 282b.

⁶⁹ Birkaç örnek için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 242b, (Cârullah, 110), 376b.

⁷⁰ bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 49b.

⁷¹ bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 102b.

⁷² bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 46b.

başında yer alır. Yine kendisinden önceki dönemde yaşamış olan Alâeddîn es-Semerkandî (ö. 860/1456),⁷³ Molla Hamza (ö. 871/1466)⁷⁴ ve Molla Hüsrev (ö. 885/1480)⁷⁵ de onun kaynakları arasında yerini alır.

Cârullah nüshasının zahriyesinde belirtildiği gibi on bir ciltten oluşan bu tefsir, oldukça hacimli bir eserdir. Nitekim sadece besmelenin tefsiri kırk dört sayfa olan bu tefsirin her cildinin en az iki yüz yetmiş sekiz en fazla ise altı yüz kırk yedi varak olduğu bilgisi de bunu teyit eder.

Karamânî, sûrelerin bazılarını tefsir ederken ilk olarak sûre hakkında genel bilgiler verir. Müellifin bu sûrelerde kimlerden bahsedildiği, hangi hükümlerin anlatıldığı, Allah'ın bu sûreyle Müslümanlara hangi hikmetleri bahsettiği gibi konulara değinmesi okuyucuya sûreyi okumadan önce genel bir kanaat sağlar ve okuyucunun söz konusu konulara dikkat ederek daha uyanık okumasına vesile olur. Yine Karamânî, sûreleri tefsire başlarken verdiği ön bilgilendirmede, bazı sûrelerin içerdikleri âyetlerden faydalanarak ilimleri tesis ettiklerinden bahseder. Buna örnek olarak En'âm sûresini verir. Nitekim Karamânî'ye göre Ehl-i sünnet kelimcileri usûlû'd-dîn ilmini bu sûreden istifade ederek kurmuşlardır. Zira En'âm sûresi, içinde Kaderiyye inancına reddiyeler içeren birçok âyet barındırır.⁷⁶

Kıraat ilmine de hâkim olan Karamânî, eserinde sahih kıraatin taşınması gereken üç özelliği (senedin sahihliği, Arapçaya ve Mushaf-ı Hz. Osman hattına uygunluk) belirterek, Hz. Osman Mushaf'ındaki kıraatin önemine değinir.⁷⁷ Ayrıca Kur'ân'daki bazı kelimelerin ve harflerin hangi kurrâ tarafından nasıl okunduğuna dair bilgileri de sıklıkla zikreder.⁷⁸

⁷³ Bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 80a.

⁷⁴ Bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 3a.

⁷⁵ Bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 211a.

⁷⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 96b.

⁷⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 40b.

⁷⁸ Birkaç örnek için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 262b, (Cârullah, 112), 252a.

Tablo 1. Sûrelerin Bulunduğu Yer⁷⁹

Sûre İsmi	Nüsha	Varak Numarası
Fâtiha	Süleymâniye Ktp. Cârullah 109	2a
Bakara	Crh. 109	49b
Âl-i İmrân		
Nisâ		
Mâide	Crh. 111	29a
En'âm	Crh. 111	96a
A'râf	Crh. 110 ⁸⁰	1a
Enfâl	Crh. 110 ⁸¹	135a
Tevbe	Crh. 110	183a
Yûnus	Crh. 110	315a
Hûd	Crh. 110	409b
Yûsuf	Crh. 112	21b ⁸²
Ra'd	Crh. 112	45a
İbrâhim	Crh. 112	69a
Hicr	Crh. 112	92b
Nahl	Crh. 112	115a
İsrâ	Crh. 112	161a
Kehf	Crh. 112	205a
Meryem	Crh. 112	252a
Tâhâ	Crh. 113	82a

⁷⁹ Bu tablo Cârullah 109-117 ve Diyarbakır Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki 21 Hk 338 numaralı nüshalardan istifade edilerek oluşturuldu.

⁸⁰ Cârullah 111 numara 163a'da da bu sûrenin tefsiri vardır.

⁸¹ Cârullah 111 numara 254a'da da bu sûrenin tefsiri vardır.

⁸² Karamânî 53. âyetle tefsire başlıyor.

Enbiyâ	Crh. 113	187a
Hacc	Crh. 113	291a
Mü'minûn	Crh. 113	379a
Nûr	Crh. 113	462a
Furkân	Crh. 114	2a
Şuarâ	Crh. 114	86a
Neml	Crh. 114	180a
Kasas	Crh. 114	276b
Ankebût	Crh. 114	356a
Rûm	Crh. 114	418b
Lokman	Crh. 114	467b
Secde	Crh. 115	1b
Ahzâb	Crh. 115	28b
Sebe'	Crh. 115	134b
Fâtır	Crh. 115	212a
Yâsin	Crh. 115	277a
Saffât	Crh. 115	357b
Sâd	Crh. 115	449b
Zümer	Crh. 115	535b
Mü'min	Crh. 116	1b
Fussilet	Crh. 116	50a
Şûrâ	Crh. 116	124b
Zuhruf	Crh. 116	246b
Duhân	Crh. 116	329a
Câsiye	Crh. 116	364b
Ahkâf	Crh. 116	401b

Muhammed	Crh. 116	448b
Fetih	Crh. 117	1b
Hucurât	Crh. 117	53a
Kâf	Crh. 117	113b
Zâriyât	Crh. 117	151b
Tûr	Crh. 117	188b
Necm	Crh. 117	208b
Kamer	Crh 117	240b
Rahmân	Crh. 117	265b
Vâkıa	Crh. 117	295a
Hadîd	Crh. 117	326b
Mücâdele	Crh. 117	361a
Haşr	Crh. 117	383b
Mümtehine	Crh. 117	407a
Saff	Crh. 117	421a
Cum‘a	Crh. 117	431b
Münâfikûn	Crh. 117	444a
Tegâbûn		
Talak		
Tahrîm		
Mülk		
Kalem		
Hakka		
Meâric		
Nûh		
Cin		

Müzzemmil		
Müddessir		
Kıyâme		
İnsân	Diyarbakır İl Halk Ktp. 21 Hk 338	1b
Mürselât	"	17a
Nebe	"	24b
Nâziât	"	37b
Abese	"	49a
Tekvîr	"	56b
İnfitâr	"	64a
Mutaffîfin	"	68b
İnşikâk	"	77b
Burûc	"	82a
Tânk	"	88a
A'lâ	"	92b
Gâşîye	"	97b
Fecr	"	102b
Beled	"	113a
Şems	"	119b
Leyl	"	124a
Duhâ	"	127b
İnşirah	"	132a
Tîn	"	136a
Alak	"	139a
Kadir	"	145a
Beyyine	"	149a

Zilzâl	"	153b
Âdiyât	"	156b
Kâri'a	"	159b
Tekâsür	"	161a
Asr	"	163b
Hümeze	"	164b
Fil	"	167a
Kureyş	"	170a
Mâûn	"	172a
Kevser	"	175a
Kâfirûn	"	177a
Nasr	"	179b
Tebbet	"	182b
İhlas	"	185b
Felak	"	190a
Nas	"	194a

2.2.3. Metodu

Tefsir kitapları icmâlî ve tahkîkî olmak üzere ikiye ayrılır. İcmâlî olanlar âyetlerin tefsirini ayrıntıya girmeden özet şekilde verdiklerinden tek veya birkaç ciltten oluşur. Kur'ân âyetlerinin tefsirinde genel bir kanaate sahip olmak isteyenler için icmâlî tefsirler idealdir. *Tefsîrü'l Celâleyn* buna örnek gösterilebilir. Tahkîkî tefsirlerin ise hacmi olabildiğince geniştir. Çünkü müfessir, âyetleri tafsilatlı bir şekilde tefsir eder. Âyette geçen her kelimenin kökü, manası, i'râbı, belâgatteki yeri, kıraati gibi bilgilere tahkîkî tefsirlerden ulaşmak mümkündür. Ayrıca âyet hakkındaki Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri başta olmak üzere sahâbenin, tâbiînin, etbâu't-tâbiînin ve kıymetli

âlimlerin sözlerine de bu tür tefsirlerde yer verilir. Bu tefsirler rivayet, dirâyet, işârî gibi birden fazla tefsir çeşidini içinde barındıran tefsirlerdir.⁸³

İçerdiği özellikler bakımından Karamânî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân*'ının tahkîkî tefsir olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira onun âyetleri rivayet, dirâyet ve işârî açıdan ayrıntılı bir şekilde tefsir etmesi onun tahkîkî bir tefsir yazdığını gösterir.

Karamânî'nin, *Tefsîru'l-Kur'ân*'ında âyetleri şu sıraya riayet ederek tefsir ettiği görülür: Öncelikle müellif, sûrenin ismine değindikten sonra sûrenin Mekkî-Medenî oluşunu; varsa Mekkî sûrenin içinde bulunan Medenî âyetleri, ya da Medenî sûrenin içinde bulunan Mekkî âyetleri özellikle zikreder. Sûrenin Mekkî ve Medenîliği konusundaki ihtilaflara değinmesinin yanında şayet sûre Mekke ve Medine dışında farklı bir yerde indiyse onu da zikretmeyi ihmal etmez. Akabinde sûrenin kaç kelimeden ve kaç harften oluştuğunu belirtir. Eğer sûrenin kendisinden önceki sûre ile münâsebeti varsa aralarındaki münâsebet konusuna değinir. Sonrasında sûrenin hangi konular etrafında durduğuna dair kısa ve net olmak üzere genel bilgiler verir. Karamânî'nin tefsirinde âyet numaralarına yer vermediği görülür. Bu herhangi bir sûredeki herhangi bir âyete okuyucunun ulaşmasını zorlaştıran bir durumdur. Ancak Karamânî'nin âyetleri tefsir ederken Mushaf'ın tertibine riayet etmesi söz konusu durumu hafifletir.⁸⁴

Müfessir, âyetleri tefsir ederken önce âyetteki kelimenin lügat ya da ıstılah manalarını verir. Daha sonra ise kelimenin sarf, nahiv, i'râb ve ıstikak yönünü açıklar. Kelimenin bu yönleri hakkında Zemahşerî ve Beyzâvî ya da dil âlimleri arasında ihtilaflı görüşler varsa bunları ifade eder ve bu görüşlerden doğru olanları belirterek tercihini okuyucuya arz eder. Kelimenin manasıyla ilgili farklılıklara ve tercihlere yer verdikten sonra eğer âyet itikatla ilgiliyse ve söz konusu âyet hakkında Mu'tezile ve Ehl-i sünnet arasında ihtilaf varsa bu ihtilafa da değinir ve Ehl-i sünnetin görüşleriyle özelde Zemahşerî'ye, genelde ise Mu'tezileye reddiyede bulunur. Reddiyelerine delil olarak

⁸³ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *'İlmü't-tefsîr* (Dârü'l-Meârif, ts.), 39; Mennâ' Halil Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 340-347; Muhammet Çol, "Muhsin Demirci Konulu Tefsire Giriş", *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi* 7 (2018), 177.

⁸⁴ Örnekler için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah 110), 135a, (Cârullah 111), 29a, (Cârullah 116), 50a.

Hız. Peygamber'in (s.a.v) hadislerini ya da sahâbenin, tâbîinin ve ondan sonra gelen Ehl-i sünnet imamlarının sözlerini nakleder. Öte yandan eğer âyet ahkâmıla ilgiliyse âyetin hükümlerini, mezheplerin görüşlerine yer vererek zikreder. Amelde Hanefî mezhebine bağılılıından dolayı Hanefî mezhebinin görüşünü tercih eder. Öte yandan İmam Şâfiî'in (ö. 204/820) görüşlerini nakletmeyi de ihmal etmez. Ayrıca İmam Şâfiî'in sadece ahkâmıla ilgili âyetlere değil diğerkonulardaki âyetlere yaptığı açıklamalara da değinir; bu da Karamânî'nin İmam Şâfiî'in görüşlerine büyük önem ve değerkverdiğini gösterir. Ayrıca Karamânî bazı âyetlerde sadece hükümleri zikretmekle kalmaz; söz konusu hükme sebep olan meseleyi usûl-i fıkıh ilmiyle ya da bir usul kaidesiyle açıklamayı doğru bulur.⁸⁵

Müfessir Karamânî tefsirinde âyet ile alakâlı bir Kur'ân ilmi mevcutsa ona değinmeyi gerekli bulur. Doğrudan şu âyette şu Kur'ân ilmi vardır dememekle birlikte açıklamalar ve yorumlar ile âyette yer alan Kur'ân ilmine işaret eder. Bazen âyetle ilgili olan Kur'ân ilminin tanımına, sebeplerine, şartlarına tafsilatlı bir şekilde değinirken bazen de sadece bu ilmin ismini zikretmekle yetinir. Ancak Karamânî'nin mevcut olan Kur'ân ilminin sadece ismini zikretmesi bile hem onun bu Kur'ân ilminden haberdar olmasına hem de adı geçen ilmin bilinmesini ve görölmesini istemesine dayanır. Karamânî'nin Kur'ân ilimlerinden en çok Mekki-Medenî,⁸⁶ sebebi nüzûl,⁸⁷ nesih,⁸⁸ müşkilü'l-Kur'ân,⁸⁹ münâsebetü'l-Kur'ân⁹⁰ gibi temel konuları zikrettiği görölür. Son olarak ise mutasavvıfların ve âriflerin sözlerinden nakillerde bulunarak âyetin işârî tefsirine yer verir. O, zahirî tefsirleri yaptıktan sonra işârî tefsiri en sona bırakır.⁹¹

⁸⁵ Karamânî, *Tefsîr*, (Cârullah, 109), 275a, (Cârullah, 111), 21b.

⁸⁶ bkz. Karamânî, *Tefsîr*, (Cârullah, 110), 1a, 135a, (Cârullah, 111), 96a.

⁸⁷ bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 95a. 222b, (Cârullah, 111), 90a.

⁸⁸ bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 231b, (Cârullah, 111), 21b,

⁸⁹ bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 38a, Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 101b.

⁹⁰ bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 114), 418b, Ahmed b. Mahmûd el-Asam el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*. Diyarbakır: Ziya Gökalp Yazma Eserler Kütüphanesi, Nu. (21 Hk 338), 1b, 64a.

⁹¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 249a, (Cârullah, 111), 88b, (Cârullah, 115), 105ab.

Araştırmamız neticesinde tahkîkî tefsirlerden kabul ettiğimiz Karamânî'nin tefsirinin metodunu daha iyi öğrenmek için onun hangi tefsir çeşitlerine ve bunlara nasıl değindiğine yer vermek gerekli gördüğümüz hususlardan biridir.

2.2.3.1. Rivayet Tefsiri

Kur'ân'ın Kur'ân'la, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleriyle, sahâbe ve tâbiîn kavliyle tefsir edilmesi manasına gelen rivayet tefsirini⁹² pek çok müfessir eserlerinde öncelikli olarak tercih etmiştir. Nitekim Karamânî de âyetleri tefsir ederken ilk aşamada bu metodu takip etmiştir.

2.2.3.1.1. Kur'ân'ı Kur'ân ile Tefsiri

Âyetin âyetle açıklanması manasına gelen Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsire Karamânî kendi tefsirinde ziyadesiyle yer verir. Buna örnek olarak aşağıdaki âyetleri ele almamız mümkündür:

Karamânî, Bakara sûresinin *فَالْيَوْمَ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمُ* “Allah da onlarla alay eder.”⁹³ âyetini *الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ* “O gün de iman edenler kâfirlere gülüyorlar.”⁹⁴ âyetiyle tefsir etmektedir.⁹⁵ Malumdur ki İslam'ın ilk yıllarında kâfirler müminlere fiilî işkencenin yanında sözlü hakaretlerde bulunuyor, onları alaya alıyorlardı. Buna binaen Allah hem Resûlü'nü (s.a.v.) hem de müminleri teselli etmek için asıl Allah'ın kâfirlerle alay ettiğinin müjdesini bildirdi. Burada Allah'ın kâfirlerle alay etmesinin manası ahirette müminlerin kâfirlerin başına gelen azaplardan dolayı onlara gülmeleri olarak açıklanmıştır.⁹⁶

⁹² Zehebî, *‘İlmü't-tefsîr*, 40.

⁹³ el-Bakara 2/15.

⁹⁴ el-Mutaffifin 83/34.

⁹⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 115a.

⁹⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 115a.

Yine müfessirimiz, Bakara sûresindeki *لَا يَرْجِعُونَ عَنْيَ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ* “Onlar kördürler, sağırdırlar, dilsizdirler, (hakka) dönmezler.”⁹⁷ âyetindeki *رُجُوع* dönme kelimesini farklı âyetlerle tefsir eder. Karamânî’ye göre Allah kullarını emir ve nehiyleriyle kendisine dönmeleri konusunda uyarır. Bununla ilgili olarak *وَكَذَلِكَ نَقْصِلُ الْآيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ* “Biz âyetlerimizi ayrıntılı bir şekilde açıklıyoruz; umulur ki onlar (bâtıldan hakka) dönerler.”⁹⁸ âyetini delil getirir. Her kim kendi tercihiyle Allah’a dönmezse o halde onların dönüşleri ölüm ve öldükten sonra dirilme şeklinde olur. Bunu da “Her nefis ölümü tadacaktır; sonra da bize döndürülecekler.”⁹⁹ âyeti haber verir. Bu dünyada kim Allah’a dönerse bunu “Biz Allah’a aidiz ve O’na döneceğiz.”¹⁰⁰ âyetiyle gerçekleştirir ve onun Allah’a dönüşü ikramlı olur. Sonunda da “Ey tatmin olmuş nefis! Sen O’ndan razı, O da senden hoşnut olarak rabbine dön.”¹⁰¹ hitabına mazhar olur.¹⁰²

Yûnus sûresindeki *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخَوْفُوا اللَّهَ لَوْلَا الْوَلِيَاءُ اللَّهُ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ* “Haberiniz olsun ki Allah’ın evliyelerine bir korku yoktur. Onlar mahzun da olmazlar.”¹⁰³ âyetindeki veli kulları Karamânî tefsir ederken önce Zemahşerî’nin görüşüne yer verir. Karamânî’ye göre Zemahşerî evliya kavramını iki şekilde açıklar. Bunlardan ilki Allah’tan gelen velayet ki bu “keramet”tir, ikincisi kuldaki gelen velayet ki bu da âyetin devamında belirtildiği gibi “Allah’a iman ve takva üzere¹⁰⁴ olmak” tır. Karamânî ise evliyaullahı *يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ* “Onlar Allah’ı sever Allah da onları sever.”¹⁰⁵ âyetiyle açıklamayı tercih eder. Ayrıca Zemahşerî’yi, velayeti hakiki muhabbetle tefsir etmekten kaçınarak söz konusu

⁹⁷ el-Bakara 2/18.

⁹⁸ el-A‘râf 7/174.

⁹⁹ el-Ankebût 29/57.

¹⁰⁰ el-Bakara 2/156.

¹⁰¹ el-Fecr 89/27-28.

¹⁰² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 128a.

¹⁰³ Yûnus 10/62.

¹⁰⁴ Yûnus 10/63.

¹⁰⁵ el-Mâide 5/54.

yorumu gittiği için eleştirir.¹⁰⁶ Öte yandan veliliği hakiki muhabbetle ilişkilendiren Karamânî, evliyanın tefsirinde örnek gösterdiği âyeti¹⁰⁷ “Benim için birbirini sevenler nerede? Benim gölgemin dışında başka bir gölgenin bulunmadığı günde ben onları kendi gölgede gölgelendireceğim.”¹⁰⁸ hadisiyle destekler.¹⁰⁹

2.2.3.1.2. Kur’ân’ı Hadisler ile Tefsiri

Karamânî’nin eserinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) açıklamalarına sıklıkla yer vermesi¹¹⁰ tefsirde hadislerin ne denli önem arz ettiğini gösterir. Öte yandan Karamânî’nin âyetleri hadislerle tefsir ederken kütüb-i sitte kaynaklarına ilk sırada yer vermesi¹¹¹ aynı zamanda onun hadis alanına da hâkim olduğuna işaret eder. Ancak ne var ki bazı âyetleri tefsir ederken mevzû rivayetlere yer verdiği de gözden kaçmaz. Söz konusu rivayetler özellikle Hz. Peygamber’in (s.a.v.) değerini yüceltmek için söylenilen sözlerden oluşur.¹¹² Şimdi âyetlerden örnekler getirerek müfessir Karamânî’nin Kur’ân’ı hadislerle nasıl tefsir ettiğine değinelim:

Müfessirin وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ “Onlar orada (cennette) ebedî olarak kalırlar.”¹¹³ âyeti hakkında yaptığı teviller onun hadislerle âyetleri tefsir etmesine örnektir. Ayrıca Karamânî burada naklettiği hadisin A’râf sûresinin 43. âyetinin tefsiri olduğunu da ifade eder. Böylece o, hem Bakara sûresi 25. hem de A’raf sûresi 43. âyetlerini¹¹⁴ aynı hadisle tefsir eder.¹¹⁵ Bu hadise göre “Cennet ehli cennete girdiği zaman bir münadi

¹⁰⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 110), 376b.

¹⁰⁷ el-Mâide 5/54.

¹⁰⁸ Ebü’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1412/1991), “Birr ve’s-Sıla ve’l-Edeb”, 12 (No. 2566).

¹⁰⁹ Aynı konudaki diğer örnekler için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 215a, 242b, Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 164a.

¹¹⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 47a, 268a, 270b, 271b.

¹¹¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 47a.

¹¹² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 212b.

¹¹³ el-Bakara 2/25.

¹¹⁴ وَنُودُوا أَنْ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ “Onlara, ‘İşte sizin için cennet. Yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık cennete vâris edildiniz’ diye seslenilir”.

¹¹⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 169b.

şöyle seslenir: Muhakkak ki sizin için burada sıhhat vardır, siz hiçbir zaman hastalanmazsınız. Sizin için burada bir hayat vardır ki hiçbir zaman ölmezsiniz. Burada siz hep genç kalırsınız hiç yaşlanmazsınız. Hep nimet içinde yaşarsınız, hiçbir zaman sıkıntı çekmezsiniz.”¹¹⁶ Kanaatimizce Karamânî’nin bu hadisi tercih etmesinin sebebi Ehl-i sünnetin cennet ve cehennemın ebedî olduğuna dair inancını göstermek ve Cehmiyye fırkasına reddiyede bulunmaktır.¹¹⁷

Karamânî’nin hadislerle âyetleri tefsirine bir diğer örnek ise Bakara sûresi 65, Mâide sûresi 60. ve A’râf sûresi 166. âyetleri hakkında yaptığı tefsirdir. فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ

“Biz onlara aşağılık maymunlar olun, demiştik.”¹¹⁸ mealindeki âyetlerde bildirildiği üzere Allah Teâlâ, İsrâiloğulları’ndan bir kısmını maymuna bir kısmını domuza çevirmiştir.¹¹⁹ Sahâbe, o gün mevcut bulunan maymun ve domuzların İsrâiloğulların neslinden olup olmadığı konusunda ihtilafa düşmüş ve merak edip bu durumu Hz. Peygamber’e sorduklarında, o (s.a.v.) “Muhakkak ki Allah, meshten hiçbir nesil ve zürriyet bırakmamıştır. Maymunlar ve domuzlar İsrâiloğulları’ndan önce de varlardı.”¹²⁰ şeklinde cevap vermiştir.¹²¹ Nitekim bu bilgi ve cevap hem sahâbe hem günümüz Müslümanların bu âyeti daha iyi anlamalarına vesile olarak akıllardaki şüpheyi izale etmiştir.

Mâide sûresinin وَإِنْ حَكَمْتَ فَأَحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ “Eğer aralarında hükmedersen adâletle hükmet.”¹²² âyetindeki الْقِسْطِ adalet lafzının tefsiri hakkında ise Karamânî, *Sahîh-i Müslim* ve *Sünen-i Nesâî*’de var olan şu hadise yer verir:¹²³ “Muhakkak ki âdil

¹¹⁶ Müslim, “Cennet”, 8 (No. 2837).

¹¹⁷ Aynı konudaki diğer örnekler için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 236b, 278b, (Cârullah), 116), 83a.

¹¹⁸ el-Bakara 2/65; el-A’râf 7/166.

¹¹⁹ “Cumartesi günü azgınlık yapanlara aşağılık maymunlar olun dedik” (Bakara 2/65); “Allah onlardan bir kısmını maymun bir kısmını domuz kıldı” (el-Mâide 5/60); “Ne zaman ki haddi aştılar o zaman onlara aşağılık maymunlar olun dedik” (el-A’râf 7/166).

¹²⁰ Müslim, “Salâtü’l-misâfirîn ve kasrihê”, 7 (No. 2663).

¹²¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 246ab.

¹²² el-Mâide 5/42.

¹²³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 57a.

davrananlar Allah katında nurdan minberler üzerindedir. Onlar Rahmân'ın sağındadır. O'nun iki eli de sağdır (bereketlidir). Onlar öyle kimselerdir ki hükümlerinde, aileleri ve mütevellisi oldukları kimseler hakkında hep âdil davranırlar.”¹²⁴ Müellif delil gösterdiği bu hadisle adaletin tanımından ziyade adaletli kimselerin Allah katında nail olacakları mükâfatlara dikkat çekmek ister.

2.2.3.1.3. Kur'ân'ı Sahâbe Kavli ile Tefsiri

Hiz. Peygamber (s.a.v.) Kur'ân'ın tamamını kelime kelime tefsir etmediği gibi sahâbe de bu anlamda tam bir tefsir yapmamıştır. Ancak Kur'ân tefsirinde sahâbe kavlinin değeri ehlinin malumudur. Çünkü onlar vahiy ortamında yetişip, anlamadıkları herhangi bir konuda hemen Hiz. Peygamber'e (s.a.v.) müracaat etmişlerdir. Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) irtihalinden sonra da içlerinden tefsirde, hadiste, fıkhıta önde olanlara danışarak birbirlerinden ilim alışverişinde bulunmuşlardır. Nitekim bu yöntemle gelecek nesillere doğru bilgileri ulaştırmışlardır.¹²⁵

Âlimler, sahâbenin icmâ ettiği konuların tartışmasız kabul edilmesi, ihtilaf ettikleri konularda ise ihtilaflarının çeşitlilik kâbilinden sayılıp insanlara rahmet vesilesi olarak görülmesi gerektiğini kabul ederler.¹²⁶ Ayrıca Zehebî (ö. 748/1348) nüzûl sebebine dair sahâbe sözünün hükmen merfû hadis gibi alınması gerektiğini ifade eder. Öte yandan tefsirde re'ye dayanan sahâbe kavlinin mevkuf hadis delili olarak kullanılıp kullanılmaması konusunda âlimler ihtilaf etse de âlimlerin çoğu sahâbenin değerini bildiklerinden dolayı mevkuf hadisleri eserlerine delil olarak alırlar.¹²⁷

Karamânî'nin de eserinde sıklıkla sahâbe kavline yer verdiğini görmekteyiz.¹²⁸ Bunların bir kısmı sahâbenin bizzat Hiz. Peygamber'den (s.a.v.) duyarak naklettiği hadisler; bir kısmı sebab-i nüzûl rivayetleri olarak hükmen merfû konumunda olan

¹²⁴ Müslim, “İmâre”, 5 (No. 1827); Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî es-Suğrâ* (Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999), “Âdâbü'l-kadâ”, 1 (No. 5381).

¹²⁵ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *Tefsir Tarihi*, çev. Halil Aldemir, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018), 1/135.

¹²⁶ Muhammed Hamdi Zakzûk, *el-Mevsûâtü'l-Kur'âniyye'l-mütehassise* (Kahire: Mısır Cumhuriyetü Vüzeratı'l-Evkaf, 2005), 264-265.

¹²⁷ Zehebî, *İlmü't-tefsîr*, 26.

¹²⁸ Bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 261a, 266a, 280b, 303b.

nakiller; bir kısmı da mevkuf hadis tabir edilen sahâbenin kendi re'ylerinden oluşan sözleridir. Ayrıca Karamânî, sahâbenin nakillerine yer verirken İslam'daki konumlarına da değinmeyi ihmal etmez. Örneğin Abdullah b. Abbas'tan (ö. 68/687) gelen bir rivayeti naklederken onun tefsir ilmindeki konumuna "Müfessirlerin reisi"¹²⁹ sözüyle işarette bulunur. Karamânî'nin tefsirinde sahâbeye ve sahâbe kavline ne denli önem verdiğini göstermek adına aşağıdaki örnekleri zikrediyoruz:

Bakara sûresi 37. âyette Allah Teâla *فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ* "*Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı ve onlarla tövbe etti.*" buyurmaktadır. Hz. Âdem'in tövbe etmesi için Allah'tan aldığı kelimelerin tefsiri hakkında Karamânî sahâbeden Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) rivayetine değinir. Bu rivayete göre Allah Hz. Âdem'in tövbesini kabul etmeyi murad ettiği zaman Hz. Âdem Beytullah'ı tavaf edip iki rek'at namaz kıldıktan sonra şöyle dua etti: "Allah'ım sen gizlimi, açığımı bilirsin; özrümü kabul buyur. Sen benim ihtiyacımı bilirsin; isteğimi bana ver. Sen benim içimden geçenleri bilirsin; günahlarımı affeyle. Allah'ım senden benim kalbime işleyen bir iman ve doğru bir yakîn istiyorum ki bu imanla ancak senin takdir ettiğinin başıma geldiğini bileyim ve senin bana taksim ettiğine razı olayım." Akabinde Yüce Allah Hz. Âdem'e "Günahını affettim ve senin zürriyetinden her kim senin ettiğin bu dua ile bana dua ederse onun da günahını affederim." diye vahyetti.¹³⁰ Karamânî bu rivayete yer verdikten sonra Hz. Âdem'in Allah'tan bu kelimeleri aldığını ve bu kelimeler vesilesiyle Allah'ın onun tövbesini kabul ettiğini ifade eder.¹³¹ Ancak Karamânî bu âyeti sadece Hz. Âişe'den gelen rivayetle değil muhaddislerce mevzû kabul edilen başka bir rivayetle de tefsir eder.¹³² Kanaatimizce onun Hz. Âişe'nin rivayetine yer verışı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve Ehl-i beytin şanını yüceltmek için uyguladığı bir metottur.

¹²⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 251b.

¹³⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 212a. Hadisin metni için bkz. Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, nşr. Târik b. 'İvezillâh ve Abdulmuhsin b. İbrâhîm (Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1415/1995), (No. 5974).

¹³¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 212a.

¹³² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 213ab.

Yine Karamânî, Ra‘d sûresinin *وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ* “Gök gürültüsü Allah’ı tesbih eder.”¹³³

âyetindeki *ra‘d* kelimesini tefsir ederken büyük sahâbeden olan Abdullah b. Amr’ın (ö. 65/684) şu sözüne yer verir: “O bir melektir ve Allah onu bulutları sevk etmekle görevlendirmiştir. Allah bulutların bir şehre sevk edilmesini murad ettiği zaman bu meleğe emreder. O da hemen bulutları sevk eder. Bulutlar birbirinden ayrılıp birleşinceye kadar o melek yüksek sesiyle bağırır. Abdullah sonra da *وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ* “Gök gürültüsü Allah’ı tesbih eder.”¹³⁴ âyetini okur.¹³⁵ *Ra‘d*’ın melek olduğuna dair Allah Resûlü’nün (s.a.v.) “O bulutlarla görevlendirilmiş meleklerden bir melektir. Beraberinde ateşten kamçılar vardır, o kamçılarla Allah’ın dilediği yere bulutları sevk eder.”¹³⁶ hadisi ise Abdullah b. Amr’ın (ö. 65/685) bu görüşünü doğrular. Tirmizî’de geçen bu hadisin sahih olduğu belirtildiğine göre ve meleklerin varlığı da gaybî bir bilgi olduğu için hadisi kabul etmemek veya isrâiliyattan saymak doğru değildir.

Fussilet sûresinin *فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا* “Biz onlara çok soğuk bir rüzgâr gönderdik.”¹³⁷

âyetinin tefsirinde Karamânî en çok hadis rivayet eden sahâbîlerden olan Câbir b. Abdillâh’ın (ö. 78/697) sözüne yer verir. Ona göre Allah bir kavim için hayır dilerse onlara yağmur gönderir, rüzgârı ise hapseder, göndermez. Eğer bir kavim için kötülük dilerse o zaman da onlardan yağmuru hapseder, rüzgârı gönderir.¹³⁸

2.2.3.1.4. Kur’ân’ı Tâbiîn Kavli ile Tefsiri

Kur’ân’ın tâbiîn kavliyle tefsir edilmesi de rivayet tefsirlerinin önemli özelliklerinden biridir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ilk üç neslin hayrına dair “En hayırlı nesil benim neslimdir, sonra onları takip edenler, sonra da onları takip edenler.”¹³⁹ buyurmaktadır.

¹³³ er-Ra‘d 13/13.

¹³⁴ er-Ra‘d 13/13.

¹³⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 129b.

¹³⁶ Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, thk. Ebû ‘Ubeyde Meşhûr b. Hasan el-Eslemân (Riyad: Mektebetü’l-Meârif li’n-Neşri ve’t-Tevzî, 1417/1996), “Tefsîr”, 14 (No. 3117).

¹³⁷ Fussilet 41/16.

¹³⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 70b. Aynı konudaki diğer örnekler için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 191b, (Cârullah, 112), 195a, (Cârullah, 116), 83a.

¹³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cûfi el-Buhârî, *Sahîhu’l Buhârî* (Dimaşk: Dâru

Kaynaklarda belirtildiğine göre hadiste zikri geçen ikinci nesil tâbiîn, üçüncü nesil ise tebeu't-tâbiîndir.¹⁴⁰ Nitekim bu hadis, tâbiîn kavlinin değerini ve delil olarak alınabileceğini gösterir. Tâbiîn kavlinin tefsir, fıkıh, kelim gibi pek çok ilim alanında kaynak gösterilmesi kaçınılmaz olup, onların sözleri sonraki nesiller için de son derece değerli sözlerdir. Zira tabiîn, sahâbenin öğrencileridir; sahâbe de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) öğrencileri olduklarından, tabiînin ilmi çok yakın bir elden aldığı sâbittir. Hadiste de belirtildiği üzere tâbiîn kavli, ilim alanlarında müracaat edilecek en önemli kaynaktır. Ulemânın neredeyse tamamının önemsedığı bu mevzudan Karamânî de habersiz değildir. Şimdi onun tefsirinde zikrettiği tâbiîn kavillerinden örnekler verelim:

Bakara sûresinde Allah Teâlâ *وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا* “Biz dedik ki ‘yâ Âdem sen ve eşin cennette otur, orada istediğiniz yerden rahatça, bol bol yiyin.’”¹⁴¹ buyurmaktadır. Âyette geçen *رَغَدًا/rağeden* kelimesini Karamânî, Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) ve Dahhâk (ö. 105/723) gibi tefsirde öncü kabul edilen tâbiîlerin sözleriyle tefsir etmektedir. Buna göre Dahhâk, *rağeden* kelimesini “geniş, bol” olarak açıklamakta; Mücâhid ise “hesabı sorulmayan helâl olarak” tefsir etmektedir.¹⁴²

Kur’ân-ı Kerîm’de *وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ* “İman edip salih amel işleyenleri altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağız.”¹⁴³ şeklinde pek çok âyet bulunur. Karamânî bir müminin salih amelleri ne kadar çok olsa da cennete sadece Allah’ın rahmetiyle girebileceğini belirtmesinin hemen akabinde *إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ* “Allah’ın rahmeti muhsinlere (iyi ve güzel iş yapanlara) yakındır.”¹⁴⁴ âyetiyle

İbn Kesîr, 1423/2002), “Fezâilu ashâbi’n-Nebi (s.a.v.)”, 62 (No. 3651).

¹⁴⁰ Ebû Bekr Kutbüddîn Muhammed b. Ali el-Kastallânî, *İrşâdu’s-sâri ilâ şerhi sahihi’l-Buhârî* (Mısır: Matbaatü’l-Kübrâ’l-Âmiriyye, 1323/1905), 6/80.

¹⁴¹ el-Bakara 2/35.

¹⁴² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 206b.

¹⁴³ en-Nisâ 4/57; el-A’râf 7/42.

¹⁴⁴ el-A’râf 7/56.

salih amel işlemenin ne kadar kıymetli olduğunu vurgular. Zira Karamânî'ye göre Allah'ın rahmetini celb eden şeyler, bu dünyada amel edilen salih ve güzel işlerdir. Müfessirimiz amellerin önemiyle ilgili hadisler ve sahâbe kavli zikrettikten sonra tâbiîn kavline yer vermeyi ihmal etmez. Bununla ilgili olarak tâbiînin büyüklerinden Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) “Salih amel işlemeden cenneti talep etmek günahlardan biridir.” sözüne işaret eder.¹⁴⁵

Fetih sûresindeki *هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ* “O Allah ki Resûlünü bütün dinlere üstün kılmak üzere hidayet ve hak din ile gönderendir.”¹⁴⁶ meâlindeki âyetin tefsirini Karamânî, müfessir tâbiînden biri olan Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'nin (ö. 108/726) sözüyle sonlandırır. Ona göre İslam dininin diğer dinlere üstün tutulması kıyamet günü Hz. Peygamber'e (s.a.v.) livâü'l-hamd, makâm-ı mahmûd, havz-ı kevser ve şefaati âmme verilmesiyle gerçekleşir.¹⁴⁷ Kanaatimizce Karamânî İslam'ın üstünlüğünün bütün insanlar tarafından ancak kıyamet günü tam olarak anlaşılacağını düşündüğünden bu yorumu kitabına alır.¹⁴⁸

2.2.3.2. Dirâyet Tefsiri

Kur'an'daki âyetlerin rivayetlerle birlikte içtihatla da tefsir edilmesine dirâyet tefsiri denir.¹⁴⁹ Zehebî (ö. 748/1348) bir müfessirin dirâyet tefsiri yapabilmesi için on beş ilmi bilmesinin zorunlu olduğunu ifade eder. Bu ilimler aynı zamanda bir müfessirin ihtiyaç duyduğu ilimlerdir. Ona göre Arap dili, nahiv, sarf, ıstikak, belâgat (meânî-beyân-bedîi), kelam, fıkıh usulü, sebebi nüzûl, kıssa, nâsih-mensûh, hadis ve ilm-i mevhibe müfessirin bilmesi gereken ilimlerdir.¹⁵⁰ Dirâyet tefsirlerinde müfessir bildiği ilimlerden yararlanarak âyetleri tefsir eder. Özellikleri incelendiğinde Karamânî'nin eserinin bir dirâyet tefsiri olduğu anlaşılır. Üstelik bu hususta ayrıntılı bir tefsir

¹⁴⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 163b.

¹⁴⁶ el-Fetih 48/28.

¹⁴⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 117), 43b.

¹⁴⁸ Aynı konudaki diğer örnekler için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 165a, 225b.

¹⁴⁹ Abdulhamit Birişik, “Tefsîr”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/286.

¹⁵⁰ Zehebî, *İlmü't-tefsîr*, 47, 53-54.

olduğunu söylemek de yanlış olmaz. Zira Karamânî'nin tefsirini Zehebî'nin işaret ettiği bütün ilimlere müracaat ederek yazması buna delildir.

2.2.3.2.1. Arap Şiiri ile Tefsiri

Karamânî'nin âyetlerde geçen kelimeleri Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveyhi¹⁵¹ (ö. 180/796) ve Cevherî¹⁵² (ö. 400/1009) gibi alanında çok meşhur olan Arap Dili âlimlerinin açıklamalarıyla izah etmesi sıklıkla görülür. Bunlara ek olarak Arap şiirinden de yoğun bir şekilde istifade eder. Bu duruma verilecek örneklerden biri خَلَقَ kelimesinin anlamını açıklarken kaynak gösterdiği şiirdir. Buna göre Karamânî, Bakara sûresindeki عِبَادُوا رَبَّكُمْ الَّذِي خَلَقَكُمْ “Ey insanlar sizi yaratan Rabbinize ibadet edin.”¹⁵³ âyetinde geçen خَلَقَ kelimesine “takdir üzere bir şeyi icat etmek, yaratmak” anlamını verir.¹⁵⁴ Söz konusu görüşüne لَا يَفْرِي . وَبَعْضُ الْقَوْمِ يَخْلُقُ ثُمَّ لَا يَفْرِي “Sen takdir ettiğin şeyi yaparsın. Ama bazı insanlar takdir ediyor sonra ise bundan vazgeçiyor.”¹⁵⁵ şiir mısrasını delil getirir.¹⁵⁶ Nitekim bu şiirde خَلَقَ kelimesi takdir etmek anlamında kullanılmaktadır.

Yine Karamânî Hacc sûresinin يَصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ “Bununla karınlarında bulunanlar ve derileri eritilir.”¹⁵⁷ âyetinde geçen يَصْهَرُ fiilini Arap şiiriyle tefsir eder. Burada müfessir, muhadram şairlerden olan İbn Ahmer'in (ö. 75/694) şiirine müracaat eder. Nitekim يَصْهَرُ fiilini İbn Ahmer şiirde şu şekilde kullanır: تَرَوِي لَقَى الْقَيِّ فِي صَفْصَفٍ .

¹⁵¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 143a.

¹⁵² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 141b.

¹⁵³ el-Bakara 2/21.

¹⁵⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 141b.

¹⁵⁵ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, “hlk”, *es-Sihâh Tâcü'l-lüga ve sihâhü'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyin, 1399/1979), 4/1470-1471.

¹⁵⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 141b.

¹⁵⁷ Hacc 22/20.

تَصْهَرُ الشَّمْسُ فَمَا يَنْصَحِرُ “Çölde kaybolmuş deveyi sularsın. Güneş onu eritir ama o erimez.”¹⁵⁸

Karamânî'nin Arap şiirinden istifade ederek tefsir ettiği bir başka âyet ise İnşikâk sûresinde geçer. Karamânî, إِنَّهُ طَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ “O Rabbine dönmeyecek sanıyordu.”¹⁵⁹ âyetindeki يَحُورُ fiilinin dönmek manasında kullanılmasına delil olarak meşhur İslam şairi Lebid'in (ö. 40/660) şiirini nakleder. Bu şiirde يَحُورُ kelimesi döner manasında şu şekilde geçmektedir: يَحُورُ رَمَادًا بَعْدَ إِذْ هُوَ سَاطِعٌ “Parladıktan sonra küle döner.”¹⁶⁰ Verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı üzere Karamânî'nin âyetlerde geçen kelimelere şiirle istişhad yaparak anlam vermesi müellifin dirâyet tefsirindeki maharetini göstermektedir.

2.2.3.2.2. Belâgat İlmi ile Tefsiri

Karamânî, tefsirinde belâgat konularına ayrıntılı bir şekilde yer verir. Hatta bazen âlimler arasındaki ihtilaflara o kadar çok değinir ki bu, okuyucuya sanki bir belâgat kitabı okuduğu hissini verir. Örneğin Fâtiha sûresinde الْحَمْدُ “hamd”¹⁶¹ kelimesini tefsir ederken iştikak ilmine değinen Karamânî, iştikakın kebir, ekber kısımlarından bahsederek hamd-medh kelimelerinde iştikak-ı kebir olduğunu ifade eder.¹⁶²

Yine Karamânî, Bakara sûresinin وَيُتِمُّونَ الصَّلَاةَ “Onlar namazı dosdoğru kılarlar.”¹⁶³ âyetindeki ikâmetü's-salât ile kastedilenin ta'dili erkân olduğunu ifade ederek burada istiâre-i tebeiyye sanatı olduğunu açıkça belirtir.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 314ab.

¹⁵⁹ el-İnşikâk 84/14.

¹⁶⁰ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 79b.

¹⁶¹ Fâtiha 1/1.

¹⁶² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 20b.

¹⁶³ el-Bakara 2/3.

¹⁶⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah 109), 75b.

Belâgatin beyan kısmının alt başlıklarından biri olan mecaz ilmine de Karamânî'nin tefsirinde sıklıkla rastlamak mümkündür. Böylelikle müfessir Kur'ân'da mecazın varlığını kabul eden âlimler arasına girmektedir. Onun Kur'ân'da bulunan mecaza verdiği örneklerden birisi de Bakara sûresinin 54. âyeti hakkında zikrettikleridir. Âyette Allah Teâlâ İsrâiloğullarına buzağıya taptıklarından ötürü فَتَوْبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ “Tövbe edin ve kendinizi/nefislerinizi öldürün.”¹⁶⁵ diye emreder. Karamânî âyette geçen nefsin öldürülmesinin şehveti yok etmek, heveslere muhalefet etmek ve Allah'ın rızasını talep ederek dünyada nefsi zelil kılmak manasına gelerek mecaz olduğunu ifade eder.¹⁶⁶ Ayrıca müellif âyetin mecaza hamledilmesine delil olarak Arapların أَهْلَ الْآخِرَةِ قَتَلَ فُلَانٌ نَفْسَهُ إِذَا أَفَىٰ شَهْوَتَهُ وَذَلَّلَ هَوَاهُ فِي الدُّنْيَا طَلَبًا لِلْآخِرَةِ “Ahireti talep ederek dünyadaki arzusunu ortadan kaldırıp, şehvetini dizginlediği zaman falan kimse nefsini öldürdü.” cümlesini aktarır. Nitekim Araplar söz konusu cümleyi şehvetini yok edip ahireti arzulayarak nefsin dünyada küçük düşüren kimse için söylerler.¹⁶⁷ Karamânî'nin belâgat ilmine dair yaptığı bu yorumlar, onun tefsirini, dirâyet açısından daha kıymetli hale getirmektedir.¹⁶⁸

2.2.3.2.3. Kıraat İlmi ile Tefsiri

Karamânî, tefsirinde âyetlerin kıraat vecihlerine değinen ve bu alanda birçok müfessirden de daha fazla detaya giren bir müfessirdir. Nitekim o, kıraatlere Zemahşerî ve Beyzâvî'den daha fazla yer verir. Karamânî, meşhur kıraat âlimlerinden nakillerde bulunarak Kur'ân'daki kelimelerin okunuş vecihlerini açıklar. İlgili âyetin okunması konusunda ittifak ve ihtilaf eden âlimleri belirtir.

¹⁶⁵ el-Bakara 2/54.

¹⁶⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 234a.

¹⁶⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 234a.

¹⁶⁸ Aynı konudaki diğer örnekler için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 245a-b; (Cârullah, 110), 125b.

Karamânî'nin kıraate dair yaptığı açıklamalardan biri وَيَقِيمُونَ الصَّلَاةَ “Onlar namazı dosdoğru kılarlar.”¹⁶⁹ âyetindeki صَلَاة kelimesindeki lam'ın kalın okunmasına dair zikrettikleridir. O buradaki lam'ın kalın okunmasının sebebini elif'in vav'ın mahrecine imâle edilmesiyle açıklar.¹⁷⁰ Buna delil olarak da Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) bir kelimedeki fetha harekeden sonra gelen elif harfî, eğer vav'dan kalb edilmişse, aslına uygun olarak kalın okunmalıdır¹⁷¹ görüşünü getirir.

Karamânî'nin kıraat ilminin alt başlıklarına dair tanımlar yapması, örnekler vermesi onun tefsirinde kıraate yüzeysel değinmediğini gösterir. Örnek olarak Tâhâ sûresinin ilk âyeti طه hakkında yaptığı açıklamalar bu kanaatimizi doğrular. ط'nın kalın harf olmasından dolayı Tâhâ kelimesinin okunuş vecihlerine değinen Karamânî, sadece ط'yı anlatmakla yetinmez; yeri gelmişken Arapçadaki diğer kalın harflere de değinir. O, Arapçada yedi harfin kalın okunduğunu, bunlardan dördünün (ط, ض, ص ve ظ) mutbak; diğer üçünün ise (ق, غ, خ) gayrı mutbak olduğunu ifade eder.¹⁷²

Sebe' sûresinin 19. âyetinde بَاعِدْ “uzaklaştır” manasında olan fiilin okunuş vecihlerini kıraat âlimlerinin isimlerini zikrederek vermesi Karamânî'nin kıraat ilmine vukûfiyetini gösteren örneklerden bir diğeridir. O, âyetteki söz konusu fiili İbn Kesir (ö. 120/738), Ebû 'Amr (ö. 154/771) ve Hişam'ın (ö. 245/859) بَعِدْ şeklinde 'ayın harfini şeddeli ve kesreli okuduklarını diğer kıraat imamlarının ise بَاعِدْ şeklinde be'den sonra med harflerinden biri olan elif ve şeddesiz 'ayın harfi ile okuduklarını nakleder.¹⁷³ Öte yandan kıraat imamlarının bu okuyuşlarının Hz. Osman Mushafı

¹⁶⁹ el-Bakara 2/3.

¹⁷⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 76b.

¹⁷¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 76b.

¹⁷² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 83a.

¹⁷³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 171a.

hattına da muvafakat ettiğini¹⁷⁴ bildiren Karamânî'nin bu söylemi, Hz. Osman Mushaf'ının farklı okunuş vecihlerini içine alan bir Mushaf olduğunu gösterir.

2.2.3.2.4. Fıkıh İlmi ile Tefsiri

Karamânî'nin eserinde fıkha dair bir usul kaidesi ya da fikhî mezhepler arası fetvalar¹⁷⁵ görmek kaçınılmazdır. Yaşadığı toplumun müntesibi bulunduğu mezhebi dikkate alan müfessir, fikhî bir konuda daha ziyade Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin görüşlerine yer verir. Ancak kendisinin Hanefî mezhebine bağlılığından hareketle daha ziyade Hanefî mezhebinin görüşlerini yansıttığı görülür. Onun Sâbiîlerin boğazladığı hayvan ve Sâbiîlerle nikâh konusunda zikrettikleri buna örnek olarak gösterilebilir. O, إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا

وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّارِئَ وَالصَّابِينَ *“Muhakkak ki iman edenler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîler”*¹⁷⁶ âyetini tefsir ederken yıldızlara veya meleklerle taparak hak dinden batıl bir dine meyletmeleri gerekçesiyle Sâbiîlerin müşrik olduğunu kabul eder. Bu görüşüne delil olarak da Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed'in (ö. 189/805) Sâbiîlerin kestiği hayvanın yenmeyeceği; ayrıca erkek olsun kız olsun bir Müslümanın Sâbiîlerle evlenemeyeceği görüşünü ileri sürer.¹⁷⁷

Karamânî'nin Hanefî mezhebine sıkı bağlılığının yanı sıra kimi zaman Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşlerini kabul etmediği de görülür. *“Âyetlerimi az bir karşılığa satmayın.”*¹⁷⁸ âyetini tefsir ederken Ebû Hanîfe'nin Kur'an'ın ücret karşılığı öğretilmesini mekruh saydığı görüşünü uygun bulmaz. Ebû Hanîfe'nin “Ubâde b. Sâmî'ten (ö. 34/654) rivayetle “Ben suffe ehlinden insanlara Kur'an'ı ve onu yazmayı öğrettim. İçlerinden biri bana bir yay hediye etti. Ben bu bir mal değildir dedim ve o yayla Allah yolunda ok attım. Daha sonra bunu Hz. Peygamber'e sordum. O da ‘Eğer boynuna ateşten bir halka takılması seni sevindirirse bu yayı kabul et.’

¹⁷⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 171a.

¹⁷⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 279a, 294b.

¹⁷⁶ el-Bakara 2/62.

¹⁷⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 244a.

¹⁷⁸ el-Bakara 2/41.

dedi.”¹⁷⁹ hadisini delil kabul ettiğini ancak bu hadisin bu hükümde geçerli olmadığını ifade eder. Müellif, Ebû Hanîfe dışında üç mezhep imamına göre Kur’ân öğretmenin caiz olduğu fikrine sıcak bakarak bu konuda Kurtubî’nin nakline yer verir.¹⁸⁰ Bu bağlamda Kurtubî, Kur’ân öğretmekle namaz kılmak oruç tutmak gibi ibadetlerin birbirinden farklı olduğunu namazın ve orucun failine ait bir ibadet, Kur’ân öğretmenin ise müteaddi yani öğreten kimsenin dışındakiler için de geçerli bir ibadet olduğunu savunur.¹⁸¹

Karamânî, İslam hukukuyla ilgili bazı konuların ise dolaylı bir şekilde Kur’ân’da geçtiğine işaret eder. Buna delil olarak da söz konusu hüküm ile ilgili âyetleri örnek getirir. Meselâ namazla ilgili âyetlerde Allah Teâlâ’nın farklı hükümlerinin bulunduğunu zikreder. O, *وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ* “*Namazı ikâme edin.*”¹⁸² âyetindeki ikâmeyi tadil-i erkâna riayet etmek;¹⁸³ *حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ* “*Namazları muhafaza edin.*”¹⁸⁴ âyetini namazı korumak; *هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ دَائِمُونَ* “*Onlar namazlarında devamlıdır.*”¹⁸⁵ âyetini namazı devamlı olarak kılmak; *إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا* “*Muhakkak ki namaz müminlere belirli vakitlerde farz kılınmıştır.*”¹⁸⁶ âyetini namazı belli vakitlerde kılmak; *وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ* “*Rükû edenlerle birlikte rükû edin.*”¹⁸⁷ âyetini ise namazı cemaat ile

¹⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dârü’l-Cîl, 1418/1998), “Ticârât”, 8 (No. 2157); Süleymân b. el-Eş’as b. İshak Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, thk. Şuayb el-Ernût-Muhammed Kâmil Karabelli (Umman: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 1430/2009), “Büyu”, 37 (No. 3416).

¹⁸⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 222b.

¹⁸¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferhel-Kurtubî, *el-Câmi ‘u li ahkâmi l-Kur’ân*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1427/2006), 2/13.

¹⁸² en-Nûr 24/56.

¹⁸³ Karamânî, *Tefsîr*, (Cârullah, 109), 75b.

¹⁸⁴ el-Bakara 2/238.

¹⁸⁵ el-Me‘âric 70/23.

¹⁸⁶ en-Nisâ 4/103.

¹⁸⁷ el- Bakara 2/43.

kılmak olarak yorumlar.¹⁸⁸ Müfessirin ahkâm içerikli âyetleri bu minvalde ele alması onun dirâyet tefsir yaptığıının bir diğer kanıtıdır.

2.2.3.2.5. Kelâm İlmi ile Tefsiri

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebine mensup olan Karamânî, inanç konularıyla ilgili âyetleri kendi itikadi mezhebi çerçevesinde açıklar. Mu'tezile, Cebriyye, Kerramîyye gibi mezhep ve fırkaların görüşlerini tenkit ederek onlara reddiyeler getirir. Tefsirinde, Zemahşerî şârihi olduğundan daha ziyade Mu'tezile mezhebine getirdiği eleştiriler dikkat çeker. Bu bakımdan Karamânî'nin Mu'tezile'ye getirdiği reddiyeler onun kelâmî açıdan yaptığı tefsirine örnek teşkil eder. Şimdi onun bu konuda yer verdiği bazı örnekleri ele alalım:

Kur'ân-ı Kerîm'de birden fazla âyette Allah'ın çokça rızık veren olduğu,¹⁸⁹ istediği kullarını hesapsız olarak rızıklandığı¹⁹⁰ geçmektedir. Söz konusu âyetleri delil alan Mu'tezile mezhebine göre rızık kavramı, sadece helali içine alır. Rızık Allah'ın kullarına verdiğinden yola çıkan Mu'tezile, aslah anlayışının gereği olarak haram şeyleri rızık dâhil etmez. Çünkü onların aslah anlayışına göre haramlar kötüdür; çirkin şeyler de Allah'a isnad edilemez. Bu bakımdan onlar Allah'ı haram rızık vermekten tenzih ederler.¹⁹¹

Karamânî'nin bildirdiğine göre Ehl-i sünnet ve Mu'tezile mezhebi, Bakara sûresinin *وَمَا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ* “Onlar, verdiğimiz rızıktan infak ederler.”¹⁹² âyetinde geçen rızık kelimesiyle kastedilenin helal rızık olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.¹⁹³ Öte yandan Mu'tezile mezhebinin rızıkla sadece helali kastettiğini bilen Karamânî, Ehl-i sünnetle bu âyette ittifak ettiklerini ancak rızık tanımında ise ihtilafa düştüklerini belirtir.

¹⁸⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 77a.

¹⁸⁹ Bkz. el-Mâide 5/114; ez-Zâriyât 51/58.

¹⁹⁰ Bkz. el-Bakara 2/212; Âl-i İmrân 3/37.

¹⁹¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 77b.

¹⁹² el-Bakara 2/3.

¹⁹³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 77b.

Ehl-i sünnet, helal ve haramın Allah'ın verdiği rızık olduğunu, Allah yolunda infağın ise sadece helalle kabul edildiğinden yola çıkarak söz konusu âyetteki rızık kelimesinin tahsis yoluyla helale işaret ettiğini belirtir.¹⁹⁴ Öte yandan ashâb-ı kirâmın hem naklî hem de aklî delille rızkın haramı da içerdiğini kabul etmeleri, Ehl-i sünnet için büyük bir delildir.

Bu bağlamda naklî örnek, İbn Mâce'de (ö. 273/887) geçen Safvân b. Ümeyye'den (ö. 41/661) rivayetle gelen hadistir.¹⁹⁵

“Biz bir gün Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanındayken 'Amr b. Kurre geldi ve 'Ey Allah'ın Resûlü! Allah bana kötü bir kader yazdı. Elimle def çalmanın dışında rızıklanacağımı düşünmüyorum. Edepsizlik yapmaksızın şarkıcılıkta bana izin ver.' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): Hayır sana izin vermeyeceğim. Sana ne ikram ne de göz yumma vardır. Yanıldın ey Allah'ın düşmanı! Vallâhi Allah sana helal ve temiz rızık vermiştir; ancak sen Allah'ın sana helal kıldığı rızık yerine Allah'ın sana haram kıldığı rızıkı tercih ettin. Eğer daha önceden sana bunları söyleseydim şu an sana ceza verirdim. Yanımdan kalk ve Allah'a tövbe et! Eğer bu dediklerimden sonra hâlâ bu işi yapmaya devam edersen, seni can acıtıcı bir şekilde döverim, ibret olmak üzere başını tıraş ederim, aileden sürerim, malını da Medineli gençlere ganimet olarak helal sayarım dedi. Akabinde 'Amr, üzerinde ancak Allah'ın bildiği rezillik ve kötü bir hal ile oradan kalktı. Gittiği zaman Hz. Peygamber (s.a.v.): İşte bunlar asilerdir. Bunlardan kim, tövbe etmeden ölürse Allah onu kıyamet günü dünyada olduğu gibi muhannes, çıplak ve bir saçakla dahi olsa insanlardan örtünemeyecek şekilde haşreder. Ne zaman ayağa kalksa yere yığılır.”¹⁹⁶

İbn Mâce'de geçen bu hadise göre rızkın hem helal hem de haram olduğu anlaşılır.¹⁹⁷

Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine halini belirtip soru soran kişiyi helal ve temiz olan rızıkı bırakıp haram olan rızıkı tercih etmesinden dolayı ikaz eder. Böylece müminlerin inancında rızkın her ikisini de kapsadığı; ancak helalini aramaları gerektiği şiddetle tavsiye edilir.

Sahâbenin rızkın haramı da içine aldığına dair aklî deliline ise Karamânî şu örneği getirmiştir: Eğer haram rızık olmasaydı; ömrü boyunca haram kazancıyla yemek yiyen kimsenin bütün yedikleri haram olurdu. Halbuki onun hayatı boyunca bindiği binek hayvanlarının eti helaldir; bunların haram olması düşünülemez. Allah Teâlâ ona pek

¹⁹⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 77b.

¹⁹⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 78a.

¹⁹⁶ İbn Mâce, “Hudûd”, 38 (No. 2613).

¹⁹⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 78a.

çok mübah nimeti önüne getirdiği halde o, kötü tercihiyle bunlardan yüz çevirmiş ve haramı seçmiştir.¹⁹⁸

Karamânî'nin akaid konularına dair verdiği bir başka örnek ise Bakara sûresinin 24. âyeti hakkında yaptığı açıklamalardır. Nitekim Allah Teâlâ bu sûrede cehennemle ilgili olarak *أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ* “*Kâfirler için hazırlanmıştır.*”¹⁹⁹ buyurmaktadır. Karamânî Ehl-i sünnet akaidinin de benimsediği üzere cehennemin şu an için yaratıldığına bu âyeti delil gösterir.²⁰⁰ Çünkü âyette mazi sigayla “*hazırlanmıştır.*” ifadesi geçmektedir. Bu bağlamda müfessir Karamânî, birçok kati burhanın cehennemin şu an için var olduğuna delâlet ettiğine dikkat çeker. Buna örnek olarak *Sahih-i Müslim*’de geçen şu hadisi gösterir:²⁰¹

“Abdullah b. Mes‘ud’dan (ö. 32/652) rivayetle; biz Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikteydik. Bir anda bir düşme sesi geldi. Hz. Peygamber “Bunun ne olduğunu biliyor musunuz?” dedi. Bizler “Allah ve Resûlü daha iyi bilir.” dedik. O da “Bu yetmiş sene önce cehenneme atılan bir taştır. O cehenneme iniyordu ki şu an onun en dibine ulaştı.” buyurdu.”²⁰²

Kelâmın kaderle bağlantılı konularından biri de istitâattır. İstitâat, fiili yapmayı sağlayan güç²⁰³ anlamına gelir. *خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ* “*Size verdiğimizizi kuvvetle tutun.*”²⁰⁴ âyetini tefsir ederken Karamânî istitâat terimi üzerinde durur. O, Ebû Ali el-Cübbâî’nin (ö. 303/916) bu âyeti delil alarak istitâatın fiilden önce varlığını kabul ettiğini zikreder. Çünkü Cübbâî’ye göre âyette “Bunu kuvvetle tut.” denilmektedir. Yani “kuvvet gerçekleştiği zaman kuvvetle tut” kastedilmektedir. Karamânî ise biz buna şu şekilde cevap veririz diyerek şunları ifade eder: Âyette “*Kuvvetle tutun.*” dan kastedilen ciddiyet ve kararlı bir şekilde tutmaktır. Nitekim bunlar fiilden önce gelebilir. Ancak istitâat, fille birlikte olur. Eğer fiilden önce gerçekleşseydi fiil anında

¹⁹⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 78^a.

¹⁹⁹ el-Bakara 2/24.

²⁰⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 160b.

²⁰¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 161a.

²⁰² Müslim, “Cennet”, 12 (No. 2844).

²⁰³ Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, “tv‘a”, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur‘ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî (Beyrut: Dârü’l-Ma‘rife, ts.), 310.

²⁰⁴ el-Bakara 2/63.

bulunması mümkün olurdu.²⁰⁵ Çünkü istitâat iki farklı zamanda devam etmeyen bir arazdır. Cübbâî'ye ve Mu'tezile'nin çoğunluğuna göre eğer istitâat fiilden önce olmasaydı o zaman âciz bir kimsenin teklifi gerekli olurdu ki bu mümkün değildir.²⁰⁶ Karamânî ise teklifin sıhhatinin sebep ve âletlerin selâmetine²⁰⁷ dayandığını belirterek Mu'tezile'ye reddiyede bulunur.²⁰⁸ Sonuç olarak Karamânî'nin bazı âyetleri kelâm ilmi ile tefsir etmesi onun dirâyet tefsirindeki salabetini gösterir.

2.2.3.2.6. Tarih İlmi ile Tefsiri

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette Peygamberlerin kıssaları, eski kavimlerin yaşantıları gibi tarih ile ilgili konular bulunur. Söz konusu konular bazı tefsirlerde yüzeysel işlenirken bazı tefsirlerde de ayrıntılı bir şekilde ele alınır. Kur'ân'da geçen tarihi konuları olduğu gibi ya da varsa sadece sahih kaynaklarla nakleden müfessirlerin amacı isrâîlî rivayetlerden uzak durmaktır. Zira Kur'ân'dan önceki kitaplarda da peygamberlerin kıssaları ve eski kavimlerle ilgili pek çok nas zikredilir. Ancak bu müfessirler önceki kitaplarda tahriflik söz konusu olduğundan duydukları bu nakillerden kaçınır, tefsirlerinde yer vermezler.

Karamânî bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.v) isrâiliyatla ilgili hadisine uyararak orta yolda bulunmayı tercih eder. Bu yüzden onun eserinde çok olmamakla birlikte isrâilî rivayetlere rastlamak mümkündür. Onun Kur'ân'daki bazı âyetleri tarih ilminden istifade ederek tefsir etmesi verdiği bazı örneklerde açıkça görülür. Mesela

Kur'ân'da وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ الْحَقِّ “Onlar peygamberleri haksız yere öldürüyorlardı.”²⁰⁹

ve كَلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ “Ne zaman ki bir peygamber onlara nefislerinin hoşlanmadığı bir şey getirince bir kısmını yalandılar, bir kısmını da

²⁰⁵ O halde fiilden önceki istitâat gidecek, fiil anında yeni bir istitâat meydana gelecekti.

²⁰⁶ Bu durum kâfiri gücü olmadığı halde imanla sorumlu tutmaya benzer ki Mu'tezile'nin çoğunluğu bunu kabul etmez.

²⁰⁷ Yani söz konusu fiile ait organların ve kabiliyetin sıhhatli bir şekilde çalışması istitâat için yeterlidir. Bu durumda kâfirin imanla sorumlu tutulmasında bir sakınca yoktur.

²⁰⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 245ab.

²⁰⁹ el-Bakara 2/61; Âl-i İmrân 3/21.

öldürdüler.”²¹⁰ şeklinde birden fazla âyette İsrâiloğullarının peygamberlerini yalanladıkları ve öldürdükleri zikredilir. Karamânî bu gibi âyetleri tefsir ederken İsrâiloğullarının inkâr edip öldürdükleri peygamberlerin isimlerini verir. Onların nasıl katledildiğine dair açıklamalarda bulunur. Yahudilerin Hz. Şuayb’ı (a.s.) öldürmelerinin sebebi olarak da şunları zikreder:

Ne zamanki İsrâiloğullarının arasında çatışmalar yaşanmaya başlayıp birbirlerini öldürmeye kadar gittiler; o zaman Hz. Şuayb (a.s.) bu durumdan onları yasakladı ve onlara Allah’a ve Tevrat’ın hükümlerine itaat etmelerini emretti. Ancak Yahudiler Hz. Şuayb’ın (a.s.) dediklerini kabul etmediler ve onu öldürdüler. Yine Hz. Yahya’nın (a.s.) ve Hz. Zekeriyya’nın (a.s.) şehit edilmesine ilişkin olarak şunları zikreder: Hz. Yahya (a.s.) İsrâiloğullarının hükümdarlarından birinin zamanında yaşıyordu. Bu hükümdarın zinâ eden bir karısı vardı. Hz. Yahya (a.s.), kadını bu kötü fiili yapmaktan nehyetti. Ancak bu kadın, Hz. Yahya’nın (a.s.) hükümdarın hapsine atılmasını ve başının kesilmesini emretti. Bunu duyan Hz. Zekeriyya (a.s.) Yahudilerden uzaklaştı ve bir ağaca rastladı. Ağaç ona “Ey Allah’ın Peygamberi bana gel.” diye seslendi ve ağaç onun için ikiye ayrıldı. Bunun üzerine Hz. Zekeriyya (a.s.) ağacın içine girdi. Ancak Yahudiler onu orada gördüler ve ağacı keserek Hz. Zekeriyya’yı (a.s.) şehit ettiler.²¹¹

Tarih ilmine önem veren Karamânî tefsirinde sadece peygamberlerin hayatlarını anlatmakla yetinmez; Kur’ân’da ismi geçen diğer şahısların da hayatlarına değinir.

Mesela Ahzâb sûresindeki Zeyd b. Hârise’nin (ö. 8/629) adının geçtiği فَلَمَّا قُضِيَ زَيْدٌ مِنْهَا

وَطَرًا “Zeyd hanımı Zeyneb’i boşayınca”²¹² âyetini tefsir ederken Hz. Zeyd’in hayatını

açıklamayı gerekli görür. Buna göre Hz. Zeyd, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından satın alınıp sonrasında azat edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) onu risâlet vazifesinden önce evlatlık kabul etmiştir. O, ilk Müslümanlardan biri olmakla birlikte mevalilerin Müslüman olanlarının da ilkidir. Hz. Zeyd Bedir, Uhud, Hendek, Hudeybiye ve Hayber’e katılmıştır. Hz. Zeynep binti Cahş (ö. 20/641) ile evlenip sonrasında ayrılmıştır. Kur’ân’da peygamberlerin isimlerinin dışında bir tek Hz. Zeyd’in ismi övülmüş bir şekilde geçmektedir. O böyle büyük bir şerefe nail olan tek sahâbidir.²¹³

Karamânî, Kur’ân’da ismi geçmeyen ancak âyetlerin indiği dönemle irtibatlı olan sahâbenin ismini de zikreder. Buna örnek Hz. Ömer’dir. O Tâhâ sûresinin tefsirine

²¹⁰ el-Mâide 5/70.

²¹¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 243a.

²¹² el-Ahzâb 33/37.

²¹³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 75b.

başlamadan önce Hz. Ömer'in nasıl Müslüman olduğuna değinir. Bu bağlamda Karamânî, İbn İshak'ın (ö. 151/768) şu nakline yer verir:

“Hz. Ömer Müslüman olmadan önce Hz. Peygamber'i (s.a.v.) öldürmek istemiş; ancak yolda bir adamdan kendi kız kardeşinin ve eniştesinin Müslüman olduğu haberini almıştır. Akabinde öncelikle kardeşinin evine gitmiş ve kız kardeşine vurmuş, ardından kardeşinin yüzünden kan aktığını görüp pişman olmuştur. Sonra kardeşlerinden az önce okumuş oldukları sayfayı okumayı talep etmiş, onlar ise Hz. Ömer'in necis olduğunu söyleyip ancak abdestli bir şekilde temiz kimselerin bu sayfaya dokunabileceğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ömer abdest alıp sayfayı okumuş ve Müslüman olmuştur.”²¹⁴

İşte bu örneklerde görüldüğü gibi Karamânî tefsirinde peygamberler tarihi yanında siyer ve sahâbe tarihine dair de kıymetli bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu bilgileri nakletmesi müfessirin dirâyet tefsir yaptığına ayrı bir delildir.

2.2.3.2.7. Semantik İlmi ile Tefsiri

Semantik, “Kelimeler veya önermelerle onların ifade ettiği anlam arasındaki ilişkiyi inceleyen bir ilim dalıdır.”²¹⁵ Anlam ile kelime ilişkisini, anlam değişikliklerini, eş veya çok anlamlı kelimeleri ve onların yapısını semantik ilmi analiz ederek inceler.²¹⁶ Bu bağlamda semantik analiz yapan kişinin de kelimelerin tarihi süreç içinde ne gibi değişikliklere uğradığını, genişleme, daralma ya da anlam kayması gibi geçişlerini tahlil etmesi gerekir.²¹⁷

Karamânî *كُلُّكُمْ رَجُلٌ وَفِي يَدَيْهِ كِتَابٌ* “Bundan sonra siz döndünüz, yüz çevirdiniz.”²¹⁸ âyetindeki *tevelli*/dönmek kelimesini tefsir ederken şunları zikreder: *Tevellî* kelimesinin aslı bir şeyden bedenen yüz çevirmektir. Ancak bu âyette anlam genişlemesi söz konusudur. Bu durumda âyetteki *tevelli*den kastedilen itikat etmekten ve amel işlemekten yüz çevirmektir.²¹⁹ Karamânî'ye göre bu âyette anlatılmak istenen İsrâiloğulları'nın Hz.

²¹⁴ Bkz. Muhammed Hamîdullah, *Sîretü İbn İshâk el-müsemma bi-Kitâbi 'l-Mübtade' ve 'l-meb'as ve 'l-megâzi* (b.y.), 160-163. Ayrıca bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 82b.

²¹⁵ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975, 18.

²¹⁶ İsmail Yakıt, “Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi”, *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri* 2 (1995), 412-413.

²¹⁷ Ali Galip Gezgîn, “Kur'an'ı Anlamak İçin Hermenötik Mi Semantik Mi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2000), 134-135.

²¹⁸ el-Bakara 2/64.

²¹⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 245b.

Mûsâ'ya (a.s.) inanmayıp onun emrettiği fiilleri yapmaktan kaçınmalarıdır. Görülmektedir ki Karamânî'nin *tevellî* kelimesinin anlamı hakkında bu zikrettikleri semantik ilmiyle doğrudan ilgilidir.

Tefsîru'l-Kur'ân'da semantik ile tefsire örnek vereceğimiz bir diğer âyet Kehf sûresinin *وَيُرْسِلْ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ* “Allah senin bahçene gökten bir azap gönderir.”²²⁰ âyetidir. Âyette geçen *حُسْبَانًا* kelimesi hakkında Karamânî'nin söyledikleri semantik ilmi ile doğru orantılıdır. Zira Karamânî burada âyetlerde bağlamı savunma manasına da gelen semantik yapıya işaret eder. Âlimlerin *حُسْبَانًا* kelimesinin manası konusunda zikrettikleri farklılıklara değinen müellif, sonra da kendi tercihini belirtir. Karamânî âyetin öncesine ve sonrasına bakarak *husbânen* kelimesini şimşek çarpması olarak açıklamaktadır. Nitekim Karamânî, hesap veya azap manaları karşısında en doğru mananın bu olduğunu ifade eder.²²¹

Semantik ilminin alt dallarından birisi de anlam daralmasıdır. Daralma kısaca herhangi bir kelimenin önceden içerdiği manayı artık taşıması anlamına gelir.²²² Karamânî'nin Meryem sûresinin *إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا* “Ben Rahmân için oruç adadım.”²²³ âyetinde geçen *صَوْم* kelimesine verdiği anlamlara baktığımızda bu âyet dışında *savm* kelimesinin geçtiği âyetlerde *savm* kelimesinin anlam daralmasına uğradığı ortaya çıkar. Karamânî Meryem sûresindeki *savm*ın insanın hem yeme-içme hem de konuşmadan kendini tutarak oruç tutması anlamına geldiğini söylerken diğer âyetlerde geçen *savm*ın sadece yeme-içmeyi bırakmak şeklinde anlaşıldığını ifade eder. Bu da Kur'ân'da geçen oruç kelimesinin İslam şeriatindeki manasına göre anlam daralmasına uğradığını gösterir.²²⁴

²²⁰ el-Kehf 18/40.

²²¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 225a.

²²² Muhsin Demirci, *Günümüz Tefsir Problemleri*, (İstanbul: İFAV, 2017), 60.

²²³ Meryem 19/26.

²²⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 262a.

Karamânî'nin tefsirinde semantik terimine ismen rastlamasak da onun tevellî kelimesinde anlam genişliği bulunduğunu; *husbânen* kelimesini âyetin bağlamına göre tefsir edilmesi gerektiğini bildirmesi, bu ilmin alt başlıklarına değindiğini gösterir. Karamânî'nin anlam bilime dair değerli bu tür yorumları, tefsirini dirâyet açısından önemli kılan unsurlardandır.

2.2.3.2.8. Bilimsel Tefsiri

Kur'ân'ı Kerîm'de bilimle ilgili olan âyetler hakkında düşünmek ve bunları araştırıp âyetin bilimsel bir bilgi hakkında bahsettiğinden söz etmek bilimsel tefsir olarak açıklanır.²²⁵ Kur'ân'ın bilimsel tefsirinin yapılıp yapılmaması konusunda âlimler ikiye ayrılmaktadır.²²⁶ Bir grup âlim bunu uygun görürken bir grup âlim ise sakıncalı görmektedir.

Kanaatimize göre bilimsel tefsirlere ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Çünkü bilim bir bilginin bugün delillerle doğru olduğunu söylerken yarın aynı bilginin yine delillerle yanlış olduğunu söyleyebilir. Bir bilginin doğruluğunu Kur'ân'daki bilimle ilgili bir âyete hamletmek doğru değildir. Zira gelecekte bu bilginin yanlışlığı kanıtlandığı takdirde Kur'ân'daki söz konusu âyetin hatalı olduğu iddia edilerek Müslümanların Kur'ân'a olan bakış açıları zedelenebilir. Bu yüzden Kur'ân'ın bilimsel tefsirini yaparken bu konuya dikkat edilmelidir.

Meşhur müfessir ve Karamânî'nin de eserinde kaynak gösterdiği Fahreddîn er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb*'ında kevnî âyetleri bilimsel verilerle tefsir ettiği görülür. Tıpkı Fahreddîn er-Râzî gibi Karamânî'nin de evren, insan, bitki, hayvan ile ilgili bazı âyetleri ilmî yönden açıklaması onun bilimsel tefsir yaptığına delildir. Bunun örneklerinden biri En'âm sûresinin وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ حُسْبَانًا “Güneş ve ayı hesap vesilesi kılmuştır.”²²⁷ âyetinin tefsirinde görülür. Hesabın anlamının takdir ve sayı olduğunu

²²⁵ Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), 2/349; Yunus Emre Gördük, “Bilimsel Tefsir ve 20. Yüzyıldaki Meşhur Temsilcileri Perspektifinden Hasan Basri Çantay'ın Açıklamalı Meâli”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/33, (2014), 183-184.

²²⁶ Zehbî, *et-Tefsîr*, 2/364.

²²⁷ el-En'âm 6/96.

belirten Karamânî, güneşin ve ayın hızlı ve yavaş dönme hareketlerinin takdir edildiğini; buna göre güneşin bir sene zarfında ayın ise bir ayda dönüşünü tamamladığını ifade eder. Ona göre ayın ve güneşin dönmeleri sonucunda dört mevsimle ilgili maslahatlar düzenlenir. Mesela meyvelerin olgunlaşması, ekinlerin ve neslin durumu ve bunun dışında âlemle ilgili şeylerde güneş ve ayın hesabı devreye girer. Ayın menzillerinin değişmesiyle ve her ay hilâllerin yenilenmesiyle borçların süresi, eşyaların vakitleri belirlenir. Nitekim Allah Teâlâ da hilâller hakkında “*Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.*”²²⁸ buyurmaktadır.²²⁹ Görüldüğü üzere Karamânî güneş ve ayın hesaplarıyla ilgili âyeti yüzeysel bir şekilde tefsir etmek yerine onların dönüş sürelerine ve bu dönme sonucunda ne gibi işler yapıldığına dair bilgiler verir. Bu da onun âyeti bilimsel bir şekilde tefsir etmesine örnek teşkil etmektedir.

Karamânî *وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ* “*O’nun arşı su üzerindedir.*”²³⁰ meâlindeki ayeti tefsir ederken suyun ne zaman yaratıldığına dikkat çeker. Müfessirimiz Allah’ın yeri ve göğü yaratıp, yerin üzerine arşı koyduğunu, dolayısıyla arşın her şeyden önce olduğunu, arşın ise su üzerinde bulunmasından dolayı Allah’ın ilk yarattığı şeyin su olduğunu ifade eder. Buna da Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Hiçbir şey yokken Allah vardı ve O’nun arşı suyun üzerindeydi. Zıkr’e her şeyi yazdı. Sonra da gökleri ve yeri yarattı.”²³¹ hadisini delil getirir.²³² Bu hadiste görüldüğü üzere suyun yaratılma zamanına dair Hz. Peygamber’den (s.a.v.) gelen açık bir ifade yoktur; ancak hadiste geçen sıralamaya binâen Karamânî, suyun yaratılan şeylerin ilki olduğuna işaret ederek âyeti bilimsel açıdan tefsir eder.

Tefsîru’l-Kur’ân’da bilimsel tefsire örnek olarak ele alacağımız bir örnek de Kâf sûresinin *وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ* “*Biz yerleri, gökleri ve bu ikisi*

²²⁸ el-Bakara 2/189.

²²⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 133b.

²³⁰ Hûd 11/7.

²³¹ Buhârî, “Bedü’l-halk”, 1 (No. 3191).

²³² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 110), 417ab.

*arasında olanları altı günde yarattık.”*²³³ âyetidir. Karamânî bu âyette geçen gün kelimesini Pazartesi, Salı, Çarşamba gibi isimler ile tahsis edilen gün olarak değil de vakit veya zaman olarak yorumlar. Bu bağlamda ilgili sözlüklerde de günden kastedilenin vakit olduğunu belirtir.²³⁴

Bilimin re’y ve içtihadı dayalı veri olması hasebiyle, Karamânî’nin dirâyet tefsir çeşitlerinin alt başlığında zikretmeyi uygun gördüğümüz bilimsel tefsir, asrın bilim anlayışını yansıtmasının yanı sıra eserin dirayet açısından genişliğini gösteren önemli bir husustur.

2.2.3.2.9. Müfessirlerin Görüşleriyle Tefsiri

Karamânî’nin tefsiri aynı zamanda şerh olduğu için kendisinden önceki müfessirlerin sözlerine yer vermesi kaçınılmazdır. Onun alanında en meşhur müfessirlerin görüşlerine yer vermesi, elbette eserinin değerini arttırır. Bu görüşlerin eserinde bulunması onun tefsirinin dirâyet ağırlıklı bir tefsir olduğuna dikkatleri çeker. Söz konusu alıntılar bazen âyette geçen bir kelimenin anlamı hakkında; bazen de âyette bahsedilen itikat, ahkâm ve ahlâk gibi konular etrafında toplanır.

Matürîdiyye mezhebinin kurucusu ve *Tevîlâtü’l-Kur’ân* isimli tefsirin yazarı olan Ebû Mansûr Matürîdî (ö. 333/944) Karamânî’nin tefsirinde kaynak gösterdiği mütekaddim müfessirlerden biridir. Nitekim Karamânî, *وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ* “Onlar yeryüzünü ifsâd ederler.”²³⁵ âyetinin tefsirinde bu müfessirin görüşlerine yer verir. Matürîdî âyette ifade edilen yeryüzünün bozulmaya uğraması hususunu iki şekilde açıklar. Karamânî bunlardan birisinin hakikat diğerinin de mecaz anlamında “bozguna uğratmak” olduğunu ifade eder.²³⁶ Matürîdî, hakiki anlama göre “ifsad” kelimesini “yeryüzünde savaş ve öldürme”, mecazi anlama göre ise “marufu terk edip münkeri işlemek”

²³³ Kâf 50/38.

²³⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 117), 146b.

²³⁵ el-Bakara 2/27.

²³⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 180b.

şeklinde tefsir eder.²³⁷ Onun söz konusu yorumuna yer veren Karamânî, bu eylemler olduğu müddetçe insanlar arasında fesadın yayılacağına işaret etmektedir.²³⁸

Karamânî'nin görüşlerine yer verip tercih ettiği meşhur müfessirlerden birisi de kendisi gibi Hanefî mezhebine bağlı hem muhaddis hem de müfessir olan Necmeddîn Ömer en-Nesefî'dir (ö. 537/1142). Nitekim Karamânî onun Kur'ân'da geçen جَعَلَ kelimesinin manası hakkındaki görüşlerini almayı tercih eder. Nesefî'ye göre Kur'ân'da adı geçen جَعَلَ fiilinin manaları birden fazladır. Buna göre جَعَلَ fiili “إِنَّا جَعَلْنَاهُ”²³⁹ âyetinde *inzâl/indirme*;²⁴⁰ “فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ”²⁴¹ âyetinde *doğum zamanına kadar anne karnında hapsedme*;²⁴² “وَقَالَ لِفَتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ”²⁴³ âyetinde *koyma*; “عَلَى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا”²⁴⁴ âyetinde *(vergi) toplamak*;²⁴⁵ “فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا”²⁴⁶ âyetinde *bina etme/yapma*; “وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ”²⁴⁷ âyetinde ise *yaratma*²⁴⁸ manasına gelir.²⁴⁹

Görüldüğü üzere Karamânî, Nesefî'nin görüşüne yer vererek جَعَلَ kelimesinin birbirinden farklı altı manasına değinir. Öte yandan kanaatimizce Karamânî, جَعَلَ

²³⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Tevilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 1/66-67.

²³⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 180b.

²³⁹ ez-Zuhurf 43/3.

²⁴⁰ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî, *et-Teysîr fî 'ilmi't-tefsîr* (Mektebetü's-Şâmile), 13/264.

²⁴¹ el-Mürselât 77/20-21.

²⁴² Nesefî, *et-Teysîr*, 15/167.

²⁴³ Yûsuf 12/62.

²⁴⁴ el-Kehf 18/94.

²⁴⁵ Nesefî, *et-Teysîr*, 10/144.

²⁴⁶ el-Kehf 18/94.

²⁴⁷ el-En'âm 6/1.

²⁴⁸ Nesefî, *et-Teysîr*, 6/10.

²⁴⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 145b.

kelimesinin çeşitli anlamlarına değinerek bir ulûmü'l-Kur'ân kavramı olan “vücuḥ” konusuna da işaret etmektedir.

Karamânî eserinde sıklıkla kendisi gibi Karamanlı olan Türk müfessiri Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî'den (ö. 860/1456) de istifade eder. es-Semerkandî, Karamânî gibi hem Hanefî mezhebine mensup hem de sûfî bir âlimdir. Bu yüzden Karamânî'nin Semerkandî'den fıkıḥ ağırlıklı mevzularda istifade etmiş olması düşünüldüğünde sıklıkla kendisine atıfta bulunmasının Hanefî mezhebine mensubiyetiyle açıklanabileceği kanaatindeyiz. Nitekim Karamânî Ahzâb sûresinde فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا

“Ne zaman ki Zeyd hanımını boşadı.”²⁵⁰ âyetinde geçen وَطَرًا kelimesinin tefsirinde Semerkandî'nin yorumunu tercih eder. Semerkandî, bu kelimedden kastedilenin kinâyeye yoluyla boşamak olduğunu söyler. Semerkandî'ye göre meselâ evli bir adamın karısına “Artık sana ihtiyacım yok.” cümlesini kullanması “boşanmayı kinâyeli bir şekilde ifade etmesi” olarak yorumlanır.²⁵¹ Sonuç olarak Karamânî'nin tefsirinde meşhur müfessirlerin yorumlarına yeri geldiğinde tutarlı bir şekilde yer vermesi onun dirâyet tefsirindeki maharetini gösterir.

2.2.3.2.10. Bireysel Görüşüyle Tefsiri

Müfessirin Arap şiiri, belâğat, kıraat, fıkıḥ, kelâm, tarih, semantik ve bilimsel veriler ışığında yaptığı tefsir yanında kimi zaman da âyetleri doğrudan bireysel görüşü ile açıkladığı görülür. Bu konuya dair hususları aşağıdaki şekilde ele alabiliriz:

Karamânî, Fâtiha sûresini tefsir ederken Allah'ın rahmetinin genişliğinden söz eder. O, Allah'ın rahmetinin gazabını geçmesinin sebebini de bu sûrede açıklar. Cumhur ulema gibi Fâtiha suresinde geçen besmeleyi Fâtiha'dan bir âyet sayan Karamânî, bu sûredeki rahmân ve rahîm ve sıfatlarının tergîbi/rahmeti; rab sıfatının ise terhîbi

²⁵⁰ el-Ahzâb 33/37.

²⁵¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 80a. Aynı konudaki diğer bir örnek için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 237a.

içerdiğini belirtir. Rahmân ve rahîm sıfatlarının sûrede iki defa; rab sıfatının ise bir defa geçmesinden hareketle Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiğini ifade eder.²⁵²

Ele alacağımız ikinci örnek Nisâ sûresindeki “ülû'l-emr” ile ilgili âyettir: Allah Teâlâ *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ* “*Ey iman edenler! Allah’a, Resûlüne ve sizden ülü’l-emre itaat edin.*”²⁵³ buyurmaktadır. Müfessirler arasında ülü’l-emrin kimler olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüş farklılıklarına göre ülü’l-emr/emir sahipleri; yöneticiler, âlimler, dört halife, sahâbe ve içtihat ehli kimselerdir.²⁵⁴ Karamânî ise bu ibareyi açıklamadan önce ilmin faziletinden bahseder ve “ülû’l-emr” ile âlimlerin kastedildiğini belirtir. Bu, ona göre en doğru görüştür. Çünkü çoğunluğun kabul ettiği gibi şayet ülü’l-emr, devlet idarecileri olsaydı o zaman yöneticilerin âlimlere itaatleri gerekmezdi. Oysa İslam dinine göre yönetici de olsa muhakkak bir âlime itaat etmesi gerekir; aksi durum söz konusu değildir. Yani bir âlim veya herhangi bir Müslüman, yöneticisine özellikle de bu yönetici Allah’a isyan eden bir kimse ise ona itaat etmez. Bu yüzden Karamânî’ye göre “ülû’l-emr” ile âlimlerden başkası kastedilemez.²⁵⁵

Karamânî’nin bu görüşünü kabul etmekle birlikte şu konuya dikkat çekmek isteriz ki “ülû’l-emr” ile yöneticilerin kastedildiğini söyleyen âlimler de elbette Allah’a ve Resûlü’ne (s.a.v.) itaat eden, Allah’ın emirlerine isyankâr olmayan yöneticileri kastederler. Zaten Karamânî de burada kesinlikle yöneticilere itaat edilmez gibi bir cümle kurmaz. Ancak asi yöneticiye itaat edilmemesi gerektiğine işaret eder ve yönetici her ne kadar tercihe şayan özelliklere sahip olsa da bir âlimin görüşüne uyması gerektiğini ifade eder. İşte kanaatimizce Karamânî’nin dikkat çekmek istediği konu budur ve biz de bu görüşünün gayet yerinde olduğunu düşünüyoruz.

²⁵² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 29b.

²⁵³ en-Nisâ 4/59.

²⁵⁴ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr* (Tûnus: Dâru’t-Tûnisiyye, 1984), 5/98.

²⁵⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 199b.

Karamânî'nin bireysel görüşü ile tefsirine üçüncü örnek Rûm sûresinin tefsirinde geçmektedir. Nitekim Karamânî, *فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ*, “Sabahladığınızda ve akşamladığınızda Allah’ı tesbih edin.”²⁵⁶ âyetindeki söz konusu vakitlerde Allah’ı tesbih etmekten kastedilenin namaz vakitlerinde namaz kılmak olarak açıklar.²⁵⁷ O, bu görüşüyle Zemahşerî’nin âyet hakkındaki “sabah ve akşam vakitlerinde Allah’ı kötülüklerden tenzih edin ve onu hayırla sena edin.”²⁵⁸ yorumuna katılmamaktadır.

Bu bağlamda son olarak şu hususa dikkat çekmek isteriz ki dirâyet tefsirinin belirgin bir özelliği olan bireysel görüşle âyetleri tefsir, Karamânî’de oldukça azdır. Nitekim o da bu hususa dikkat eden âlimler gibi bu konuda titizlik göstermektedir.

2.2.3.3. İşârî Tefsiri

Kur’ân-ı Kerîm’in irfân sahibi âlimler tarafından keşf ve ilham yoluyla tefsir edilmesine işârî tefsir denir.²⁵⁹ Osmanlı Devleti’nde Karamânî’nin de yaşadığı yükselme devrinden yıkılışına kadar halk arasında işârî tefsirlere rağbet artmıştır.²⁶⁰

Karamânî, eserinde kimi zaman Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) gibi meşhur bir mutasavvıfın sözüyle²⁶¹ kimi zaman âriflerin sözleriyle,²⁶² bazen “el-imam”²⁶³ diye zikrettiği bir âlimin sözüyle, bazen de kendi ifadeleriyle²⁶⁴ âyetlerin işârî yönüne değinir. Bu tür âyetleri tefsir ederken önce âyetin zahirî tefsirini yapar; işârî tefsiri ise genelde en sona bırakır.²⁶⁵

²⁵⁶ er-Rûm 30/17.

²⁵⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 210b.

²⁵⁸ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâiki gavâmidî’t-tenzîli ve ‘uyûni’l-ekâvili fî vucûhi’t-te’vîl*, thk. Âdil Ahmed ve Ali Muhammed (Kahire: Mektebetü’l-Abikan, 1418/1998), 4/570.

²⁵⁹ Zehebî, *‘İlmü’t-tefsîr*, 71.

²⁶⁰ Birışık, “Tefsir”, 40/287.

²⁶¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 174b.

²⁶² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 103b.

²⁶³ “Karamânî burada “el-İmâm” diyerek İmam Gazzâlî’yi (ö. 505/1111) kastetmiştir.” Bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 107a.

²⁶⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 47b.

²⁶⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 107a.

2.2.3.3.1. İşârî Tefsire Sahâbeden Delil Getirmesi

Müfessirimiz Mâide sûresindeki *اَلْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاتَّمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي* “Bugün sizin için dinimi kemâle erdirdim ve üzerinize olan nimetimi tamamladım.”²⁶⁶ âyeti inince Hz. Ömer’in bu âyetten artık dinde tamamlanacak eksik bir şey kalmadığını anladığı için ağladığını zikreder. Hz. Ömer’e göre bu âyet, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yakında vefat edeceğinin haberini veren bir âyettir. Nitekim bu âyetin inmesinden yaklaşık seksen iki gün sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat etmiştir.²⁶⁷

Karamânî’nin, sahâbenin bazı âyetler hakkında işârî manalar anladıklarına dair verdiği diğer örnek ise Nasr sûresinde geçmektedir.

Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Nasr sûresinin *اِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ* “Allah’ın yardımı gelip fetih gerçekleştiği zaman; sen insanların dalga dalga Allah’ın dinine girdiğini görürsün. O halde Rabbini hamd ile tesbih et ve günahlarından bağışlanma dile. Şüphesiz o tövbeleri çok kabul edendir.”²⁶⁸ âyetlerini sahâbesine okuyunca Hz. Abbas (ö. 32/653) hariç bütün sahâbe bunu bir müjde olarak algıladılar. Hz. Abbas ise ağladı. Onu gören Hz. Peygamber (s.a.v.) “Seni ağlatan nedir ey amcam?” dedi. O da “Sen kendi vefatını haber veriyorsun.” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de “Bu sûre sizin içindir.” dedi. Bu sûrenin inmesinden sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) iki sene daha yaşadı. Bu sûre zarfında Hz. Abbas’ın güldüğünü ve sevindiğini gören olmadı.²⁶⁹

Rivayetten anlaşıldığı üzere sahâbe Nasr sûresinin zâhir teviline odaklanıp sevinirken Hz. Abbas sûreden Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yakında vefat edeceğini anlayıp üzülmemektedir.

Karamânî’nin sahâbeye ait bu ve buna benzer örnekleri eserinde zikretmesinin sebebi işârî tefsirin sahâbe tarafından da yapılan bir tefsir çeşidi olduğunu ve onun geçerliliğini kanıtlamaktır. Zira sahâbenin yaptığı bir amel sonraki nesiller için vazgeçilmez bir kılavuzdur. Hatta malum olduğu üzere Maliki mezhebinde Medine ehlinin yani sahâbenin ameli şer‘î delillerden biridir.²⁷⁰

²⁶⁶ el-Mâide 5/3.

²⁶⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 24b.

²⁶⁸ en-Nasr 110 1-3.

²⁶⁹ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 182a.

²⁷⁰ İbrahim Kâfi Dönmez, “Amel-i Ehl-i Medine”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3/21.

2.2.3.3.2. İşârî Tefsire Dair Karamânî'nin Zikrettiği Örnekler

Tasavvuf ehlinde olan Karamânî'nin eserinde kimi zaman kendisinin, kimi zaman da onun kaynak gösterdiği bazı mutasavvıfların işârî tefsirlerine rastlanır. Müellifin genellikle âyet sonlarında işârî yorumlara yer vermesi onun öncelikle âyetin zahirî tefsirine önem verdiğini gösterir. Nitekim o, âyetin zahirî tevili yapıldıktan sonra işârî tevilinin yapılmasında bir sakınca görmez.²⁷¹ Ayrıca Karamânî, yaptığı işârî tefsire bazen Allah Resûlü'nün (s.a.v.) sözleriyle de delil getirir. Bunu yapması söz konusu işârî tefsirin meşru olduğunu göstermektedir. Aşağıda müfessirin bu tefsire dair zikrettiklerine değinelim:

Fâtiha sûresinin başında yer alan الْحَمْدُ لِلَّهِ “Bütün hamdler Allah’a mahsustur.”²⁷² cümlesindeki harflerin adedinin sekiz olduğunu ve cennetin de sekiz kapısı bulunduğunu; dolayısıyla temiz bir kalple bu zikri söyleyen kimsenin cennetin sekiz kapısından gireceğini ifade eder. Müfessir, söz konusu yorumuyla bu zikrin önemine dikkat çekmek istemiş, tıpkı namaz gibi Allah’a hamd etmenin de cennete anahtar olacağına işaret etmiştir.²⁷³

Yine Karamânî فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ “Onların kalplerinde bir hastalık vardır.”²⁷⁴ âyetinde kalbin hastalığını İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâu 'ulûmid'd-dîn* adlı eserinden istifade ederek tefsir eder.²⁷⁵

Buna göre, her uzuv, kendine has olan bir fiili yapmak üzere yaratılmıştır. O halde bir uzvun hastalığı yaratıldığı fiili yapmasına engel olan bir şeyin meydana gelmesiyle ortaya çıkar. Meselâ ellerin hastalığı tutamamak; gözlerin hastalığı görememektir. Kalbin hastalığı da tıpkı diğer uzuvlar gibi yaratılmasına sebep olan fiili yapamama halidir. Kalbin fiilleri ise ilim, hikmet, marifet, Allah sevgisi, Allah'a ibadet etmek, O'nu zikretmekten lezzet duymak gibi fiillerdir. Her uzvun bir faydası vardır; kalbin faydası da hikmet ve marifettir. İnsanı hayvandan ayırt eden en önemli şey eşyanın hakikatini ve onu yaratan Allah Teâlâ'yı bilmesidir. Eğer insan her şeyi bilir ama Allah'ı bilmezse sanki hiçbir şeyi bilmiyormuş gibidir. Bilmenin (marifetin) alâmeti ise muhabbetir. Kim Allah'ı bilirse Allah'a muhabbet duyar. Muhabbetin alâmeti ise dünyayı ve dünya dışında

²⁷¹ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 180a.

²⁷² el-Fâtiha 1/2.

²⁷³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 26a.

²⁷⁴ el-Bakara 2/10.

²⁷⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 107a.

sevilen şeyleri Allah’a tercih etmemektir. Kimde Allah’tan daha sevgili bir şey bulunursa onun kalbi hastadır.²⁷⁶

Karamânî’nin işârî tefsire dair zikrettiği bir diğer örnek ise إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً “Allah size bir sığır kurban etmenizi emrediyor.”²⁷⁷ âyetidir. Nitekim âyetinin zahirî tefsirini bitiren Karamânî, “Bu âyette şuna da işaret vardır.”²⁷⁸ diyerek âyetin işârî tefsirine değinir. Ona göre Allah Teâlâ bu âyetle insanların hayvânî nefislerini kurban etmelerini ister. Çünkü nefsin kurban edilmesinde kalbin ve ruhun hayatı vardır. O kurban edilirse ancak ruh hayat bulabilir. Bu ise Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Biz en küçük cihattan en büyük cihada dönüyoruz.”²⁷⁹ diyerek işaret ettiği en büyük cihattır. Yani nefisle mücadele etmek ve onu yenmek Allah katında en büyük cihattır.²⁸⁰

2.2.4. Kaynakları

Karamânî, tefsirinde kıraat, tefsir, hadis, kelam, tasavvuf, Arap dili ve belâgati gibi temel İslam bilimleri alanında meşhur olmuş müelliflerin eserlerinden istifade eder. O kaynak gösterirken çoğunlukla müracaat ettiği müellifin sadece adını zikretmektedir. Bazen de sadece eserin ismini yazmakla yetinir. Bu kısımda onun müracaat ettiği müelliflerin isimlerine değinerek tefsirini hangi kaynaklara bakarak telif ettiğini göstermek istiyoruz. Ayrıca bu kısımda kaynakları öncelikle rivayete dayanan ilimleri esas alarak sıraladığımızı belirtmek isteriz. Öte yandan Karamânî’nin tefsirinde genelde müellif ismine müracaat etmesinden hareketle biz de bu kısımda sadece müellif isimlerine yer vermeyi uygun buluyoruz.

²⁷⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâu ‘ulûmi’-d-dîn*, thk. Ebû’l-Fazl Abdurrahîm b. el-Hüseyin (Beyrut: Dârü’l-Ma‘rife, 1982), 3/62.

²⁷⁷ el-Bakara 2/67.

²⁷⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 249a.

²⁷⁹ Beyhakî (ö. 458/1066) bu hadisin isnadının zayıf olduğunu belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *ez-Zühdü’l-kebîr*, thk. Âmir Ahmed Haydar, (Beyrut: Dârü’l-Cinân, 1408/1987), 165, (No. 374).

²⁸⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 249a. Aynı konudaki diğer örnekler için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 249a, 251a, (Cârullah, 114), 505a, (21 Hk 338), 82a.

2.2.4.1. Tefsir Kaynakları

Karamânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*'ında tefsir alanında gerek rivayet, gerek dirâyet, gerekse işârî açıdan kıymeti haiz çok sayıda eserden istifade etmektedir. Bunların yanında onun ulûmü'l-Kur'ân eserlerinden de kaynak gösterdiği gözlerden kaçmamaktadır. Şimdi bu alanda onun değindiği müelliflerin isimlerine işaret edelim:

-Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889).²⁸¹

-Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923).²⁸²

-Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (İbn Ebû Hâtîm) (ö. 327/938).²⁸³

-Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî (ö. 333/944).²⁸⁴

-Ebû Bekr Muhammed b. Alî b. İsmâîl el-Kaffâl eş-Şâşî (ö. 365/976).²⁸⁵

-Ebû Hafs Necmüddîn Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142).²⁸⁶

-Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144).²⁸⁷

-Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî (ö. 541/1147).²⁸⁸

²⁸¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 277b.

²⁸² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 160a.

²⁸³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 194a.

²⁸⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 180b.

²⁸⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 217b.

²⁸⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 145b.

²⁸⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 117), 352a.

²⁸⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 232b.

-Ebû Abdillâh (Ebû Ca'fer) Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî el-Gaznevî (ö. 560/1165).²⁸⁹

-Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201).²⁹⁰

-Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210).²⁹¹

-Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273).²⁹²

-Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mevsilî (ö. 680/1281).²⁹³

-Ebû'l-Abbâs Nâsirüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mansûr el-Cüzâmî el-Cerevî el-İskenderî (İbnü'l-Müneyyir) (ö. 683/1284).²⁹⁴

-Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286).²⁹⁵

-Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesevî (ö. 710/1310).²⁹⁶

-Kutbüddîn Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih el-Fârisî eş-Şîrâzî eş-Şâfîî (ö. 710/1311).²⁹⁷

-Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343).²⁹⁸

²⁸⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 259b.

²⁹⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 217b.

²⁹¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 53a.

²⁹² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 68a.

²⁹³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 160a.

²⁹⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 19b.

²⁹⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 117), 352a.

²⁹⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 225a.

²⁹⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 30a.

²⁹⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 283a.

- Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449).²⁹⁹
- Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî (ö. 860/1456).³⁰⁰
- Nureddîn Hamza b. Mahmûd el-Karamânî (ö. 871/1467).³⁰¹
- Muhammed b. Ferâmuz b. Ali el-Hanefî (Molla Hüsrev) (ö. 885/1480).³⁰²
- Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî el-Bikâî (ö. 885/1480).³⁰³
- Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî (ö. 911/1505).³⁰⁴
- Şemseddin Ahmed İbn Kemal (Kemalpaşazâde) (ö. 940/1534).³⁰⁵

2.2.4.2. Hadis Kaynakları

Karamânî'nin hadis kaynakları arasında Kütüb-i Sitte ön sırada yer almakla birlikte bunlardan *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'in daha ağırlıklı olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan müfessirimizin ne yazık ki az sayıda da olsa mevzû rivayetleri de naklettğini ifade ederiz. Aşağıda Karamânî'nin hadis ilmi alanında müracaat ettiğı isimleri zikrederim:

- Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alî Zeynîl'âbidîn (ö. 148/765).³⁰⁶
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768).³⁰⁷

²⁹⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 117), 43b.

³⁰⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 80a.

³⁰¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 3a.

³⁰² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 211a.

³⁰³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 117), 1b.

³⁰⁴ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 161a.

³⁰⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 237a.

³⁰⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 279a.

³⁰⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 82b.

-Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795).³⁰⁸

-Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî (ö. 255/869).³⁰⁹

-Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870).³¹⁰

-Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875).³¹¹

-İbn Mâce (Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî) (ö. 273/887).³¹²

-Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892).³¹³

-Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915).³¹⁴

-Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995).³¹⁵

2.2.4.3. Kelam Kaynakları

Ehl-i sünnet itikadına bağlı müfessir Karamânî, tefsirini bu minvalde yazmaktadır. O Mürcie, Mu'tezile, Cebriyye, Kerrâmiyye, Hâricî gibi mezheplerin görüşlerini âyetlerde yeri geldikçe çürütür ve onlara reddiyelerde bulunur. Kelâmın ana konularına delilleriyle birlikte yer vermeyi ihmal etmez. Aşağıda onun kaynak gösterdiği müelliflerin isimlerine yer verelim:

-Ebû Alî Muhammed b. Abdilvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî (ö. 303/916).³¹⁶

-Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. İbrâhîm el-Basrî el-Kâğadî (ö. 369/979-80).³¹⁷

³⁰⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 133b.

³⁰⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 82b.

³¹⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 211a.

³¹¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 220b.

³¹² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 180a.

³¹³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 180a.

³¹⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 133b.

³¹⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 82a.

³¹⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 206a.

³¹⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 141b.

- Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbûrî (ö. 406/1015).³¹⁸

-Ebü'l-Hasen Kadî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî (ö. 415/1025).³¹⁹

-Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf el-Murtazâ (ö. 436/1044).³²⁰

-Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413).³²¹

2.2.4.4. Tasavvuf Kaynakları

Tasavvufa gönülden bağlı olup bu yolda şeyh makamına gelen Karamânî'nin tefsirinde işârî tefsire sıklıkla yer verdiği görülmektedir. Bu bağlamda o gerek mütekaddim gerek müteahhir mutasavvıfın görüşlerine işaret eder. Aşağıda onun müracaat ettiği mutasavvıf müelliflerin isimlerini zikrederim:

-Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. Îsâ b. Abdillâh b. Refî' et-Tüsterî (ö. 283/896).³²²

-Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî en-Nûrî (ö. 295/908)³²³

-Ebü'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavârîrî (Cüneyd-i Bağdâdî) (ö. 297/909).³²⁴

-Ebû Bekr Dülef b. Cahder (Ca'fer b. Yûnus) eş-Şiblî (ö. 334/946).³²⁵

³¹⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 83a.

³¹⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 141b.

³²⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 177a.

³²¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 164b.

³²² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 150b.

³²³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 150b.

³²⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 174b.

³²⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 150b.

-Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî (ö. 465/1072).³²⁶

-Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (İmam Gazzâlî) (ö. 505/1111).³²⁷

-Cemâleddin İshak el-Karamânî (ö. 933/1527).³²⁸

2.2.4.5. Arap Dili ve Belâgati Kaynakları

Karamânî, âyetlerde bulunan kelimelerin özellikle kökleri, manaları, hakikat ve mecaz anlamları gibi konularda gerek Arap şiirlerinden gerek Arap Dili ve Belâgati alanında muhakkik âlimlerden yoğun olarak istifade etmektedir. Kanaatimizce müfessir, Kur'an'ın Arapça dilinde inmesi ve anlaşılmasına oldukça katkı sağlaması gibi nedenlerle Arapçaya büyük önem vermektedir. Bu konuda onun başvurduğu müelliflere aşağıda değinelim:

-Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî (ö. 40/660).³²⁹

-Ebû Bîşr Sîbeveyhi 'Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796).³³⁰

-Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî (ö. 189/805).³³¹

-Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (ö. 207/822).³³²

-Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830).³³³

-Ebû Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869).³³⁴

³²⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 53a.

³²⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 107a.

³²⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 212a. Bu zat, Karamânî'nin şeyhidir.

³²⁹ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 79b.

³³⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 159a.

³³¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 164b.

³³² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 164b.

³³³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 152b.

³³⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 155b.

-Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred (ö. 286/900).³³⁵

-Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923).³³⁶

-Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (ö. 328/940).³³⁷

-Ebü'l-Feth Osmân b. Cinî el-Mevsilî el-Bağdâdî (İbn Cinnî) (ö. 392/1002).³³⁸

-Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce).³³⁹

-Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği).³⁴⁰

-Ebü'l-Alâ' Ahmed b. Abdillâh b. Süleymân el-Maarrî (ö. 449/1057).³⁴¹

-Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066).³⁴²

-Ebû Ya'kub Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî es-Sekkâkî (ö. 626/1229).³⁴³

-Ebû 'Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (İbnü'l-Hâcib) (ö. 646/1249).³⁴⁴

-Kutbüddîn Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih el-Fârisî eş-Şîrâzî eş-Şâfî (ö. 710/1311).³⁴⁵

2.3. Değerlendirme

³³⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 214b.

³³⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 214b.

³³⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 143b.

³³⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 277b.

³³⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 141b.

³⁴⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 156a

³⁴¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 244a.

³⁴² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 160a.

³⁴³ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 139b.

³⁴⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 240b.

³⁴⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 178b.

Karamânî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân* isimli tefsiri üslup ve muhteva bakımından son derece kıymeti haiz bir eserdir. Cilt sayısı on bir olan bu eserde Kur'ân âyetlerine rivayet, dirâyet ve işârî açıdan olmak üzere birçok perspektiften değinilerek, derinlemesine muhteva tahliline gidilir. Bu nedenle de bu eserin müstakil bir "tahkikî" tefsir olduğu ifade edilebilir. Öte yandan müellifin âyetleri tefsir ederken kullandığı metot da ilahi mesajı anlamayı kolaylaştırır. Bu metodun bizce dikkate değer özelliklerinden birisi, sûrenin tefsirine başlanılmadan önce sûre hakkında genel bilgiler verilmesidir. Ayrıca münâsebetü'l-Kur'ân ilmine ziyadesiyle önem veren Karamânî, sûrenin bir önceki ve bir sonraki sûre ile münâsebetine de bu kısımda yer verir. Onun öncelikle Kur'ân sûrelerinin birbirleriyle uyumlu olduğunu, konuların birbirlerini tamamladığını ifade etmesindeki amaç Kur'ân'ın ilahi ve mucizevi yapısına dikkat çekmektir.

Tahkikî tefsir olması hasebiyle Karamânî'nin Kur'ân'ı rivayet, dirâyet ve işârî yönlerden tefsir edişini araştırmamız neticesinde müellifin bütün bu metotları son derece titiz bir şekilde ve tefsir ilminin kaidelerine son derece bağlı kalarak uyguladığı kanaatindeyiz. Bu bağlamda müellif âyet hakkında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnat edilen bir hadis varsa öncelikle mutlaka onu zikreder. Ayrıca buna sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn görüşlerini de ilave eder. Öncelikle isnadı sahih olan nakillere yer verir. Bu bağlamda âyetin tefsiri hakkında sahih isnatla gelmeyen bir nakil varsa bu durumu zikretmeyi de ihmâl etmez. Bu, söz konusu naklin tefsir için anlam ifade ettiğini düşünmesindendir. Kanaatimizce müellif bu metotla âyetin daha kapsamlı olarak anlaşılacağını hedefler.

Rivayete dair nakillerle birlikte, müfessirin ilmi birikimi ve içtihağı ile Kur'ân'ın tefsir edilmesi manasına gelen dirâyet tefsiri geçmişten günümüze yorum bilim açısından önemli bir tefsir metodudur. Araştırmamız neticesinde Karamânî'nin Arap şiiri, belâgat, kıraat, fıkıh, kelâm, tarih, semantik gibi hususlar ile Kur'ân'ı dirâyet tefsiri açısından yorumlamaya gayret ettiğini tespit ettik. Müfessirin bir tefsir metodu olarak dirâyet tefsirini geniş ve kapsamlı bir şekilde ele aldığını gördük. Nitekim bu meyanda müellif en küçük ayrıntıları dahi ihmâl etmez. Özellikle âyetteki kelimenin kökü, iştikakı, lügat ve ıstılah manaları hakkında detaylı bilgiler nakleder. Kıraat ilmine de son derece önem veren Karamânî, âyetteki kelimelerin doğru okunuş vecihlerini

muhakkak zikreder. Bu nedenle de o, şaz kıraatleri nakletmeyi tercih etmez. Eğer ayette itikadi bir konu varsa bunu Ehl-i sünnet akâidiyle izah eder. Ehl-i sünnet dışındaki mezheplerin inançlarının hatalı oluşunu delillerle zikreder ve bu bağlamda akla gelen şüpheleri izâle edecek yorumlarda bulunmayı ihmâl etmez. Şayet âyet hüküm bildiren bir nitelik taşıyorsa çok sık olmasa da ahkâma dair mezheplerin görüşlerine yer verir. Bu bağlamda daha ziyade Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin görüşlerini sunmaktadır. Öte yandan müfessir mezhep karşılaştırması yapmamaktadır. Yani “Hanefî mezhebi bu konuda Şâfiî’ye göre daha doğru düşünmüştür.” gibi ifadelerle yer vermemektedir. Her ne kadar kendisinin Hanefî olduğu bilinse de Hanefî mezhebi konusunda mutaassıp davranmadığı gözlerden kaçmamamaktadır.

Müfessir Karamânî, Peygamberler tarihi, siyer ve İslam tarihine ait bilgilere de eserinde değinir. Bu meyanda âyette bir peygamber, sahâbe veya başka özel bir kimse/kimselerin ismi geçiyorsa onların hayatını ayrıntılı bir şekilde zikreder.

Karamânî âyetlerin tefsirinde kendisinden önceki meşhur müfessirlerden istifade etmekten ve onların görüşlerini zikretmekten de uzak durmaz. Aksine onları takdir ile yad ederek tefsir ilmine yaptıkları katkının büyüklüğüne dikkat çeker.

Kendisi de bir sûfî olan Karamânî Kur’ân’ı işârî açıdan da tefsir eder. Üstelik bu konuya da ayrı bir önem verir. Tamamında olmasa da çoğu âyetin tefsirinin sonuna işârî tefsire dair kıymetli yorumlarda bulunur. Kanaatimizce müellifin işârî tefsir hakkında zikrettikleri okunmaya değer olduğu gibi insanların ibret almaları ve bu tefsirle terbiye edilmeleri bakımından da hatırı sayılır bir öneme sahiptir. Ayrıca müfessir, işârî tefsirde kendisinden çok önce yaşamış büyük mutasavvıfların görüşlerinin yanında çağdaşı olan sûfîlerden de istifade eder.

Bütün bunlara ek olarak Karamânî’nin bazı âyetleri somut şekillerle tefsir ettiği görülür. Kanaatimizce o, resmettiği ve çizdiği şekil ve tablolarla olayın zihinlerde canlandırılmasını hedefler. Nitekim bu metodu ilk müfessir olan Hz. Peygamber (s.a.v.) uygulamaktadır. Bu bağlamda Karamânî eserinde sadece Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadislerini kaynak göstermekle yetinmeyip aynı zamanda onun öğrettiği metodu da kullanmış olduğunu belirtiriz.

Karamânî'nin tefsirinde İslami ilimlerin hemen hemen tamamına gerek usul gerek fîrû bakımından değinilir. Bu durum hem müfessirin hem de tefsirinin çok yönlü olduğunu gösterir. Zira okuyucu bu tefsirin bir sayfasında nahiv ilminin kaidesini öğrenirken diğer bir sayfasında da bir usûl-i fıkıh ya da bir itikadi konuya rastlayabilir. Bütün bunlarla birlikte Karamânî, sadece bir müfessir olarak değil; diğer ilimlere de vâkıf bir zâttır. Nitekim biz de eserin okuyucusu ve araştırmacısı olarak bu kanaate varmış bulunmaktayız. Ancak, tabii ki bu durum eserin bütünüyle mükemmel olduğunu göstermez. Bu nedenle Karamânî'yi olumsuz yönde eleştirmekten de kaçınmıyoruz. Bu konuda dikkatimizi çeken meselelerden biri onun bazı mevzû hadislere eserinde yer vermesidir. O, bazen sûrenin sonunda sûrenin faziletine dair mevzû rivayetlere yer verir; bazen de herhangi bir âyeti tefsir ederken âyetteki kelimenin açıklamasıyla ilgili mevzû bir hadisi zikreder. Mesela Bakara sûresinin 61. âyetinde³⁴⁶ yiyeceklerden mercimek de söz edilir. Karamânî, âyetin tefsirini Kur'ân ve sahih sünnet ile yaptıktan sonra mercimekle ilgili “Mercimekten vazgeçmeyin. Çünkü o mübarek ve mukaddestir. Kalbi yumuşatır, gözyaşını çoğaltır. Yetmiş Peygamber onun bereketli olduğunu söylemiştir.”³⁴⁷ nakline yer verir.³⁴⁸ Kanaatimizce müfessirin burada söz konusu mevzû rivayetlere değinmesine gerek yoktur. Çünkü âyetin tefsiriyle ilgili önemli görülen konulara aslî kaynaklardan istifade ederek zaten değinmektedir. O nedenle bu ve buna benzer sözleri nakletmesi eserin kıymetten düşmesine sebep olabilir. Karamânî'nin buna benzer rivayetlere yer vermesinin sebebini onun tasavvufî meşrebiyle ilgili olduğunu tahmin ediyoruz. Zira tasavvuf ehlinin geneli, bir hadisin isnadından ziyade metninin verdiği manaya odaklanarak ondan ibret almayı, fayda bulmayı amaçlar. Kanaatimize göre Karamânî de bu yolu tercih ederek nakledilenden ibret alınmasını hedeflemektedir.

Son olarak Karamânî'nin kıraat, tefsir, hadis, kelam, tasavvuf, Arap dili ve belâgati ilimleri ile ilgili istifade ettiği âlimlerin sayısının fazla olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız

³⁴⁶ “Bizim için Rabbine dua et de bizim için yerin bitirdiği sebzelerden, kabaklardan, sarımsağından, mercimeğinden çıkarsın” (el-Bakara 2/61).

³⁴⁷ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 22/152.

³⁴⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 241b.

o kendi görüşlerine paralel fikirler ileri süren âlimlere müracaat etmekle kalmaz, farklı görüşler ifade eden âlimlerin fikirlerine de yer verir. Bu yöntemi, onun tefsirinin çok yönlü ve birçok açıdan konuları tahlile tabi tutan, tartışılmaya değer konu ve fikirleri muallakta bırakmayan bir eser olduğunu gösterir.

3. KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN *TEFSÎRU'L-KUR'ÂN*

İyi bir Kur'ân tefsiri hiç şüphesiz birçok ilme hâkim olan müfessirlerin elinden çıkar. Söz konusu müfessirler, Arap dili ve belâgati, hadis, kıraat, fıkıh, kelam, siyer gibi tefsirle doğrudan ilgili olan ilimlerin yanı sıra Kur'ân ile dolaylı yoldan alakalı ilimleri de bilirler. Bunların dışında bir müfessirin Mekkî-Medenî, esbâb-ı nüzûl, nâsih-mensûh, vücuh-nezâir, mutlak-mukayyed, mücmel-mübeyyen, muhkem-müteşâbih, garîbü'l-Kur'ân, mübhemâtü'l-Kur'ân, müşkilü'l-Kur'ân, aksâmü'l-Kur'ân, emsâlü'l-Kur'ân, i'câzü'l-Kur'ân, fezâilü'l-Kur'ân gibi Kur'ân ilimlerini bilmesi ise zorunludur. Yazdığı tefsir usulü eseriyle meşhur olan Süleymân el-Kâfiyecî (ö. 879/1478) *et-Tefsîr fî kavâidi ilmi't-tefsîr* adlı eserinde bir müfessirin mevhîbe³⁴⁹ ilmini de bilmesi gerektiğini ifade eder.³⁵⁰ Ona göre saydığı bu ilimlere sahip olan bir kişi Kur'ân'ı re'yle tefsir eden kimse gibi değildir.³⁵¹ O halde Kâfiyecî'nin, Kur'ân'ı bu ilimlerle tefsir etmenin re'y ile tefsir etmekten farklı olduğuna ve birbiriyle asla kıyaslanmayacağına işaret etmiş olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin eğitim başta olmak üzere birçok alanda refah içinde olduğu Kanuni Sultan Süleyman döneminde yetişen ve bir müfessirin bilmesi gereken bütün ilimlere vâkıf olan Karamânî'nin büyük müfessirlerle birlikte anılması yanlış olmasa gerektir. Araştırmamızın bu bölümünde amacımız Karamânî'nin Kur'ân'ın nüzûlü, metinleşme ve mushaflaşma süreci, Kur'ân'ın unsurları olan sûre ve âyetler, Kur'ân'ın okunması, Kur'ân'ın lafızlarına ve manalarına dair ilimler ve son olarak tarihî olgularla ilişkili Kur'ân ilimleri hakkında hangi konulara yer verdiğini tespit edip bunları değerlendirmektir. Karamânî'nin "*Tefsîru'l-Kur'ân*" isimli eserinde ele aldığı ulûmü'l-Kur'ân konularını şu şekilde inceleyebiliriz:

3.1. Kur'ân'ın Nüzûlü ve Metinleşme Süreci

³⁴⁹ Kâfiyecî, mevhîbeyi bildiğiyle amel edip takva ehli olan ve güzel işler yapan âlime Allah'ın bahşetmiş olduğu ilim olarak tanımlar. Buna da Bakara sûresinin "*Allah'tan korkun ki o size öğretiyor.*" âyetini delil gösterir. (el-Bakara 2/282)

³⁵⁰ Muhyiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyecî el-Hanefî, *Kitâbü't-Tefsîr fî kavâidi ilmi't-tefsîr*, çev. İsmail Cerrahoğlu, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları), 1974, 53.

³⁵¹ Kâfiyecî, *Kitâbü't-Tefsîr*, 53; Muhammet Çol, "Müfessirin İhtiyaç Duyduğu Kaideler Üzerine Sistematiik Bir İnceleme Denemesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/42 (Temmuz-Aralık 2019), 216.

Kur’ân’ın nüzûlü deyince ilk akla gelen vahiydir; vahyin tanımı, çeşidi ve nüzûl aşamalarıdır. Bu bağlamda aşağıda Karamânî’nin Kur’ân’ın nüzûlü ve metinleşmesiyle ilgili zikrettiği hususlara değinilecektir:

3.1.1. Vahiy

Sözlüklerde وَحَى “vehâ” fiilinin mastarı olarak yer alan vahiy kelimesinin yazmak, gizlice konuşmak, hızlı bir şekilde işaret etmek, îmâ etmek, gizli ve süratli bir şekilde bildirmek, emretmek gibi lügat manaları mevcuttur.³⁵² Karamânî Kur’ân’da vahiy kelimesinin geçtiği bazı âyetlerde vahyin lügat manalarını sözlüklerde zikri geçen anlamlarla uyumlu bir şekilde zikreder. Sadece bunlara ek olarak peygamber olmayan bir insana yapılan vahyin de lügat manasında olduğunu ve anlamının söz konusu “vahyin/bilginin” bir Peygamber’in (a.s.) diliyle o kişiye haber verilmesi şeklinde gerçekleştiğini zikreder. Müellifin işaret ettiği âyetlerden yola çıkarak vahyin lügat manaları şöyledir:

1- Emretmek; Enfâl sûresinin *إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنْ يَنْزِلَ عَلَيْكُمْ* “*Hani Rabbin meleklere ben sizinle beraberim diye vahyedyordu.*”³⁵³ âyetinde meleklere yapılan vahyin lügat manasında olduğunu ve “emretmek” anlamına geldiğini ifade eder.³⁵⁴

2- İlham; Nahl sûresinin *وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ* “*Ve Rabbin bal arısına ilham etti.*”³⁵⁵ âyetinde zikri geçen arıya yapılan vahyin ilham manasına geldiğini belirtir.³⁵⁶ Bu manada Karamânî, hayvanlara yapılan vahiyle ilhamın kastedildiğini ifade eder.

³⁵² Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. ‘Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, “vhy”, *Kitâbü’l-‘ayn müretteben ‘alâ hurûfi’l-mu‘cem*, thk. Abdulhamid Hendâvî (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2003), 4/353; Râgıb el-İsfahânî, “vhy”, *el-Müfredât*, 515; Ebû’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, “vhe”, *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser*, thk. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdulhamid (Suudi Arabistan: Dârü İbnî’l-Cevzî, 1421/2000), 963; Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr er-Rüveyfî, “vhy”, *Lisânü’l-‘Arab*, thk. Abdullâh Ali Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî (Kahire: Dârü’l-Meârif, 1119/1707), 6/4787.

³⁵³ el-Enfâl 8/12.

³⁵⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 259b.

³⁵⁵ en-Nahl 16/68.

³⁵⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 129a.

3- İmada bulunmak, işaret etmek, bir yere yazı yazmak; Karamânî buna örnek olarak Meryem sûresinin 11. âyetini verir: فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا

“Hz. Zekeriyya (a.s.) mescidinden kavminin karşısına çıkıp onlara sabah akşam tesbihte bulunun diye işaret verdi.”³⁵⁷ âyetinde vahyin lügat manasının kastedildiğini ve buna göre Hz. Zekeriyya’nın (a.s.) mihraptan kavminin karşısına çıkarak onlara (konuşmadan) sabah akşam Rabbinizi tesbih edin diye imada bulunduğunu ya da onlara işaret ettiğini veya yere yazı yazarak halini arz ettiğini bildirir.³⁵⁸

4- Peygamber olmayan birine bir Peygamber (a.s.) diliyle bildirilen haber; Karamânî bu manaya gelen örneği, Tâhâ sûresindeki إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ “Hani senin annene vahyedileni vahyetmiştik.”³⁵⁹ meâlindeki âyet ile gösterir. Ona göre Hz. Mûsâ’nın (a.s.) annesine yapılan vahiy, onun zamanında yaşayan peygamberlerden birinin ona Allah’ın vahyettiğini bildirmesi şeklinde gerçekleşir.³⁶⁰

Bir de vahyin ıstılah anlamı vardır ki, Kur’ân-ı Kerîm vahyin bu anlamını veciz bir şekilde ifade eder. Allah Teâlâ Şûrâ sûresinde insana yaptığı vahyin ancak üç şekilde gerçekleştiğini bildirir: وَمَا كَانَ لِنَبٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ

“Allah’ın bir beşerle konuşması ancak vahiyle veya perde arkasından olur. Yahut ona bir elçi gönderir de O’nun izniyle O’nun dilediği şeyi elçi ona vahyeder. Şüphesiz o Aliyy ve Hakîmdir.”³⁶¹ Bu âyetin tefsirine Zemahşerî’nin sözleriyle başlayan Karamânî öncelikle onun sözlerini şerh eder sonrasında ise onun vahiyle ilgili zikrettiği bazı hususlara ilaveler getirir ve bazı eleştirilerde bulunur. Şöyle ki Zemahşerî vahyi, uyku veya uyanıklık halinde kalbe gelen ilham ve ilkâ olarak tanımlar. Bu bağlamda Hz. Mûsâ’nın (a.s.) annesine yapılan ve Hz. İbrâhîm’e (a.s.) oğlunu kurban ederken gelen vahyi söz konusu tanımına örnek gösterir.³⁶²

³⁵⁷ Meryem 19/11.

³⁵⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 256b.

³⁵⁹ Tâhâ 20/38.

³⁶⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 108b.

³⁶¹ eş-Şûrâ 42/51.

³⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/421.

Karamânî ise vahyin tanımında bir ayrıma gider ve ilham ile ilkâ arasında bir fark olduğunu ileri sürer. Ona göre ilkâ, ilhamdan daha geneldir. Bu nedenle müfessir, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) annesine gelen vahyi ilham olarak nitelendirirken, Hz. İbrâhîm'e (a.s.) oğlunu kurban ederken yapılan vahyi ise ilkâ olarak değerlendirir.³⁶³ Karamânî, Zemahşerî'nin tanımına yönelik bu şekilde bir nüans bulunduğuna işaret ederken onun vahyin perde arkasından Allah ile konuşulması şeklindeki ikinci kısımda zikrettiği tanımına ise açıkça eleştiride bulunur. Buna göre Zemahşerî perde arkasından yapılan vahyi, Allah'ın kelamının O'nu görmeden işitilmesi olarak tanımlar.³⁶⁴ Zira ru'yetullah Mu'tezile'ye göre caiz değildir. Karamânî ise bu konuda miraç ve ru'yet ile ilgili hadisleri örnek gösteren Beyzâvî'nin delillerini³⁶⁵ ileri sürerek vahyin bir çeşidinin de Allah'ın zatının görülerek O'nun sözlerinin işitilmesi olduğunu ifade eder.³⁶⁶ Ayrıca Necm sûresindeki âyetlerin³⁶⁷ de buna delil olduğunu belirtir.³⁶⁸

Ayrıca Karamânî *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَأُوا الْقُرْآنَ وَلَا نَسَمِعُكَ يَوْمَئِذٍ يُرْسِلُ رَسُولًا فَيُوحِي بِأُذُنِهِ مَا يَشَاءُ* “*Ya da Allah bir elçi gönderir ki o Allah'ın izniyle Allah'ın dilediği şeyleri vahyeder.*”³⁶⁹ âyetinde vahyin elçi vasıtası ile geldiğini belirttikten sonra bu elçinin tek mi veya birden fazla mı olduğu konusunda da görüş bildirir. Bu bağlamda o, En'âm sûresinin altı âyeti dışında tamamının Cebrâil ile birlikte yetmiş bin melek tarafından indirildiği rivayetine yer verir.³⁷⁰ Bu rivayeti kendi görüşü olarak kabul etmesi ise Zemahşerî'nin Kur'an'da sadece Tevbe ve İhlas sûrelerinin yetmiş bin melek eşliğinde inmesine dair zikrettiği rivayeti, En'âm sûresinin de böyle olduğuna işaret ederek eleştirmesinden anlaşılır.³⁷¹ O halde

³⁶³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 240b.

³⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/421.

³⁶⁵ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418/1998), 5/85.

³⁶⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 241a.

³⁶⁷ en-Necm 1-11.

³⁶⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 242b.

³⁶⁹ eş-Şûrâ 42/51.

³⁷⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 96a.

³⁷¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 110), 315a.

müfessir Karamânî Kur'ân'da bulunan En'âm, Tevbe ve İhlas sûrelerinin yalnızca Cebrâil ile değil binlerce melek tarafından indirildiğini kabul etmektedir.

Tespit ettiğimiz kadarıyla Kur'ân'da Cebrâil de dahil diğer melekler ile inen bazı sûre ve âyetler hakkındaki rivayetler Taberânî (ö. 360/971) ve Beyhakî'de (ö. 458/1066) geçmektedir.³⁷² Her iki âlimin de eserlerini tefsirinde kaynak gösteren Karamânî'nin bu rivayetler ışığında böyle bir görüşe vardığını ifade edebiliriz.

3.1.2. Vahyin Çeşitleri

Tefsir usulü kitaplarında vahiy çeşitleri ıstılah anlamı dikkate alınarak incelenir. Ayrıca vahyin vasıtalı ve vasıtasız olmak üzere iki çeşidinin bulunduğu belirtilir.³⁷³ Söz konusu ayrımından farklı olarak Karamânî'nin vahyin çeşitlerini muhataba göre değerlendirdiği görülür. Ona göre vahiy, insanlardan peygamberlere ve peygamber olmayanlara, hayvanlara ve camid olan varlıklara gönderilen vahiy olmak üzere çeşitlere ayrılır:

3.1.2.1. Peygamberler Dışındaki Kimselere Vahiy

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberler dışında Allah'ın vahyine muhatap olanlar Hz. Mûsâ'nın (a.s.) annesi,³⁷⁴ havâiriler,³⁷⁵ melekler,³⁷⁶ arı,³⁷⁷ yeryüzü³⁷⁸ ve gökyüzüdür.³⁷⁹ Bu âyetlerde bizzat Allah'ın bu varlıklara vahyettiği zikredilir. Müfessirler zikri geçen varlıklara gelen vahyin peygamberlere vahyedilen vahiy gibi olmadığı konusunda

³⁷² “En'âm sûresi bir gece toplu bir şekilde Mekke'de indi. Sûrenin etrafında yetmiş bin melek tesbih çekiyordu.” Bkz. Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, 12/12930). “En'âm sûresi inince Hz. Peygamber (s.a.v.) tesbih etti ve sonra şöyle dedi: ‘Bu sûre ufku kaplayacak kadar meleklerle birlikte indi.’” Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şu'abü'l-imân*, thk. Abdül'âlî Abdülhamid, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 4 (No. 2208).

³⁷³ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 26-27; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2003), 59-64.

³⁷⁴ Bkz. Tâhâ 20/38; el-Kasas 28/7.

³⁷⁵ Bkz. el-Mâide 5/111.

³⁷⁶ Bkz. el-Enfâl 8/12.

³⁷⁷ Bkz. en-Nahl 16/68.

³⁷⁸ Bkz. ez-Zilzâl 99/5.

³⁷⁹ Bkz. el-Fussilet 41/12.

hemfikirdirler. Şayet böyle bir durum söz konusu olsaydı onların da peygamberlerden bir farkı kalmazdı. O halde peygamberlerin muhatap oldukları vahiyle, âyetlerde zikri geçen diğer varlıkların muhatap oldukları vahiy arasında anlam farklılığı mevcuttur.

Müfessir Karamânî, Allah'ın peygamberler dışındaki varlıklara vahyetmesinin manalarıyla ilgili olarak öncelikle Zemahşerî'nin açıklamalarına yer verir. Buna göre vahiy ya peygamber lisanıyla ya nübüvvet yönüyle olmayıp Hz. Meryem'e gönderilen bir melek vasıtasıyla ya rüyayla ya da ilhamla gerçekleşir.³⁸⁰ Şimdi Karamânî'nin zikri geçen varlıklara bu kısımlardan hangilerini tercih ettiğini görelim:

Karamânî, Tâhâ sûresindeki إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ “*Bir zaman Mûsâ'nın annesine vahyedileni vahyetmiştik.*”³⁸¹ âyetindeki vahiyden kastedilenin peygamberlere ulaşan vahiy olmadığını vurgular. Zira imamlık ve kadılık gibi vasıfları haiz olamayan kadınlara, peygamberlik vasfının izafe edilmesi aklen ve mantiken de caiz olamaz. Bu nedenle Karamânî, Hz. Mûsâ'nın annesinin muhatap olduğu vahyin farklı bir manaya geldiğini ifade eder. Buna göre Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'nın annesiyle aynı zamanda yaşayan Hz. Şuayb'a (a.s.) ve diğer bir peygambere vahyetmek istediğini vahyeder, o peygamber de kadını tanır ve ona Allah'ın vahyettiğini bildirir. Bu şekilde Hz. Mûsâ'nın annesinin aldığı vahiy doğrudan Allah tarafından değil zamanındaki peygamber vasıtasıyla gerçekleşir.³⁸²

Mâide sûresi 111. âyette ise Allah Teâlâ وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْخَوَارِجِ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي “*Hani bir vakit havârilere, bana ve resûlüme iman edin diye vahyettim.*”³⁸³ buyurmaktadır. Karamânî önce buradaki havârilere peygamber olmadığını ancak nasıl vahye muhatap olduklarını sorar; sonra da şu şekilde cevap verir: Havârilere gelen vahiy ne ilham ne

³⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/80.

³⁸¹ Tâhâ 20/38.

³⁸² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 108b. Âyetlerden de malumdur ki Hz. Mûsâ ile Hz. Şuayb (a.s.) aynı zamanda yaşamış peygamberlerdendir.

³⁸³ el-Mâide 5/111.

de kalbe ilkâ edilen bir şeydir; onlara Hz. Îsâ (a.s.) diliyle Allah’a ve peygamberine iman etmeleri emredilmektedir.³⁸⁴

Enfâl sûresindeki *إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ* “*Hani Rabbin meleklere ben sizinle beraberim diye vahyedyordu.*”³⁸⁵ âyetiyle de Allah’ın meleklere vahyettiği anlaşılır. Bedir Savaşı’nın anlatıldığı bu âyetlerde Allah meleklerinden müminlere yardım etmelerini, onları desteklemelerini ve kâfirlerin de boyunlarını vurmalarını talep etmektedir.³⁸⁶ Karamânî burada meleklere yapılan vahyin emir manasına geldiğini ifade eder. Buna göre âyetten kastedilen “Ey meleklerim ben, size emrettiğim konularda sizinleyim.”dir. Öte yandan aslında Allah meleklere “Ben müminlerle beraberim; sizler de onlara yardım edin, destekleyin.” şeklinde vahyeder. Buna göre *مَعَكُمْ* cümlesindeki *كُم* zamiriyle müminler kastedilir. Nitekim Karamânî de meleklerin kâfirlerden korkmak gibi bir duygusu olmadığı için *كُم* hitabının müminlere daha uygun olduğunu belirtir. Çünkü Bedir Savaşı’nda müminler kâfirlerden dolayı korkuya kapılmış; Allah da onları teselli etmek adına “Ben sizinleyim, yanınızdayım.” buyurmaktadır.³⁸⁷

3.1.2.2. Hayvanlara ve Camid Varlıklara Vahiy

Kur’ân-ı Kerîm’de gerek cansız gerek canlı varlıklara yönelik hitaplar ve bu bağlamda kullanılan vahiy kelimeleri dikkat çekmektedir. Bu âyetlerde Yüce Allah’ın bal arısına ve yeryüzüne vahiylerinden bahsedilir. Bu konuda müfessir Karamânî’nin değerlendirmeleri şu şekildedir:

Karamânî *وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ إِلَى النَّحْلِ* “*Rabbin bal arısına vahyetti.*”³⁸⁸ âyetindeki arıya Allah’ın vahyetmesinin manasının ilham olduğunu söyler. Ona göre ilham, mananın kalbe feyiz

³⁸⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 92a.

³⁸⁵ el-Enfâl 8/12.

³⁸⁶ el-Enfâl 8/12.

³⁸⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 259b.

³⁸⁸ en-Nahl 16/68.

yoluyla ilkâ edilmesidir. Hayvanlara yapılan ilhamın manası, Allah'ın onları kendisine boyun eğdirmesi, insanlara hizmet etmeleridir.³⁸⁹

Zilzal sûresinin *يَوْمَئِذٍ تُخْبِرُكَ أَخْبَارُهَا* بَانَ رَبِّكَ أُولَىٰ هَا “O gün yeryüzü haberlerini Rabbinin ona vahyettiği şekilde konuşur.”³⁹⁰ Âyetinde ise Allah Teâlâ'nın yeryüzüne yaptığı vahiy anlatılır. Zemahşerî'ye göre buradaki vahiy *أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ* “Ona ol der ve o da olur.”³⁹¹ âyetindeki emir gibi emir anlamına gelen mecaz bir ifadedir.³⁹² Karamânî de bu âyeti ahirette yeryüzünün Allah'ın ona emrettiği şeyleri haber vermesi olarak açıklar ve bu konuda Zemahşerî'ye katıldığını ifade eder.³⁹³ Ayrıca Karamânî, yerin veya göğün konuşmasının mümkün olduğunu belirtmek adına Fussilet sûresinin 11. âyetini³⁹⁴ delil gösterir. Nitekim bu âyete göre Allah Teâlâ, yere ve göğe emreder ve onlar da bu emre uyarak Allah'ın itaatkâr memurları olduklarını ifade ederler.

Karamânî, ayrıca yeryüzünün haberlerini nasıl verdiğini anlatabilmek için *Sünen-i Tirmizî*'de geçen bir hadisi de delil getirir.³⁹⁵ Hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) “Yerin haberlerini siz bilir misiniz?” diye sahâbeye sorar. Onlar da “Allah ve Resûlü daha iyi bilir.” derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) “Onun haberi üzerinde olan her erkek ve kadın kulun yaptıklarına şahitlik etmesidir. O şöyle der: ‘Falan kimse şu gün şöyle şöyle yaptı.’ İşte bunlar onun haberleridir.” buyurmaktadır.³⁹⁶

3.1.2.3. Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve Diğer Peygamberlere Vahiy

Yüce Allah tarafından Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve diğer peygamberlere ulaştırılan vahiy literatürde de tanımı yapılan hakiki vahiydir. Karamânî'ye göre vahiyle ilgili

³⁸⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 129a.

³⁹⁰ ez-Zilzâl 99/4-5.

³⁹¹ Yâsîn 36/82.

³⁹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/415.

³⁹³ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 154b.

³⁹⁴ “Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi. Ona ve yeryüzüne ‘İkinizde isteyerek veya istemeyerek gelin.’ dedi. Onlar da isteyerek geldik dediler.” el-Fussilet 41/11.

³⁹⁵ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 154b.

³⁹⁶ Tirmizî, “Tefsîr”, 88 (No. 3353).

olan inzâl kavramı ile hakiki vahyi ele alabiliriz. İnzâl kelimesi yukarıdan aşağıya bir şeyin hareket etmesi anlamına gelir. Bu da sadece nesnelerde olabilir. O halde bir söz için inzâl kelimesini kullanmak mümkün değildir. Fakat Hz. Cebrâil, Yüce Allah'ın emrini (vahyini) yukarıdan aşağıya indirip haber verdiğiinden dolayı vahye de inzâl ismi verilir.³⁹⁷

Kur'ân'ın nüzûlü konusunda âlimlerin delil olarak getirdiği âyetler Bakara sûresinin 185.³⁹⁸, İsrâ sûresinin 106.³⁹⁹, Furkan sûresinin 32.⁴⁰⁰, Duhân sûresinin 3.⁴⁰¹, Burûc sûresinin 21-22.⁴⁰², Kadir sûresinin 1.⁴⁰³ âyetleridir. Bu âyetlerin birinde Kur'ân'ın levh-i mahfuzda bulunduğu, bazılarında Hz. Muhammed'e (s.a.v.) Kur'ân'ın toplu bir şekilde indiği, bazılarında da peyderpey indirildiği anlatılır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla müfessire göre Kur'ân'ın nüzûlü Kur'ân'ın dünya semasına Ramazan ayında topluca bir defada indirilmesi⁴⁰⁴ ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yirmi üç sene zarfında peyderpey indirilmesi⁴⁰⁵ olmak üzere iki şekildedir.

Karamânî, Kur'ân'ın sanki tek bir sûre gibi Ramazan ayında dünya semasına indirilmesine İbn Abbas'ın sözünü delil olarak getirir.⁴⁰⁶ Ayrıca Kur'ân'ın bu tarz inişinde âlimler arasında hiçbir ihtilafın olmadığını da vurgular.⁴⁰⁷ Kur'ân Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yirmi kûsûr sene zarfında parça parça indirilmiştir ve buna delil olarak ise İsrâ sûresinin 106. âyeti gösterilir. Bu bağlamda Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e indirilme süresi ile ilgili ileri sürülen yirmi, yirmi üç, yirmi beş yıl gibi farklı tarihlerin

³⁹⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 273b.

³⁹⁸ “Ramazan ayı ki Kur'ân o ayda inmiştir.”

³⁹⁹ “Kur'ân'ı âyet âyet ayırdık ki insanlara dura dura okuyasın. Hem de onu parça parça indirdik.”

⁴⁰⁰ “İnkâr edenler ‘O Kur'ân ona hep birden indirilseydi ya!’ dediler.”

⁴⁰¹ “Muhakkak biz onu mübârek bir gecede indirdik.”

⁴⁰² “O, levh-i mahfuzda şerefli bir Kur'ân'dır.”

⁴⁰³ “Biz O'nu Kadir gecesinde indirdik.”

⁴⁰⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 202b; (Cârullah, 115), 105a.

⁴⁰⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 202ab.

⁴⁰⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 105a.

⁴⁰⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 202b.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) yaşının farklı hesaplanmasından kaynaklandığına dikkat çeker.⁴⁰⁸

Abdullah b. Abbas كُتِبَ عَلَى النَّاسِ عَلَى كُتِبَ “Kur’ân’ı âyet âyet ayırdık ki insanlara dura dura okuyasın.”⁴⁰⁹ âyetindeki كُتِبَ kelimesinin كُتِبَ şeklinde râ’nın şeddeli okunmasını tercih eder ve bu vecihle söz konusu fiilin; “Kur’ân’ın başından sonuna kadar iki üç günde değil aksine yirmi senede indirildiği” anlamına geldiğini ifade eder. Bu bağlamda Karamânî de İbn Abbas’ı onaylayarak Kur’ân’ın fasılalarla indirilmesinden maksadın belirli müddet içinde birbirine yakın zamanlarda olduğunu vurgular. Nitekim âyetin كُتِبَ عَلَى النَّاسِ عَلَى كُتِبَ “insanlara dura dura okuyasın diye” kısmının da buna delâlet ettiğini belirtir.⁴¹⁰ Âyetin devamındaki وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا “Biz onu parça parça indirdik.”⁴¹¹ ibaresinin ise önceki manayı tekit ettiğini ifade eden Karamânî, âyetlerin peyderpey indirilmesini belli olaylara, belli sorulara cevap olmalarına ve kiminin nâsih kiminin mensûh olmasına dayandırır. Öte yandan müşriklerin talep ettiği gibi şayet Kur’ân insanlara birden toplu bir şekilde indirilseydi insanların onun hükümlerini uygulamaktan geri duracaklarından bahseder.⁴¹²

Karamânî, Kur’ân’ın Hız. Peygamber’e (s.a.v.) peyderpey indirilmesinde Kur’ân’ın daha kolay ezberlenmesi, âyetlerin daha iyi anlaşılması, Kur’ân’ın sırlarını tefekkür, Kur’ân’ın nurlarını almaya daha elverişli olunması,⁴¹³ vakitlerin değişmesiyle maslahatların değişmesi, kalplerin insibâtı, sıkıntıların giderilmesi⁴¹⁴ gibi pek çok hikmetin bulunduğunu ifade eder.

⁴⁰⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 202b.

⁴⁰⁹ el-İsrâ 17/106.

⁴¹⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 202b.

⁴¹¹ el- İsrâ 17/106.

⁴¹² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 202b.

⁴¹³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 202b.

⁴¹⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 152a.

Karamânî'ye göre eğer Kur'ân toplu olarak bir defada insanlara indirilseydi bu durum kalplere ağır gelir ve hükümler ile amel etmek de zor olurdu. Tıpkı yağmurun azar azar değil de tufan şeklinde; birden bardaktan boşalırcasına yağması gibi... Yine rızkın bir anda baş döndürecek şekilde bol bol gelmesi gibi... İşte bu vb. örneklerde olduğu gibi Kur'ân'ın tedricen indirilmesinde de pek çok hikmet vardır.⁴¹⁵

Hakiki vahyin bir diğer boyutu da diğer peygamberlere ulaştırılan ilahi buyruklardır. Vahye ilk muhatap olan kişi Hz. Peygamber (s.a.v.) değildir. Ondan önce Hz. Nuh, Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil, İshak, Yahyâ, Îsâ, Eyyûb, Yûnus, Hârûn ve Süleyman (a.s.m.) peygamberler de vahye muhatap olmuşlardır.

3.1.3. Mükerreren Nüzûl

İmam Süyûtî'nin (ö. 911/1505) bildirdiğine göre mütekaddim ve müteahhir ulemâ nüzûlü tekrar eden âyetlerin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Âyetlerin mükerreren nüzûlü yani hem Mekke'de hem de Medine'de inmesi insanlara ilahi mesajı tekrar hatırlatmak ve öğüt vermek içindir.⁴¹⁶ Bununla ilgili olarak Zerkeşî (ö. 794/1392) "Bir âyet, bazen iki defa inebilir. Bu, o âyetin içerdiği konunun şanını yüceltmek ve unutulduğu takdirde tekrar hatırlanması içindir."⁴¹⁷ demiştir.

Zerkeşî ve Süyûtî, Fâtiha sûresi, Hûd sûresinin 114. âyeti, Nahl sûresinin son âyetleri, İsrâ sûresinin 85. âyeti, Rûm sûresinin başı ve İhlas sûresini nüzûlü tekrar eden âyetler olarak tespit ve ifade etmişlerdir.⁴¹⁸

Karamânî de Fâtiha sûresini tefsir ederken sûrenin nerede indiğine dair üç görüşe yer vermiş; bunlardan ilkinin ve çoğunluğun da kabul ettiği görüşün Mekkî olduğunu ifade etmiştir. Sûrenin sadece Medenî olduğunu kabul edenlerin de bulunduğunu; ancak nüzûl sırasında Fâtiha sûresinin Kalem sûresinden önce indiğini delil göstererek bu görüş sahiplerinin yanıldıklarını belirtmiştir. Öte yandan sûrenin hem Mekkî hem de

⁴¹⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 151a.

⁴¹⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, (ts.), 1/234.

⁴¹⁷ Ebû Abdillâh Bedrüddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dâru't-Türas ts.), 1/29.

⁴¹⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/29-30; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/224.

Medenîliğini savunan üçüncü görüşün yanlış olduğuna dair herhangi bir şey zikretmediği gibi sûrenin tekrar inmesinin tazim ve takrir ifade ettiğini dile getirmiştir.⁴¹⁹ Sûrenin tekrar inmesi görüşüne yer verip bunun hikmetine değinmesi Karamânî'nin mükerreren nüzûl ilmini kabul ettiğini gösterir. Öte yandan Zerkeşî ve Süyûtî'nin mükerreren nüzûl başlığı altında zikrettikleri diğer sûreler hakkında Karamânî bir görüş belirtmemiştir.

3.1.4. Kur'ân'ın Derlenmesi ve Cem'i

Kur'ân Allah'ın ebedi kelimidir. Bu kelamın bir kitap şeklinde elimizde olması kelamın değerini düşürmez. Aksine insanların Kur'ân'a olan ihtiyacı okuma, anlama ve getirdiklerini uygulama konusunda sonsuzdur. Ayrıca Kur'ân onu ezberleyenlerin hafızası ve iki kapak arasında yazılan bir kitap olarak varlığını sürdürür. Bu bakımdan onun Mushaf halinde elimizde olması son derece önemli ve gereklidir. Bu bağlamda Kur'ân'ın mushaflaşma süreci aslında Kur'ân'ı korumaya odaklı bir çabadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra bu işlemin yapılması bidat olarak değerlendirilmemelidir. Zira Kur'ân, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatına kadar inmekte olan bir kitaptır. Bu bakımdan henüz sözünü tamamlamayan bir kitabın basılması nasıl ki uygun değildir; aynı şekilde Kur'ân'ın da Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında bir kitap halinde ortaya çıkmaması mümkündür.⁴²⁰

Ulûmü'l-Kur'ân eserlerinin verdiği bilgiye göre Mushaf haline getirilmeden önce Kur'ân âyetleri farklı malzemelerin üzerine yazılmıştı. Bu âyet metinlerinin bir kısmı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) evinde, bir kısmı da vahiy kâtibi olan sahâbîlerin evinde muhafaza ediliyordu. Eğer Kur'ân âyetlerinin tamamı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) evinde muhafaza edilseydi pek çok hafız ve kurra sahâbenin şehit edildiği Yemâme Savaşı'ndan sonra Hz. Ömer endişeye kapılmaz ve Kur'ân'ın Mushaf haline getirilmesi için Hz. Ebû Bekir'e (ö. 13/634) müracaat etmezdi. Hz. Ömer'in söz konusu talebini duyan Hz. Ebû Bekir bu işe girişmekten başta her ne kadar tereddüt

⁴¹⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 2a.

⁴²⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/235; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/377-379; Mehmet Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, (Ankara: Otto, 2015), 46.

etmiş olsa da sonrasında bazı şartlar getirerek Kur'ân'ın Mushaf halinde toplanmasını emretti.⁴²¹

Karamânî de *Tefsîru'l-Kur'ân*'ında yirmi üç yıl zarfında peyderpey Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirilen Kur'ân-ı Kerîm'in derlenmesi ve cem'i ile ilgili tarihi sürece ait bilgiler aktarır. Bu bağlamda Kur'ân'ın iki kapak arasında toplanma süreci ile ilgili bilgilere Tevbe sûresinin son iki âyetinin tefsirinde yer verir. Müfessir, bu sûrenin tefsirinde Kur'ân'ın ilk zamanlar farklı farklı sayfalara, kemiklere, derilere yazılmış olduğunu sonrasında ise iki kapak arasında bir bütün olarak nasıl toplandığına dair meselelere değinir. Buna göre Kurtubî'den naklettiği rivayet onun bu konuda tercih ettiği görüşü yansıtır.⁴²² Zira Karamânî tefsirini okuyarak vardığımız kanaat şudur ki müellif bir rivayet nakleder ve ardından da bu rivayeti eleştirecek bir söz zikretmezse, bu onun söz konusu rivayetteki görüşü kabulü anlamına gelir.⁴²³ Konuyla ilgili olarak Karamânî'nin naklettiği rivayet şu şekildedir: “Meşhur tâbiîlerden olan ve sika kabul edilen Yahya b. Ca'da'nın (ö. 81/701) rivayetine göre Hz. Ömer bir âyete iki şahit getirilmediği müddetçe o âyeti Mushafa koymazdı. Ancak Tevbe sûresinin son iki âyetini sadece ensardan bir adam getirdi. Bunun üzerine Hz. Ömer ‘Vallahi ben senden başka bir delil istemem. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) senin şahitliğini iki kişinin şahitliğine eşit saydı.’ dedi. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) o sahâbîyi (Ebû Huzeyme) söz konusu sıfatla (Züşşehâdeteyn)⁴²⁴ lakaplandırmasını delil kabul ederek tek başına bu sahâbînin şahitliğini kabul etti ve o iki âyeti Mushafa koydu. Ancak

Ahzâb sûresi *مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَّنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا*

“Mü'minlerden öyle erler var ki Allah'a verdikleri sözde sadıktırlar. İşte onlardan kimisi adadığını ödedi, kimisi de bekliyor. Onlar hiçbir suretle ahidlerini değiştirmediler.”⁴²⁵ âyetini hem Zeyd'in (ö. 45/665) hem de Ebû Huzeyme'nin (ö.

⁴²¹ Ziya Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 134.

⁴²² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 110), 315a.

⁴²³ Bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 107a, (Cârullah, 111), 282b, (Cârullah, 117), 352a.

⁴²⁴ Buhârî, “Cihad ve's-Siyer”, 12 (No. 2807).

⁴²⁵ el-Ahzâb 33/23.

37/657) bizzat Hz. Peygamber'den (s.a.v.) işitmeleri sonucu iki şahitle Mushafa koydu.”⁴²⁶

Kur'ân'ın iki kapak arasında toplanmasının Hz. Ebû Bekir zamanında yapılmasına rağmen Karamânî'nin sadece Hz. Ömer ve Hz. Zeyd'den bahsedip Hz. Ebû Bekir'den bahsetmemesinde yadırganacak bir durum yoktur. Zira Hz. Ömer ve Hz. Zeyd'i bu görevle vazifelendiren Hz. Ebû Bekir'dir. Nitekim Hz. Ebû Bekir, hem Hz. Ömer hem de Hz. Zeyd'den âyetleri ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzurunda yazıldığına dair iki âdil şahit getirdikleri müddetçe Mushafa koymalarını emretmiştir.⁴²⁷

3.1.5. Garânik Hadisesi

İslam literatüründe garânik hadisesi tefsirlerde özellikle Taberî (ö. 310/923) ve İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) gibi mütekaddim müfessirlerin Hacc sûresi 52. âyetin sebep-i nüzûluyla ilgili zikrettiği rivayetlere dayanır.

Bu rivayetlere göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Kureyş'in ileri gelenlerinin çoğunlukta olduğu bir mecliste oturuyordu. O gün Allah'tan kendisine Kureyşlilerin nefretini çekecek bir âyetin inmemesini talep etti. Bunun üzerine Allah Necm sûresini indirdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) inen âyetleri onlara okuyordu. 19. ve 20. âyete⁴²⁸ gelince bir süre durdu. O sırada şeytan onun sözüne “İşte bunlar garâniktir (ulu kuğulardır, putlardır); onların şefaati umulur.” cümlelerini kattı ve sonra gitti. Hz. Peygamber (s.a.v.) sûrenin tamamını okudu. Sûrenin sonunda kendisi ve beraberinde bulunan mümin, münafık, müşrik herkes secde etti. Velîd b. Mugîre ise yaşlı olup secde etmeye gücü olmadığı için alnına toprak koyarak ona secde etti. Müşrikler Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerinden razı oldular ve “Biz Allah'ın öldürüp dirilttiğini biliyoruz. Bizi yaratan ve bize rızık veren O'dur. Ancak ilahlarımız da Allah katında bize şefaati edecekler. Nitekim sen de bizi onayladın. Biz artık seninleyiz.” dediler. Akşam olunca Cebrâil, Hz. Peygamber'in yanına gitti ve ondan Necm sûresini okumasını talep etti. Hz. Peygamber (s.a.v.) sûreyi okurken şeytanın kendisine ilkâ ettiği iki cümleyi de okuyunca Cebrail hemen “Ben sana bunları getirmediğim.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) “Ben Allah'ın demediği bir şey mi söyledim, O'na iftira mı attım.” dedi. Bu olaydan sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sıkıntılı hali o kadar devam etti ki Allah, Hacc sûresinin *وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا* “Biz senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki o bir şey temenni ettiğinde şeytan onun arzularına

⁴²⁶ Kurtubî, *el-Câmi*, 10/444.

⁴²⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/383-384; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevvez Ahmed Zemrali (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1415/1995), 1/207.

⁴²⁸ “Gördünüz mü Lât ve Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini Menât'ı.” (en-Necm 53/19-20).

bir şeyler katmaya kalkışmasın. Allah ise şeytanın kattığını iptal eder ve âyetlerini sabit kılar. Allah ‘Alîm ve Hakîmdir.’⁴²⁹ âyetlerini indirdi.⁴³⁰

Karamânî muhakkik ulemâya göre garânîk hadisesiyle ilgili anlatılan bu rivayetin sahih olmadığını; Kur’ân’daki âyetlerin, sünnetin ve aklın da bunu desteklediğini belirtmektedir. Kur’ân’da farklı sûrelerde bulunan “Eğer (Peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı, mutlaka onu can damarından yakalardık”,⁴³¹ “Onu kendiliğimden değiştirmeye hakkım yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum de”,⁴³² ve “O hevesine göre konuşmaz. Onun söylediği kendisine vahyedilenden başka bir şey değildir.”⁴³³ âyetleri, şeytanın bir peygamberin kalbine herhangi bir söz ilkâ etmediğine işaret eder. Ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.v.) rivayette putlarla ilgili olarak bahsi geçen “Onlar ulu kuğulardır ve şefaati umulur.” demesi Allah’a iftira atmak manasına gelir ve bu sözü hiçbir Müslüman söylemez.⁴³⁴

Müfessirin sünnetten getirdiği delillerden birisi ise Muhammed b. Huzeyme’ye (ö. 311/923) bu kıssanın sorulduğu onun da “Bu zındıkların uydurduğu bir kıssadır.” cevabıdır. Diğer bir delil ise Beyhakî’nin (ö. 458/1066) “Bu nakil açısından sabit bir rivayet değildir, râvîleri ta’n edilmiştir.” sözüdür.⁴³⁵ Ayrıca *Sahîh-i Buhârî*’de Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Necm sûresini okuduğunda beraberinde bulunan mümin, müşrik, cin ve insan herkesin secde ettiği; ancak garânîk sözünün geçmediği⁴³⁶ zikredilmektedir.⁴³⁷

⁴²⁹ el-Hacc 22/52.

⁴³⁰ Ebû Câ’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullâh Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezü’l-Buhûs ve’d-Dirâsâtî’l- ‘Arabiyye ve’l-İslâmiyye, 1422/2001), 16/ 603-604; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. Hâtîm er-Râzî, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l- ‘azîm*, thk. Esad Muhammed Tayyib (Mekke: Mektebetü Nizârî’l-Bâz, 1417/1997), 8/2501.

⁴³¹ el-Hakka 69/44.

⁴³² Yûnus 10/15.

⁴³³ en-Necm 53/3-4.

⁴³⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 352b.

⁴³⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 352b.

⁴³⁶ Buhârî, “Tefsîr”, 53/4 (No. 4862).

⁴³⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 352b-353a.

Müfessirin garânik hadisesinin vuku bulmadığına dair ileri sürdüğü aklî delil ise şudur ki: Hz. Peygamber (s.a.v.) bu sözleri diliyle söylemiş olsa bile kesinlikle böyle bir olayın yaşanması caiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) insanları Allah’a davet ediyor, putları kötüleyerek küfürden sakındırıyordu. Bu haldeyken putları kendi tercihiyle methetmesi ve onlara secde edilmesini emretmesi düşünülemez. Hz. Peygamber (s.a.v.) insanların en bilgini iken hususen de vahyi tebliğ ettiği sırada bir an gaflete kapılarak rivayet edilen söz konusu cümleleri söylediği düşünülebilir mi? Elbette bu, aklen de naklen de mümkün değildir.⁴³⁸

3.1.6. Değerlendirme

Kur’ân’ın tanımıyla doğrudan ilgili olan kavramlardan biri de vahiydir. Karamânî’nin vahyin lügat ve ıstılah manaları hakkında hangi konulara değindiğini görmek için onun vahiy kelimesinin geçtiği âyetleri tefsir etme şekline bakmak yeterlidir. Bu tefsirlerinde görülmektedir ki Karamânî, vahyin manaları hakkında çoğu müfessir ile aynı kanaattedir. Sadece vahyin lügat manasıyla ilgili bir ilavede bulunur. Ona göre Hz. Mûsâ’nın (a.s) annesi gibi Allah’ın peygamber dışındaki bir kuluna bildirmek istediği haberi o zamanda yaşayan bir peygamberin diliyle bildirmesi de vahyin lügat manalarındandır. Kanaatimize göre birçok müfessir gibi Karamânî de ıstılah manasında olan vahyin sadece peygamberler için geçerli olduğunu düşünmektedir.

Tefsir usulü kitaplarında vahyin çeşitleri genellikle vasıtalı ve vasıtasız olmak üzere iki kısma ayrılır. Vasıtalı olanlar bir ses, işaret, elçi ile vasıtasız olanlar ise peygamberin doğrudan Allah ile konuşması şeklinde açıklanır. Kanaatimizce bu ayrım özellikle son dönem usul eserlerinde zikredilir. Buna karşın Karamânî, tefsirinde vahyi vasıtalı veya vasıtasız olarak değil; muhataba göre kısımlara ayırır. O, vahyi insanlardan peygamber olan ve olmayana, hayvanlara ve camid varlıklara yapılan vahiy olmak üzere çeşitlendirir ve bunların nasıl olduğuna değinir.

Karamânî Kur’ân’ın nüzûl aşamalarını ikiye ayırır. Dünya semasına bir gecede toplu bir şekilde indirilmesi ve Hz. Peygamber’e (s.a.v.) yirmi küsur sene zarfında parça parça indirilmesi. Ulûmü’l-Kur’ân kitapları ve tefsir usulü eserleriyle Karamânî tefsiri

⁴³⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 353a.

mukayese edildiğinde Karamânî, nüzûl aşamalarını iki maddede sınırlandırır. Nitekim Karamânî, Kur'ân'ın levh-i mahfuzda bulunduğunu ve muhafaza edildiğini kabul etmesi yanında iniş aşamaları içinde bunu zikretmez. Kanaatimize göre Karamânî Kur'ân'ın ilk olarak levh-i mahfuzda bulunduğunun malum olması üzerine ayrı bir madde ile bunu açıklamaz. Çünkü ona göre ileride yaratılacak ve meydana gelecek her şey ilk önce levh-i mahfuzda yazılmıştır ve bellidir. Öte yandan Karamânî Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Kur'ân'ın tedrici olarak indirilmesinin birçok hikmetine değinir.

Karamânî'ye göre Kur'ân'da bazı sûreler vardır ki bunları yalnız Cebrâil (a.s.) değil Cebrâil (a.s.) ile beraber diğer melekler de indirmiştir. Bu sûreler En'âm, Tevbe ve İhlas sûreleridir. Kur'ân ilimlerini ele alan eserlerde bu sûrelerin sayı bakımından daha fazla olduğu görülür. Ancak Karamânî'nin bu konuda itidali tercih ettiği açıktır. Bizim kanaatimize gelince Kur'ân'ın bazı sûrelerin ve âyetlerin birçok melek tarafından indirildiğine dair nakledilen rivayetler kütüb-i sittede yoktur. Bu rivayetler daha ziyade müfessir tâbiîlerin ve tebe-i tabiîlerin sözleridir ve içinde inkıta ve zayıflık içeren nakillerdir. Neticede bu konuda sûre ve âyet ismi vererek kesin bir görüş belirtmenin uygun olmadığını düşünmekteyiz.

Bir sûrenin farklı farklı yerlerde inmesi anlamına gelen mükerreren nüzûl ilmi hakkında Karamânî doğrudan bir görüş belirtmez. Ulûmü'l-Kur'ân müelliflerinin mükerreren nüzûl diye belirttikleri sûreleri Karamânî tefsirinde incelediğimizde onlar ile hemfikir olmadığını tespit ettiğimizi belirtmek isteriz. Zira o, bu sûrelerin hem birden fazla inişine hem de Mekkî ve Medenî oluşlarına dair bir bilgi sunmaz. Sadece Zerkeşî'nin bu konu hakkında naklettiği söze yer vererek Fâtiha sûresinin böyle olabileceğine işaret eder.

Kur'ân'ın mushaflaşma ve çoğaltılma süreci ile ilgili olarak Karamânî tefsirinde bahsi geçen konular, ulûmü'l-Kur'ân kitaplarındaki sıralama ile zikredilmez. Zira söz konusu eserlerde önce Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'ı iki kapak arasında topladığı sonrasında ise Hz. Osman'ın Kur'ân'ı çoğaltarak farklı şehirlere gönderdiğine dair

rivayetler ve bilgiler vardır.⁴³⁹ Bu bağlamda konuyu ele alış bakımından Karamânî'nin tefsirinin metodu ile ulûmü'l-Kur'ân kitaplarının metodu birbirinden farklıdır. Karamânî, Kur'ân'ın mushaflaşma sürecini adım adım anlatmanın ötesinde Kur'ân'ın bu zamana kadar nasıl güvenilir bir şekilde geldiğine ve bunun için kimlerin ne yaptığına odaklanarak; sadece o konudaki rivayetlere yer vererek konuyu tamamlar.

Son olarak Kur'ân'ın nüzûlüyle doğrudan ilgili bulduğumuz ve tartışılan konulardan biri olan garânik hadisesi hakkında Karamânî'nin söyledikleri onun olaylara ve nakledilenlere karşı yaklaşımını gösterir. Bu bağlamda Karamânî, Hacc sûresinin 52. âyetini tefsir ederken Zemahşerî'nin bu hadiseyle ilgili verdiği sebep-i nüzûla yer verir. Ancak sonrasında meşhur âlimlerden gelen bilgiye göre bu rivayetin geçerli olmadığını belirtir. Onun konuyla ilgili olarak Kur'ân'dan, hadisten ve akıldan getirdiği deliller, Fahreddîn er-Râzî'nin tefsirinde bahsettiği delillerle⁴⁴⁰ örtüşmektedir. Son olarak bunlardan bahsetmesi onun da Fahreddîn er-Râzî gibi garânik hadisesini kabul etmediğini gösterir. Öte yandan araştırmalarımız sonucu hadisenin gerçekleşmediğine dair İbn Huzeyme'nin ve Beyhakî'nin aktardığı bilgilere onların eserlerinde rastlamadık. Ancak Karamânî'nin de zikrettiği gibi hem Kur'ânî deliller hem Buhârî'de geçen hadiste garânikten hiç bahsedilmemesi hem de *eş-Şifâ şârihi Kadî İyâz*'ın (ö. 544/1149) “Bu hadisi sıhhat ehlinde hiç kimse kitabına almadı ve hiçbir sika râvî de onu muttasıl sağlam bir isnatla rivayet etmedi.”⁴⁴¹ sözleri bizi de Karamânî gibi bu rivayeti kabul etmemeye yöneltir.

3.2. Kur'ân'ın Unsurları

Kur'ân-ı Kerîm içinde sûrelerin ve sûrelerin de içinde âyetlerin bulunduğu Allah'ın mu'ciz kitabıdır. İlk bakışta göze çarpan bu sûre ve âyetler onun unsurlarını oluşturmaktadır.

⁴³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 2/383-388; Zürcânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/206-210, Muhammed Ebû Şehbe, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Riyad: Dârü'l-Livâ, 1407/1987), 270-274.

⁴⁴⁰ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Lübnan: Dârü'l-Fikir, 1401/1981), 23/51.

⁴⁴¹ Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsub, *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafa*, thk. Abdu Ali Köşek (by., 1424/2013), 645, (No. 1569).

3.2.1. Âyet

3.2.1.1. Tanımı

Zerkeşî, *el-Burhân* adlı eserinde âyetin harfler topluluğu, güzellik ve alâmet olmak üzere üç farklı sözlük anlamının olduğunu belirtir. İstilahta ise âyeti başlangıcı ve sonu olup bir sûre içinde bulunan ve cümlelerden oluşan Kur’ân olarak tanımlar.⁴⁴² Zürkânî (ö. 1367/1948) de âyetin ıstılah tanımında Zerkeşî ile hemen hemen aynı şeyleri ifade eder.⁴⁴³

Müfessir Karamânî de Kur’ân’da “âyet” kelimesinin geçtiği âyetlerden yola çıkarak âyetin önce lügat manasını verir. Ardından da âyetin ıstılah manasına dikkat çeker. Kanaatimizce müfessir, bu metodu kullanarak okuyucunun hem âyetin tanımını daha iyi kavramasını hem de Kur’ân’ın bu gibi tanımlara nasıl öncülük ettiğini göstermek ister.

Ona göre âyetin manası sırasıyla şu şekildedir:

- Görünür bir işaret: تَكُونُ لَنَا عِيداً لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِّنكَ “Bizim için bir bayram ve senden bir delil olsun.”⁴⁴⁴ sözündeki gibi görünür bir alâmet işaret.⁴⁴⁵

- Masnûât/Yaratılanlar ve yapılan şeyler: وَكَأَيِّن مِّن آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ “Göklerde ve yerde nice âyetler vardır ki onlar bu âyetlerin üzerine uğrarlar ama onlardan yüz çevirirler.”⁴⁴⁶ sözünde olduğu gibi.⁴⁴⁷

⁴⁴² Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/266

⁴⁴³ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/274.

⁴⁴⁴ el-Mâide 5/114.

⁴⁴⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 216a.

⁴⁴⁶ Yûsuf 12/105.

⁴⁴⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 216a.

- Kur'ân kelimelerinin bir fâsılayla⁴⁴⁸ diğerlerinden ayrılarak oluşturduğu her bir grup.⁴⁴⁹

3.2.1.2. İlk ve Son Nâzil Olan Âyetler

Meşhur ulûmü'l-Kur'ân müellifleri sahih rivayetlerden yola çıkarak Kur'ân'dan ilk nâzil olan âyetleri Alak sûresinin ilk beş âyeti olarak ifade ederler.⁴⁵⁰ Hatta bazıları bu meselenin ancak sahâbe ve tâbiin üzerinden nakille bilinip, akılla elde edilmeyecek bir mesele olması hasebiyle bu konuda ihtilafa girilmemesi gerektiğini ileri sürerler.⁴⁵¹

Karamânî de ulûmü'l-Kur'ân müellifleri gibi Kur'ân'dan inen ilk âyetlerin Alak sûresindeki ilk beş âyet olduğunu ifade eder. Nitekim o, bu konuda bed'ül-vahy⁴⁵² hadisini delil gösterir.⁴⁵³ Ayrıca müfessirimiz bu konuyu Zemahşerî ve benzeri âlimlerin görüşlerini analiz ederek detaylı inceler. Bu bağlamda Karamânî, Zemahşerî'nin Müddessir sûresini tefsir ederken ilk inen sûrenin Müddessir sûresi; Alak sûresini tefsir ederken ise ilk inen sûrenin Alak sûresi olduğunu söylediğini nakleder. Karamânî bu görüşe katılmadığını belirterek vahyin ilk inşasının Alak sûresiyle, insanları ilk kez uyarmanın ise Müddessir sûresiyle başladığını vurgular.⁴⁵⁴ Öte yandan o, Mekke'de inen ilk tam sûrenin Fâtiha; Medine'de inen ilk sûrenin ise Bakara sûresi olduğunu ifade eder.⁴⁵⁵

Ulûmü'l-Kur'ân eserlerine göre Kur'ân'ın son inen âyeti hakkında âlimler arasında ihtilaf söz konusudur. Bu konuda ihtilaf edilen âyetler Bakara sûresi 281, Nisâ sûresi 176, Tevbe sûresi 128-129, Nasr sûresi 1. âyettir. Ancak çoğunluğun kabul ettiğine göre Kur'ân'dan inen son âyet Bakara sûresinin 281. âyetidir.⁴⁵⁶

⁴⁴⁸ Karamânî fâsılayı her âyetin son kelimesi olarak tanımlar. (Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 216a.).

⁴⁴⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 216a.

⁴⁵⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/206; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/158; Muhammed Ebû Şehbe, *el-Medhal*, 111.

⁴⁵¹ Muhammed Ebû Şehbe, *el-Medhal*, 109.

⁴⁵² Buhârî, "Bed'ül-vahy", 3 (No. 3).

⁴⁵³ Karamânî, *Tefsîr*, (21 Hk 338), 139b.

⁴⁵⁴ Karamânî, *Tefsîr*, (21 Hk 338), 139b.

⁴⁵⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 49b.

⁴⁵⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/209; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/181.

Karamânî, Kur'ân'ın son indirilen âyeti hakkında Übey b. Ka'b'ın "Kur'ân'ın son inen iki âyeti Tevbe sûresinin لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ 'Andolsun ki size bir Resûl geldi.'⁴⁵⁷ diye başlayan 128. ve 129. âyetleridir. Bunlar Allah'ın indirdiği son âyetlerdir. Son olmalarından dolayı göğ'e yakın âyetlerdir." rivayetine yer verir. Bundan sonra zayıf görüşler için söylenilen قِيلَ fiilini kullanarak Bakara sûresinin 281. âyetinin⁴⁵⁸ de son inen âyet olduğunu ifade eder.⁴⁵⁹ Ancak son olarak Kurtubî'nin "Übey b. Ka'b'ın bu rivayetinin Bakara 281. âyetin inmesinden sonra zikretmesi ihtimali vardır." sözünü ekleyen Karamânî,⁴⁶⁰ kanaatimizce son inen âyetlerin, Tevbe sûresinin 128. ve 129. âyetleri olduğunu tercih eder.

3.2.2. Sûre

3.2.2.1. Tanımı

Ulûmü'l-Kur'ân kaynaklarından önemli bir yere sahip olan *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* adlı eserde Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yy. çeyreği), sûre kelimesinin sûr kelimesinden geldiğini ifade ederek Kur'ân'daki sûreler ile şehrin surları arasında bir benzerlik kurmaktadır. Ona göre şehrin surlarının şehri ve içindekileri kuşat Kur'ân'ın sûreleri de Kur'ân'ın içinde geçen konuları kuşatmaktadır.⁴⁶¹

Karamânî de sûreyi "Kur'ân'da içinde en az üç âyeti barındırarak maksadı anlaşılan cümlelerin belirli bir başlıkla isimlendirilerek toplandığı yer." şeklinde tanımlar. Onun bu tanımı ilk olarak Bakara sûresinin 23. âyetinde geçen "سُورَةٌ" kelimesi hakkında

⁴⁵⁷ لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

"Andolsun ki size içinizden öyle bir peygamber geldi ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir, O size çok düşkündür, mü'minlere karşı şefkat ve merhametlidir. Buna rağmen onlar yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter, O'ndan başka ilah yoktur, ben sadece O'na güvenip dayanıyorum. O, büyük arşın Rabbidir."

⁴⁵⁸ وَأَنْتُمْ أَيُّهَا النَّاسُ كُنْزُكُمْ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ "Öyle bir günden sakının ki o gün Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra onlara zulmedilmeksizin her nefse hak ettiği tastamam verilecektir."

⁴⁵⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 110), 314b-315a.

⁴⁶⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 110), 315a.

⁴⁶¹ Râgıb el-İsfahânî, "svr", *el-Müfredât*, 248.

zikrettiklerinde ortaya çıkar. Burada Karamânî öncelikle Zemahşerî'nin “السُّورَةُ: الطَّائِفَةُ”⁴⁶² “Sûre en az üç âyetten oluşan ve başlığı olan bir taifedir.”⁴⁶² şeklindeki tanımına yer verir.⁴⁶³ Karamânî bu tanıma “الطَّائِفَةُ مِنَ الْقُرْآنِ” *mine'l-Kur'ân* ibaresini ilave eder ve burada *Kur'ân* kelimesinin kullanılmasının yerinde olacağına işaret ederek Zemahşerî'nin *et-taîfe* kelimesi ile Kur'ân'ın sûrelerini kastettiğini söyler.⁴⁶⁴ Ancak mutlak olarak sadece sûre kelimesinin kullanılması İncil'de ve Allah'ın diğer kitaplarında da sûrelerin bulunmasından hareketle belirli bir farkı ortaya çıkarmaz. Bu yüzden Karamânî'ye göre sûre tanımında *mine'l-Kur'ân* ifadesi oldukça gereklidir. “الْمُرْجَمَةُ” kelimesiyle kastedilen, her sûrenin sûretü'l-Fâtiha, sûretü'l-İhlâs gibi kendine has bir isimle isimlendirilmesidir. Sûrelerin belli başlıkla isimlendirilmesi ise birden fazla âyeti kapsamalarına bağlıdır. Bakara sûresinin 255. âyetine âyete'l-kürsî denilmesi ise farklıdır. Zira âyete'l-kürsî sadece belli bir sûreye izafedir ve içinde sanki birden fazla âyeti içeriyormuş gibi cümlelerin olması onu sûre tanımına taşımamaktadır. “أَقْلُهَا ثَلَاثُ آيَاتٍ” cümlesi ile ise sûre diye isimlendirilen bu taifenin fertlerinde azlık ve çokluk gibi farklılıkların olması kastedilir. Yani kimi sûreler az âyet kimisi ise çok âyet ihtiva eder. Azlığın sınırı ise üç âyettir. Bu âyetlerle sûrenin maksadı ziyadesiyle anlaşılır.⁴⁶⁵

3.2.2.2. Sûrelerin Tertibi

Kur'ân'daki sûrelerin tertibi konusunda üç farklı görüş vardır. Birinci görüşe göre Kur'ân'daki sûreler Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelen bir vahiy bilgisi ile değil sahâbenin içtihiadıyla sıralanmıştır. İkinci görüşe göre bazı sûrelerin tertibi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelen bir vahiyle bazı sûrelerin tertibi ise sahâbenin içtihiadı ile olmuştur.⁴⁶⁶ Üçüncü görüş sahipleri olan cumhur ulemâ ise âyetlerin tertibi gibi sûrelerin tertibinin

⁴⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/ 218.

⁴⁶³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 152a.

⁴⁶⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 151b.

⁴⁶⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 152a.

⁴⁶⁶ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/287-290.

de tevkiî olduğunu yani vahye dayandığını ifade etmiştir.⁴⁶⁷ Karamânî'nin böyle bir ifadesine doğrudan rastlamasak da dolaylı olarak onun cumhur ulemâ ile aynı kanaatte olduğunu düşünüyöruz. Zira o, Kur'ân'daki sûreleri tefsir ederken nüzûl sırasını değıl Mushaftaki tertibini dikkate almıştır.

3.2.2.3. Sûrelerin İsimleri

Her sûrenin kendine has bir ismi olmakla birlikte bazı sûrelerin birden fazla ismi vardır.⁴⁶⁸ Karamânî'nin Fâtîha sûresinin “Ümmü'l-Kur'ân”⁴⁶⁹, “Sûretü'l-Kenz”⁴⁷⁰, “Vâfiye”⁴⁷¹, “Sûretü'l-Hamd”⁴⁷² gibi birçok ismine yer vermesi⁴⁷³ bu duruma dikkat çektiğini gösterir. Ayrıca Karamânî, iki veya daha fazla ismi olan sûreleri tefsire başlarken kendisinin uygun gördüğü isimle sûreyi zikreder. Bazı sûreler özelinde Kâramânî'nin tercih ettiğı isimler şu şekildedir: Tevbe Sûresi: Berâe Sûresi⁴⁷⁴, Nahl Sûresi: Ni'am Sûresi⁴⁷⁵, İsrâ Sûresi: Benî İsrâil Sûresi⁴⁷⁶, Fussilet Sûresi: Secde Sûresi (Mesâbih sûresi olarak da isimlendirilir.)⁴⁷⁷, Şûrâ Sûresi: 'Ayn, sîn, kâf Sûresi⁴⁷⁸, Fâtır Sûresi: Melâike Sûresi⁴⁷⁹, Mücâdele Sûresi: Mücâdile Sûresi⁴⁸⁰, İnşirah sûresi: Elem

⁴⁶⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/347; İbn Akîle, *ez-Ziyade*, 1/375; Muhammed Ebû Şehbe, *el-Medhal*, 321.

⁴⁶⁸ İbn Akîle, *ez-Ziyade*, 1/377.

⁴⁶⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 2b.

⁴⁷⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 3b.

⁴⁷¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 3b.

⁴⁷² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 3b.

⁴⁷³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 1b, 2b, 5a.

⁴⁷⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 110), 183a.

⁴⁷⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 115a.

⁴⁷⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 161a.

⁴⁷⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 50a.

⁴⁷⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 124a.

⁴⁷⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 212a.

⁴⁸⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 117), 361a.

Neşrah Sûresi⁴⁸¹, Beyyine Sûresi: Lem Yekun Sûresi⁴⁸², Zilzâl Sûresi: Zelzele Sûresi⁴⁸³, Alak Sûresi: İkra.⁴⁸⁴

3.2.2.4. Mekkî-Medenî Sûreler

Rivayetlere dayanarak sûrelerin ya da âyetlerin nerede indiğine dair bilgilerin anlatıldığı Kur'ân ilmine Mekkî-Medenî denir. Cumhur ulemâ, Medine'ye hicretten önce inen sûreleri Mekkî, hicretten sonra inen sûreleri ise Medenî olarak isimlendirir.⁴⁸⁵ Ayrıca sûrelerin Mekkî ve Medenî oluşu ancak sahâbeden ve tâbiinden gelen nakle dayanarak bilinebilir.⁴⁸⁶ Öte yandan Mekkî sûrenin içinde Medenî bir âyet; Medenî sûrenin içinde de Mekkî bir âyet bulunabilir.⁴⁸⁷ Nitekim Karamânî de bu görüştedir.⁴⁸⁸

Karamânî Mekkî- Medenî tanımına Fetih sûresinin ilk âyetini tefsir ederken değinir. Bu bağlamda Bikâî'nin (ö. 885/1480) Fetih sûresinin Mekke yakınlarında bulunan Dacnân Dağı'nda indiğine dair görüşünü zikreder. Bu nakle yer veren Karamânî "Eğer bu sûre Medine'de inmediyse niçin ona Medenî denir?" diye sorulan bir soruya Mekkî-Medenî sûrelerin tanımını yaparak cevap verir: Ben bu sûreye Medenî derim. Çünkü ıstılahta bir sûre hicretten sonra Mekke'de dahi inmiş olsa Medenî'dir. Yine hicretten önce inen sûre de Mekkî'dir.⁴⁸⁹

Müfessirler, genelde sûreleri tefsir ederken ilk olarak sûrenin Mekkî ya da Medenî oluşuna değinirler. Nitekim müfessir Karamânî'nin de bu yolu takip ettiği görülür. O, yalnız sûrenin Mekkî ya da Medenîliğini zikretmekle kalmaz; eğer Mekkî bir sûrenin

⁴⁸¹ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 132b.

⁴⁸² Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 149a.

⁴⁸³ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 153a.

⁴⁸⁴ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 139a.

⁴⁸⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 187; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/45; İbn Akîle, *ez-Ziyâde*, 1/204.

⁴⁸⁶ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Hasan Ziyâeddîn İtr (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1987), 336; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/47.

⁴⁸⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/188; İbn Akîle, *ez-Ziyâde*, 1/205.

⁴⁸⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 117), 1b.

⁴⁸⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 117), 1b.

içinde Medenî bir âyet ya da Medenî bir sûrenin içinde Mekkî âyetler varsa onlara da muhakkak değinir.⁴⁹⁰ Nitekim Karamânî, Bakara sûresinin Medenî olduğunu zikrettikten sonra 281. âyetinin Mekkî olduğunu ifade eder.⁴⁹¹ İsrâ sûresinin Mekkî olduğunu söyledikten sonra farklı yerlerinde geçen sekiz âyetin ise Medenî olduğunu belirtir.⁴⁹²

Tablo 2. Karamânî'ye Göre Sûrelerin Mekkî-Medenî Oluşları Açısından Tasnifleri

Sûre İsmi	Mekkî	Medenî
Fâtiha	*	
Bakara		* ⁴⁹³
Âl-i İmrân		* ⁴⁹⁴
Nisâ		* ⁴⁹⁵
Mâide		* ⁴⁹⁶
En'âm	* ⁴⁹⁷	
A'râf	*	
Enfâl		* ⁴⁹⁸
Tevbe		* ⁴⁹⁹
Yûnus		*

⁴⁹⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 49b.

⁴⁹¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 49b.

⁴⁹² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 161a.

⁴⁹³ 281. âyetin Mekkî olduğunu zikreder.

⁴⁹⁴ Karamânî İkrime (ö. 105/723) ve Hasan-ı Basrî'ye göre sûrenin Mekkî; ancak tefsir ehlinin çoğuna göre sûrenin Medenî olduğunu zikreder.

⁴⁹⁵ 58. âyetin Mekke'de ve fetih yılında indiğini belirtir.

⁴⁹⁶ 3. âyetin Mekke'de Arafat'ta indiğini belirtir.

⁴⁹⁷ 163-171. âyetlerin Mekkî olmadığını ifade eder.

⁴⁹⁸ Karamânî her ne kadar 30. âyetteki vakıanın Mekke'de gerçekleşmiş olduğunu belirtse bile sûrenin Medenî olduğunu zikreder.

⁴⁹⁹ Bir görüşe göre Tevbe sûresinin son iki âyetleri olan 128 ve 129. âyetlerin Mekkî olduğuna değinir.

Hûd	* ⁵⁰⁰	
Yûsuf		
Ra'd	* ⁵⁰¹	*
İbrâhim	*	
Hicr	*	
Nahl	* ⁵⁰²	
İsrâ	*	
Kehf	* ⁵⁰³	
Meryem	* ⁵⁰⁴	
Tâhâ	*	
Enbiyâ	*	
Hacc	* ⁵⁰⁵	
Mü'minûn	*	
Nûr		*
Furkân	* ⁵⁰⁶	
Şuarâ	* ⁵⁰⁷	
Neml	*	

⁵⁰⁰ 12. âyetin “فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضٌ” ve 114. âyetin “وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ” ve “إِنَّ الْحُسْنَائِ يُذْهِبُ السَّيِّئَاتِ” Medenî olduğuna işaret eder.

⁵⁰¹ 30. âyetin Cuhfe'de inmesi dışında sûrenin tamamının Mekkî olduğunu zikreder.

⁵⁰² Karamânî bu sûrede Medenî âyetler hakkında kararsız kalmıştır. Ona göre ya 95-96 ve 97. âyetler ya da sûrenin sonundaki 126-127-128. âyetler Medenî'dir.

⁵⁰³ Karamânî bir görüşe göre sûrenin 1. ilâ 8. âyetlerinin Medenî olduğunu “قِيلَ” diye zikrederken 28. âyetin Mekkî olmadığını kesin bir şekilde ifade eder.

⁵⁰⁴ Secde âyeti olan 58. âyetin Mekkî olduğunu zikreder.

⁵⁰⁵ 19-24. âyetlerin Mekkî olmadığını belirtir.

⁵⁰⁶ 45. âyetin Taif'te indiği belirtir. Zayıf bir görüşe göre 68-69 ve 70. âyetlerin Medenî olduğuna yer verir.

⁵⁰⁷ 224-227. âyetlerinin Mekkî olmadığını zikreder.

Kasas	* ⁵⁰⁸	
Ankebût	* ⁵⁰⁹	
Rûm	* ⁵¹⁰	
Lokman	* ⁵¹¹	
Secde	* ⁵¹²	
Ahzâb		*
Sebe'	* ⁵¹³	
Fâtır	*	
Yâsin	*	
Saffât	*	
Sâd	*	
Zümer	* ⁵¹⁴	
Mü'min	* ⁵¹⁵	
Fussilet	*	
Şûrâ	* ⁵¹⁶	

⁵⁰⁸ Karamânî bir görüşe göre 52-55. âyetlerin Mekkî olmadığını; başka bir görüşe göre de sadece 85. âyetin ya Mekke'de ya Medine'de ya da Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye hicrete giderken Cuhfe'de indiğini belirtmektedir.

⁵⁰⁹ İlk on âyetinin Medine'de indiğini zikreder.

⁵¹⁰ 30. âyetin Medenî olduğunu söylemesinin yanında bazı âlimlerin bu âyeti de sûreden istisna etmeyerek Mekkî olduğunu zikrettikleri görüşüne yer verir.

⁵¹¹ Karamânî, Zemahşerî'nin bu sûreye Mekkî dediğini zikrettikten sonra Beyzâvî'nin sadece 4. âyete Medenî dediğini ifade eder. Ancak bu âyetin yapısının Mekkî sûrelerin içeriğiyle örtüşmesinden dolayı Beyzâvî'nin bu görüşünü zayıf bulur.

⁵¹² Bir görüşe göre 18-19 ve 20. âyetlerin Medine'de indiğini zikreder.

⁵¹³ Bir görüşe göre sadece 6. âyetin Mekkî olmadığını ifade eder.

⁵¹⁴ 53. âyetin Medenî olduğunu söyler. Abdullah b. Abbas'a göre sûrenin sadece 23. ve 53. âyetleri Medenî'dir. Bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 525b.

⁵¹⁵ 55. âyetin namazlarla ilgili olup, namazın farziyetinin Medine'de indiğini belirterek Medenî olduğunu zikreder.

⁵¹⁶ 23. âyet ile 39-41. âyetlerin Medenî olduğunu söyler.

Zuhruf	* ⁵¹⁷	
Duhân	* ⁵¹⁸	
Câsiye	* ⁵¹⁹	
Ahkâf	* ⁵²⁰	
Muhammed		* ⁵²¹
Fetih		*
Hucurât		*
Kâf	* ⁵²²	
Zâriyât*523		
Tûr	*	
Necm	* ⁵²⁴	
Kamer	* ⁵²⁵	
Rahmân	*	
Vâkıa	* ⁵²⁶	
Hadîd		*
Mücâdele		*

⁵¹⁷ 45. âyet dışında Mekkî olduğunu ifade eder.

⁵¹⁸ 15. âyet dışında Mekkî olduğunu ifade eder.

⁵¹⁹ Karamânî sûrenin tamamının Mekkî olduğunu iki kere zikreder. Ancak zayıf bir görüşe göre 14. âyetin Medenî olduğuna değinir.

⁵²⁰ 10. 15. ve 35. âyetlerin Medenî olduğunu zikreder.

⁵²¹ Mücâhid'e göre Medenî olduğunu söyler. Sûrenin Mekkî olduğunu söyleyen Dahhâk, Sa'îd b. Cübeyr (ö. 94/713) ve Süddî (ö. 127/745) olsa da Karamânî Mücâhid'in görüşünün sahih olduğunu belirtir.

⁵²² İbn Abbas ve Katâde'ye (ö. 117/735) göre sûrenin 38. âyeti Mekkî değildir.

⁵²³ Sûrenin Mekkî ya da Medenîliğine dair bir şey zikretmez.

⁵²⁴ İbn Mes'ud'dan rivayetle sûrenin Mekkî olduğu Medenî olduğu görüşünden daha sahihtir der. Bir görüşe göre sûrenin 32. ve 33-41. âyetleri Mekkî değildir.

⁵²⁵ Karamânî cumhur ulemanın sûrenin Mekkî olduğunu söyledikten sonra yalnız Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) üç âyeti istisna ettiğini söyler. Bunlar 44-46. âyetlerdir.

⁵²⁶ İbn Abbas ve Atâ yalnız 82. âyetin Medenî olduğunu söylerler.

Haşr	* ⁵²⁷
Mümtetine	* ⁵²⁸
Saff	* ⁵²⁹
Cum‘a	*
Münâfikûn	*
Tegâbûn	
Talak	
Tahrîm	
Mülk	
Kalem	
Hakka	
Meâric	
Nûh	
Cin	
Müzzemmil	
Müddessir	
Kıyâme	
İnsân	*
Mürselât	* ⁵³⁰
Nebe	* ⁵³¹

⁵²⁷ İttifakla Medenî olduğunu zikreder.

⁵²⁸ Cumhur ulemâya göre Medenîdir.

⁵²⁹ Karamânî “Tercih edilen görüşe göre ki bu cumhur ulemaya nispet edilir.” diyerek sûrenin Medenî olduğunu zikreder. O bazılarının sûrenin Mekkî olduğunu söylemelerine karşı sûrenin sebab-i nüzûlü hakkında rivayet edilenler onun daha çok Mekkî olduğuna işaret eder diyerek cevap verir.

⁵³⁰ Karamânî bazılarının 48. âyetteki “وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ” cümlesini istisna ederek Medenî dediklerini zikreder.

⁵³¹ İttifakla sûrenin Mekkî olduğunu vurgular.

Nâziât	* ⁵³²
Abese ⁵³³	
Tekvîr	* ⁵³⁴
İnfitâr	*
Mutaffîfîn	* ⁵³⁵
İnşikâk	*
Burûc	*
Tânk	*
A‘lâ	* ⁵³⁶
Gâşiye	*
Fecr	* ⁵³⁷
Beled	*
Şems	*
Leyl	*
Duhâ	*

⁵³² İttifakla sûrenin Mekkî olduğunu vurgular.

⁵³³ Karamânî Abese sûresinin tefsirinin başında sûrenin Mekkî- Medenîliğine dair bir şey zikretmez. Ancak daha sonra sûrede geçen olayın Mekke’de yaşanmasından bahsedışı onun bu sûreyi Mekkî kabul ettiğine işaret eder.

⁵³⁴ İttifakla Mekkî’dir.

⁵³⁵ Başında ilk altı âyet hariç Mekkî’dir demektir.

⁵³⁶ Karamânî bazılarının bu sûrenin 15. âyetindeki namazı bayram namazı olarak yorumladıklarından Medenî olduğunu söylediklerini ifade etse de onların bu görüşünü *Sahîh-i Buhârî*’de Berâ b. ‘Azîb’in “Bize Allah Resûlü’nün (s.a.v.) ashâbından ilk hicret eden Mus‘ab b. ‘Umeyr ve İbn Ümmü Mektum’du. Onlar bize Kur’ân’ı okutmaya başladılar. Sonra Ammar, Bilal, Sa‘d ve yirmi kişiyle birlikte Ömer geldi. Sonra da Hz. Peygamber geldi. Ben Medinelilerin Peygamber’in gelişiyse sevindikleri kadar başka bir şeye sevindiklerini görmedim. Allah Resûlü geldiğinde ben A‘lâ ve ona benzer sûreleri okuyordum. (Yani okumayı öğrenmişim).” rivayetiyle reddeder. Hadis için bkz. Buhârî, “Tefsîr”, 87 (No. 4941). Kaynak için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 92b.

⁵³⁷ Karamânî sûrenin ittifakla Mekkî olduğunu zikrettikten sonra Ali b. Ebî Talhâ’dan Medenî olduğuna dair görüşe de yer verir.

İnşirah	* ⁵³⁸
Tîn	*
Alak	*
Kadir	* ⁵³⁹
Beyyine	* ⁵⁴⁰
Zilzâl	*
Âdiyât	*
Kâri‘a	*
Tekâsür	* ⁵⁴¹
Asr	*
Hümeze	*
Fil	*
Kureyş	*
Mâûn	*
Kevser	* ⁵⁴²
Kâfirûn	*
Nasr ⁵⁴³	
Tebbet	*

⁵³⁸ Karamânî Mekkî dedikten sonra Abdullah b. Abbas’ın ise sûreye Medenî dediğini zikreder.

⁵³⁹ Çoğunluğa göre sûrenin Mekkî olduğunu belirten Karamânî, aynı zamanda Medenî olduğunu söyleyenlerin de varlığına değinir.

⁵⁴⁰ Karamânî sûrenin nerede indiğine dair ihtilafın olduğunu zikrettikten sonra Medenîliğini tercih eden görüşe yer verir.

⁵⁴¹ Müfessirlerin çoğuna ve *İtkân* eserine göre Mekkî olduğunu zikreder.

⁵⁴² Karamânî öncelikle bu sûrenin her ne kadar Mekkî olduğunu söylese de *Sahih-i Müslim*’de geçen rivayete göre Medenî olduğuna değinir. Kanaatimizce onun son olarak rivayete yer verip sûrenin Medenîliğine değinmesi bu konudaki tercihinin işaret eder.

⁵⁴³ Nasr sûresinin Mekkî-Medenîliğine dair bir şey belirtmez.

İhlas	* ⁵⁴⁴
Felak	*
Nas	*

3.2.2.5. Kur’ân’ın Sûrelere Ayrılmasının Hikmeti

Ulûmü’l-Kur’ân eserlerinin büyük çoğunluğunda Kur’ân’ın sûrelere ayrılmasının; Kur’ân’ın Hz. Peygamber’e (s.a.v.) destek olması, onun kalbini kuvvetlendirmesi,⁵⁴⁵ Kur’ân’ın müşriklere meydan okuyarak onları aciz bırakması, insanların Kur’ân’ı daha kolay anlaması ve ezberlemesi⁵⁴⁶ gibi hikmetlerinden bahsedilir. Müfessir Karamânî de Kur’ân’ın sûrelere ayrılmasının pek çok hikmeti olduğuna inanır ve onları aşağıdaki şekilde ifade eder:

- 1- Sûrede zikredilen misaller, okuyanın, ezberleyenin ve dinleyenin aklında tasavvur edilir.
- 2- Sûrelerin uzunluklarının farklı olması ve her birinin içinde birçok nev barındırması Kur’ân’ın inceliklerini ve şerefini gösterir.
- 3- Sûreler, Kur’ân’ın îcâzına ve belâgatine delâlet eder. *“Sizin için* وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ *kısasta hayat vardır.”*⁵⁴⁷ âyeti gibi Kur’ân’ın kelimeleri birçok manaya şamildir. Az sözle çok mana ifade ederler.
- 4- Kur’ân sûrelerinde fasih konuşanların ve belâgatçilerin âciz kaldığı ve yetişemediği bir beyân ve fesahat vardır. Bununla ilgili olarak Ebû Ubeyde (ö. 209/824) “Bir bedevînin *“Sen sana emredileni açıkça söyle.”*⁵⁴⁸ âyetini okuyanı işitince secde ettiğini ve ‘Ben Kur’ân’ın fesahatine secde ettim.’ dediğini” anlatır.

⁵⁴⁴ Karamânî, Ömer en-Nesefî’nin *Teysîr*’inde bu sûrenin İbn Abbas’tan, Mukâtil’den ve Vâkıdî’den (ö. 207/823) gelen nakle göre Mekkî olarak zikredildiğini belirtir.

⁵⁴⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/231.

⁵⁴⁶ Kattân, *Mebâhis*, 102; İbn Akîle, *ez-Ziyâde*, 1/156.

⁵⁴⁷ el-Bakara 2/179.

⁵⁴⁸ el-Hicr 15/94.

5- Sûrelerdeki nazım alışılmış olanın dışındadır. Yani insanların kullandığı nazım, nesir, şiir, hitap, seci gibi değildir.

6- Sûreleri okuyan yorulmaz, dinleyen sıkılmaz.

7- İnsan sözü, nazmı ne kadar güzel de olsa, üslûbu ne kadar tatlı da olsa tekrar tekrar okununca bıktırır. Ancak Kur'ân'ı çokça okumak onun tatlılığını artırır.

8- Kur'ân, peygamberlerin ümmetleriyle olan kıssalarını, geçmiş nesillerin zamanlarındaki haberleri ve gaybî haberleri bildirir.

9- Kur'ân kendisinde bütün ilimleri toplar ve kendisinden önce indirilmiş kitapların bilgilerine de şamildir.

10- Her ilim ehli Kur'ân'ın kaideleriyle kendi ilmini şekillendirir. Kelamcılar âyetlerden delil getirir; fıkıhçılar fıkhî meseleleri çıkarır; usulcüler kaideleri belirler; edebiyatçılar dil bilgisini, nahiv ve beyânı kurar; filozoflar işaretler, mârifet ehli ise latifeler tespit eder. Bu ilimlerin hepsinin kaynağı Kur'ân'dır.⁵⁴⁹

3.2.3. Değerlendirme

Karamânî Kur'ân'ın temel unsurları olan âyet ve sûrenin tanımında gerek Zemahşerî gerek Beyzâvî'den istifade eder. Ancak şerh edici özelliği dolayısıyla onların tanımlarına gereken yerlerde ilavede bulunmayı ihmâl etmez. Buna göre onun sûre ve âyet tanımı, cumhur ulema ile aynıdır. İlk inen sûre ve âyet hakkında da cumhurla hemfikir olan müellif son inen âyet konusunda onlardan ayrılır. Nitekim Karamânî çoğunluğun son inen âyet olarak kabul ettiği Bakara sûresinin 281. âyeti ile ilgili rivayetin zayıf olduğunu belirtir. O, Übey b. Ka'b'ın rivayetine dayanarak son inen âyetlerin Tevbe 128-129. âyetler olduğunu belirtir. Öte yandan müellifin Übey b. Ka'b'ın rivayetini bir ihtimal olarak değerlendirmesi ise bizce şüphe uyandırır. Bizim bu konuda kanaatimiz Zûrkânî'nin açıklamalarından hareketle Bakara sûresinin 281. âyetidir. Zûrkânî de diğer âlimler gibi⁵⁵⁰ eserinde son inen âyet hakkında farklı rivayetler zikreder. Ancak Zûrkânî, Karamânî'nin tercih ettiği Tevbe sûresinin son iki

⁵⁴⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 152a.

⁵⁵⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/209; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/176.

âyetiyle ilgili rivayete yer verdikten sonra bu görüşün geçerli olmadığını; zira Tevbe sûresinin son iki âyetinin Mekkî olduğuna dikkat çeker. Buna delil olarak da Tevbe sûresinin “*O müşrikler senden yüz çevirirlerse Allah bana yeter de.*”⁵⁵¹ âyetini örnek gösterir. Nitekim o, “Âyetin bu cümlesinde cihada emredilme gibi bir durum söz konusu değildir; bu yüzden de âyet Mekkîdir.” demektedir.⁵⁵² Öte yandan Karamânî’nin de Tevbe sûresini tefsire başlarken son iki âyetin Mekkî olduğunu zikredip⁵⁵³ tefsirinin sonunda ise bu iki âyetin inen son âyetler olduğunu söylemesi şüphe uyandırır. Zira Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatına yakın zamanlarda ve vefatında Medine’de olması son inen âyetlerin de Medenî olmasını gerektirir. Son olarak Zürkânî’nin Bakara sûresi 281. âyetin son inen âyet olduğu hakkında yaptığı açıklamalar bizim için gayet yerinde ve ikna edicidir. O bu âyetin bütününün vahyin ve dinin bittiğine işaret ettiğini ifade eder. Çünkü âyette ahirete hazırlık yapılmasından, sonunda herkesin Allah’a döndürüleceğinden ve herkesin amellerinin karşılığının verileceğinden bahsedilmesi önceden zikredilen bütün hüküm âyetlerinin bitmesine daha uygundur. Ayrıca bu âyetin inmesinden sonra Hz. Peygamber’in (s.a.v.) dokuz gün yaşadığına dair rivayetin olması da bu görüşü tekit eder.⁵⁵⁴ Bütün bunlara ek olarak Karamânî, nüzûl sırasını göz önünde bulundurarak Kur’ân-ı Kerîm’in sena ile başlayıp dua ile bittiğini⁵⁵⁵ ifade eder.

Sûrelerin tertibinin tevkîfî olması konusunda da müfessir Karamânî cumhur ile aynı kanaattedir. Sûrelerin tertibinin tevkîfliği yanında isimlerinin de vahiyle birlikte içtihatla geldiği sabittir. Buna göre Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bir sûrenin ismi hakkında birden fazla isimler zikretmesi vahye dayalı iken müfessirlerin bu isimlerden birini tercih etmesi ise içtihada dayanır. Nitekim Karamânî de Hz. Peygamber’e (s.a.v.) vahyedilen bilgidен ayrılmamak şartıyla kendi içtihadına göre sûrelerin isimlerini zikreder.

⁵⁵¹ et-Tevbe 9/129.

⁵⁵² Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1/83.

⁵⁵³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 110), 183a.

⁵⁵⁴ Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1/81-82.

⁵⁵⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 49b.

Karamânî, sûrelerin Mekkî ve Medenî oluşu konusunda tefsir ve Kur'ân ilimleri alanında söz sahibi ulemânın görüşlerine birkaç istisna dışında uymaktadır. Bu istisnalar şu sûrelerde karşımıza çıkar. Cumhur ulemâ Yûnus sûresini Mekkî bir sûre olarak değerlendirirken Karamânî bu sûrenin Medenî olduğunu ifade eder. Öte yandan cumhur Hacc, İnsan ve Zilzâl sûrelerini Medenî olarak kabul ederken Karamânî bunların Mekkî oluşu yönünde görüş beyan eder. Müfessirimizin Mekkî ve Medenî oluş açısından görüş beyan etmediği tek sûre ise Zâriyât sûresidir. Kanaatimize göre Karamânî'nin bazı sûrelerin Mekkî ve Medenî oluşu konusunda cumhurdan ayrılma sebebi, onun farklı bazı rivayetleri daha ön plana çıkarıp kabul etmesidir.

3.3. Kur'ân'ın Okunması

Arap dili⁵⁵⁶ ve Kureyş lehçesi⁵⁵⁷ üzerine indirilmiş olan Kur'ân'ın Mekke döneminde farklı okunuşu bulunduğu dair bir rivayete rastlanmaz.⁵⁵⁸ Çünkü Mekke toplumunun tamamı Kureyş kabilesine bağlıdır ve bu lehçe ile konuşur. Öte yandan Medine döneminde Kureyş lehçesi dışında lehçe ile konuşan Araplar, Yahudiler, Hıristiyanlar gibi pek çok farklı din ve kültüre sahip insanlar İslam dinini kabul etmişler; dolayısıyla da Kur'ân'ı okumaya ve anlamaya başlamışlardır. Ancak lehçe farklılığına sahip bu insanlar, âyetlerdeki bazı Kureyşî ifadeleri anlayamayıp, telaffuz etmekte ve okumakta zorlanmışlardır. Bu bağlamda Kur'ân, Kureyş lehçesi dışında farklı lehçelere sahip kimselerin de rahatlıkla okuyup anlayabilmeleri için yedi harf ruhsatı ile kolaylaştırılmıştır.⁵⁵⁹

3.3.1. Yedi Harf

Âlimler arasında farklı görüşler ileri sürülen ulûmü'l-Kur'ân konularından biri de yedi harftir. Kur'ân'ın yedi harfle indirildiğine dair hadiste⁵⁶⁰ ifade edilen yedi ile ne

⁵⁵⁶ Bkz. Yûsuf 12/2; er-Ra'd 13/37; en-Nahl 16/103.

⁵⁵⁷ İbrâhîm 14/4.

⁵⁵⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, *Nüketü'l-intisâr li nakli'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Zeğlûl Selâm (İskenderiye: Menşetü'l-Me'ârif, ts.), 385.

⁵⁵⁹ Bâkılânî, *Nüket*, 385; Mehmet Dağ, "Kur'an'ın Anlam ve Telaffuza Dayalı Okunması: Yedi Harf Ruhsatı", *Uluslararası Din ve Dil Sempozyumu*, (İğdır: İğdır Üniversitesi Yayınları, 2018), 528-529.

⁵⁶⁰ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 5 (No. 4992).

kastedildiğine dair kesin bir bilgi yoktur.⁵⁶¹ Bu nedenle yedi harfe yedi dil, yedi kıraat, yedi vecih, aynı manaya gelen çeşitli lafızlar gibi anlamlar yüklenir. Yedi ile kastedilenin sayısı değil de kesretten kinaye olup kolaylık ve çokluk ifade ettiğini söyleyen âlimler de vardır. Yedi harfle ilgili nakledilen hadislerden de anlaşılacağı üzere Kur'ân'ın yedi harfle indirilmesi, Müslümanlara Kur'ân'ı daha kolay okumaları için verilen bir ruhsattır.⁵⁶²

Karamânî'nin yedi harf ile ilgili olarak Abdullah b. Mes'ud'un "Kur'ân yedi harf üzerine indirildi, her âyetin zahirî ve bätını vardır."⁵⁶³ rivayetine değinmesi⁵⁶⁴ onun bu ilmi kabul ettiğini gösterir. Öte yandan kıraatlerle ilgili rivayetlere ve ihtilaflara fazlaca değinen müellifin yedi harften bahsetmemesi düşünülemez.

"Yedi harfle kastedilen yedi vecihtir." sözünü iddia edenlerin belirttiği vecihlerden birisi Vâkıa sûresindeki *وَطَلَحَ مَنْضُودٍ* "salkımlarla dolu muz ağaçları"⁵⁶⁵ âyetindeki ح harfinin ع ile yani طَلَع şeklinde okunmasıdır. Karamânî bu okuyuş vechini ve bununla ilgili nakledilen rivayeti kabul etmez hatta böyle okumanın Kur'ân'ı tahrif etmek olduğunu belirtir. Allah'ın bu tür okuyuşlardan kitabını muhafaza ettiğini ifade ederek Zemahşerî'ye bu okuyuş biçimini kitabında yer vermesinden ötürü şaşırır.⁵⁶⁶

Karamânî'nin yedi harf konusuyla ilgili tespit ettiğimiz bir diğer görüşü, Duhân sûresindeki *طَعَامُ الْإِثْمِ* "Günahkarların yiyeceğidir."⁵⁶⁷ âyetinin okunuşu hakkında zikrettiklerinde ortaya çıkar. Bununla ilgili olarak Karamânî, bir kimsenin Ebü'd-Derdâ'ya (ö. 32/652) bu âyeti okurken *الْإِثْمِ* kelimesini söylemeye gücü yetmeyip *yetîm*

⁵⁶¹ Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, 335.

⁵⁶² Süyûtî, *el-İtkân*, 2/525; Muhammed Ebû Şehbe, *el-Medhal*, 166; Abdurrahman Çetin, "Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf", *İslami Araştırmalar* 1/3 (1987), 79-83.

⁵⁶³ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed Ulvî ve Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî (Mağrib: Vüzêratü Umumi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387/1967), 8/ 282.

⁵⁶⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 148a.

⁵⁶⁵ el-Vâkıa 56/29.

⁵⁶⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 117), 305b.

⁵⁶⁷ ed-Duhân 44/44.

olarak okuduğunu, Ebü'd-Derda'nın ise ona *esîm* manasına delâlet eden başka bir lafızla yani *fâcir* kelimesini telaffuz ederek okumasını emrettiğini nakleder. Zemahşerî ise Ebû Hanîfe'nin bunu delil alarak Kur'ân'ın Farsça okunabileceğine dair görüşünü zikreder.⁵⁶⁸ Öte yandan Karamânî, Ebû Hanîfe'nin bir müddet sonra bu görüşünden vazgeçtiğini belirterek âyetlerin indiği hal üzere okunması gerektiğini ifade eder.⁵⁶⁹

Yedi harf konusuyla ilgili Karamânî'nin değindiği bir örneği de Kâri'a sûresinde görmekteyiz. Abdullah b. Mes'ud'un Kâri'a sûresindeki كَالْعَيْنِ الْمُنْفُوشِ “atılmış yün gibi”⁵⁷⁰ âyetindeki الْعَيْنِ kelimesini الصُّوف şeklinde okuduğunu nakleden Karamânî, bu iki kelimenin birbiriyle aynı manaya geldiğini ifade eder;⁵⁷¹ ancak âyetin bu şekilde okunmasının sıhhatine dair bir şey zikretmez.

3.3.2. Değerlendirme

Yedi harf, Kur'ân'ın okunuşu ile ilgili olan ilimlerden biridir. Yedi harfteki yedi sayısı ile ne kastedildiğine dair Hz. Peygamber'den (s.a.v.) kesin bir bilgi varid olmuş değildir. Bu yüzden gerek sahâbe gerek tabiîn gerek diğer âlimler arasında bu konu tartışılmış ve farklı fikirler ortaya atılmıştır.

Karamânî'nin yedi harfî tefsir sadedinde kabul ettiğini söyleyebiliriz. Ancak yedi harfin Kur'ân olarak okunabileceğine dair bir yaklaşım içinde olduğunu söylememiz mümkün gözükmemektedir.

3.4. Kur'ân'ın Lafızlarına Dair İlimler

Kur'ân'ın cümleleriyle değil de daha ziyade kelimeleriyle ilgilenen ilimler, Kur'ân'ın lafızlarına dair ilimlere dahil edilir. Bu ilimler, ulûmü'l-Kur'ân müellifleri tarafından umum-husus, mutlak-mukayyed, garîbü'l-Kur'ân, mübhemâtü'l-Kur'ân, mücmel-mübeyyen, emsâlü'l-Kur'ân, tekrârü'l-Kur'ân, hitâbü'l-Kur'ân, vücuh-nezâir gibi

⁵⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/476.

⁵⁶⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 356a.

⁵⁷⁰ el-Kâri'a 101/5.

⁵⁷¹ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 159b.

başlıklar altında incelenir. Bu ilimleri müfessir Karamânî'nin görüşleri bağlamında aşağıdaki şekilde ele almamız mümkündür:

3.4.1. Umum-Husus

Fahreddîn er-Râzî, *el-Mahsûl* adlı fıkıh usulü eserinde bir vaz'da kendisi için uygun olan bütün fertleri kapsayan lafızları umum lafız olarak tanımlar.⁵⁷² Fıkıh ve tefsir usulü eserleri incelendiğinde Kur'ân'da bulunan umum lafızları şu şekilde sıralamak mümkündür: كُلُّ kelimesi, كُلُّ kelimesine tabi olan جَمِيعٌ kelimesi, الَّذِي, الَّذِي kelimeleri ve bunların tesniye ve cemileri, أَيُّ, مَا, مَنْ kelimeleri, hem çoğul hem de muzaf olan kelimeler, اَلْ takısıyla marife olan çoğul kelimeler, muzaf olan cins isimler ve اَلْ takısıyla marife olan cins isimler, nefiy ve nehy edatından sonra gelen nekre isimler, şart edatından sonra gelen nekre isimler.⁵⁷³ Müfessir Karamânî ise umum-husus kavramlarını وَاتَّقُوا diye başlayan âyetlerden yola çıkarak açık ve kısa bir şekilde izah eder. Ona göre وَاتَّقُوا النَّارَ “Ateşten sakının.”⁵⁷⁴ âyetinde ateşle âmm, وَاتَّقُوا يَوْمًا “O günden korkun.”⁵⁷⁵ âyetinde günle hâs, وَاتَّقُونِ “Yalnız benden korkun.”⁵⁷⁶ âyetinde ise hasın en yüksek derecesi kastedilir.⁵⁷⁷ O ilk âyette her türlü ateşin kastedildiğinden yola çıkarak ateşin âmm lafız, ikinci âyetteki günün kıyamet günü olduğu bilinciyle günü hâs lafız,

⁵⁷² Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Mahsûl fî 'ilmi usûli'l-fıkh*, thk. Taha Câbir Alvânî, (Müessesetü'r-Risâle, ts.), 2/309.

⁵⁷³ Ebû'l-Usr Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed el-Hüseyin b. Abdilkerîm el-Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl ilâ ma 'rifeti'l-usûl*, (Mîr Muhammed Kütüphane Merkezi İlim ve Edeb, ts.), 62; Ebû Bekr Muhammed Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî (Hindistan, 1372/1952), 1/151-162; Ebû Abdillâh Safiyyüddîn Muhammed b. Abdirrahîm (Abdirrahmân) b. Muhammed el-Hindî el-Urmevî, *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*, thk. Salih b. Süleymân ve Sa'd b. Sâlim (Mekke: Mektebetü't-Ticâriyye, ts.), 3/1232-1234; Süyûtî, *el-İtkân*, 4/1412-1414. Ayrıca bkz. Murad Sadykov, “Umum-Husus Kaidesi ve Taberi Tefsirinde Uygulanması”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 5/32 (Aralık 2018), 821-823.

⁵⁷⁴ Âl-i İmrân 3/131.

⁵⁷⁵ el-Bakara 2/281.

⁵⁷⁶ el-Bakara 2/197.

⁵⁷⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 228a.

üçüncü âyette ise Allah'ın bizzat kendini muhatap alarak “*Benden korkun.*”⁵⁷⁸ demesiyle ben lafzını gerçek bir hâs olarak değerlendirir.

Müfessirler Kur’ân’da bulunan âmm lafızlardan sadece âmm mı yoksa hâs mana mı kastedildiği konusunda fikir beyan ederler. Zira bazı umum lafızlardan aslında hâs bazı hâs lafızlardan da umum kastedilebilir. Gördüğümüz kadarıyla müfessir Karamânî de eserinde umum-husus bahsini bu yönden ele alır. O eserinin genelinde uyguladığı gibi bu konuları açıklarken de delil getirmekten kaçınmaz; konuyu ayrıntılarıyla ve ihtilafli meseleleriyle açıklar. Onun Kur’ân ilimlerinden biri olan umum-husus bahsine dair zikrettiklerine aşağıda değinebiliriz:

Karamânî de tıpkı çoğu müfessir gibi Kur’ân’da “el” takısı ile marife olan cins isimlerin âmm lafız olduğunu kabul eder. Nitekim Bakara sûresinin *وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ* *وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ* “Dedik ki: *Yâ Âdem! Sen ve eşin cennette oturun.*”⁵⁷⁹ âyetindeki “el” takısıyla gelen cennet kelimesine dair zikrettikleri bunu ifade eder. O, âyette geçen *cennetin* kaide gereği âmm lafızlara dâhil edildiğini bilmesinin yanında bu âyette söz konusu kelimeyi istisna ederek umum mana ifade etmediğini belirtir. Bu bağlamda Karamânî, öncelikle Beyzâvî’nin “Âyetteki *cennetin* başına gelen ‘el’ takısı ahd içindir ve bunun ile dârü’s-sevâp kastedilir.”⁵⁸⁰ görüşüne yer vererek şunları ilave eder: Yani buradaki cennet, umum mana ifade etmez. Çünkü bütün cennetlerde oturmak mümkün değildir. Bu yüzden bu kelimeyi daha önce zikri geçen ve bilinen cennete hamletmek gerekir.⁵⁸¹ Görülmektedir ki umum lafızlar arasında sayılan bir kelimenin aslında umum mana ifade etmediğini Karamânî, âyetin sibakına dayanarak açıklar. Ayrıca o “Bütün cennetlerde oturulmaz.” diyerek cennetin kısımlarına da değinir.

⁵⁷⁸ el-Bakara 2/197.

⁵⁷⁹ el-Bakara 2/35.

⁵⁸⁰ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzil*, 1/72.

⁵⁸¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 206a.

Umum-husus ilminin konularından birisi de tahsistir. Kur'ân'da bulunan bir kelimeyi veya cümleyi belli bir şeye has kılma manasına gelen tahsis ilmine,⁵⁸² sebebine ve hikmetine müfessirimiz Karamânî de değinmektedir. Bu bağlamda Karamânî, Meryem sûresini tefsir ederken tahsis konusuna dikkat çeker. Bu sûrenin başlarında Allah Teâlâ evlat hasreti çeken ve çok yaşlı bir peygamber olan Hz. Zekeriyya'ya (a.s.) bir oğlu olacağı müjdesini verir. Hz. Zekeriyya (a.s.) bu duruma şaşırarak Allah'a bunun nasıl olacağını sorar ve O'ndan kendisine bir işaret göndermesini ister ve Yüce Allah *“Üç gece boyunca insanlarla konuşamaman senin işaretidir.”*⁵⁸³ buyurur. Benzer bir âyet de Âl-i İmrân sûresinde şu şekilde geçmektedir: *“Allah buyurdu ki: Senin alâmetin insanlarla üç gün boyunca işaret dışında konuşamamandır.”*⁵⁸⁴

Her iki âyetin tefsirine de tüm yönleriyle vâkıf olan Karamânî, Meryem sûresinde Hz. Zekeriyya'nın (a.s.) konuşamama müddetinin gece kelimesine tahsis edilmesinin hikmetini beyan eder. Öncelikle o, Meryem sûresinin Mekkî ve nüzûlünün daha önce olduğuna Âl-i İmrân sûresinin ise hem Medenîliğine hem de nüzûlünün daha sonra indiğine değinir. Âl-i İmrân sûresinde Hz. Zekeriyya'nın (a.s.) konuşamama müddeti *üç gün* ifadesi ile zikredilirken Meryem sûresinde *gece* kelimesiyle tahsis edilmesinin sebebini açıklar. Buna göre Arapların hesabında gece, daha önden gelir. Onlar tarihlerde de geceyi itibara alırlar. Meselâ, Araplar seneleri kamerî aylara bağlar; bir ayın başlangıcı da ancak hilâlin ortaya çıkmasıyla olur. Bu yüzden bir ayın başlangıcı onlara göre gecedir. Yani gece ile gün kastedilir.⁵⁸⁵ Karamânî'ye göre Allah'ın Meryem sûresinde gün değil de geceyi tahsis etmesinin sebebi onun nüzûlünün Âl-i İmrân'dan daha önce olmasıdır.

Müellifin umum-husus konusunda değindiği bir diğer konu umum lafzın has lafza atfedilip atfedilmemesi meselesidir. Normalde bu uygun değildir; ancak has kelime

⁵⁸² Süyûtî, *el-İtkân*, 4/1414; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/107; Şa'ban Muhammed İsmâil, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'ân ve's-sünne ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye* (Medine: Dârü'l-Ensar, 1399/1980), 1/493.

⁵⁸³ Meryem 19/7-10.

⁵⁸⁴ Âl-i İmrân 3/41.

⁵⁸⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 256a.

umuma göre daha üstün ve faziletli ise o zaman önce has zikredilir, umum ise ona atfedilir. Bu durum hassın şerefini göstermek içindir. Bakara sûresinde önce Kur’ân’a sonra diğer kitaplara imandan⁵⁸⁶ bahsedilir. Burada Kur’ân has, diğer kitaplar ise umumdur. Hassın önce zikredilmesi Kur’ân’ın üstünlüğünü göstermek içindir. Karamânî’ye göre buna benzer durumlarda umurun hassa atfedilmesi caizdir.⁵⁸⁷

3.4.2. Mutlak-Mukayyed

Bir kelimenin herhangi bir kayıt olmadan mahiyetine delâlet etmesine mutlak denir. Mukayyed ise belli kayıtlarla mahiyete delâlet eden lafızdır. Umum- husus gibi mutlak ile mukayyed de birliktedir.⁵⁸⁸ Bu bağlamda mutlakta mana genelken mukayyette özeldir. Âlimler mutlakın takyidine bir delil bulunduğu zaman mutlak kelime mukayyede hamledilir görüşündedir.⁵⁸⁹

Mu‘ciz olan Kur’ân-ı Kerîm’de mutlak kelimelerin bulunması kaçınılmazdır. Bu kelimeler kimi zaman mutlak manada kalırken kimi zaman da takyid edilerek mukayyede dönüşür. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Kur’ân’daki mutlakı takyid ettiği vâkidir. Hırsızın elinin bilekten kesilmesi⁵⁹⁰ bunun en bilinen örneğidir.⁵⁹¹ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) tefsirdeki bu uygulamasını bilen müfessirler ve fakihler Kur’ân’da bulunan mutlak kelimelerin hangilerinin takyid edilip ne manaya geldiğini hangilerinin ise takyid edilmeden mutlak olarak kalacağı konusunda araştırma yaparak fikir beyan ederler. Bu bağlamda Karamânî’nin tefsirinde de mutlak- mukayyed konusuna değindiğini görmekteyiz.

⁵⁸⁶ el-Bakara 2/4.

⁵⁸⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 80a.

⁵⁸⁸ Süyûtî, *el-Îtkân*, 4/1486.

⁵⁸⁹ Şa‘ban Muhammed İsmâil, *el-Medhal*, 1/484-485.

⁵⁹⁰ “Hz. Peygamber (s.a.v.) çeyrek altın ya da daha fazla miktar çalan kimsenin elini keserdi.” Ebû Dâvud, “Hudûd” 11 (No. 4383).

⁵⁹¹ Rifat Uslu, “İslam Fıkıh Usulünde Mutlak’ın Mukayyed’e Hamli”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/54 (2017), 1042.

O Bakara sûresindeki يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ “Onlar insanlara sihir öğretiyorlar.”⁵⁹² âyetinin tefsirinde sihirden kastedilenin idlâl/dalâlete düşürme ve igvâ/saptırma olduğunu ifade eder. Ona göre âyetteki sihir mutlakdır ama “idlâl/saptırma” anlamıyla takyid edilir. Öte yandan Karamânî, sihrin kötülüğünden korunmak için sihir ilmini öğrenmeyi küfür kabul etmez; ancak sihrin âyetle işaret olunan mana gibi insanlara veya diğer varlıklara zarar vermek için yapılmasının küfür olduğunu belirtir.⁵⁹³

3.4.3. Garîbü'l-Kur'ân

Kur'ân'da zor anlaşılan kelimeleri şerh etmeyi ve bazı kelimelerin Arapça dışında başka bir dilden geldiğini ve söz konusu dilde hangi manaya tekâbül ettiğini inceleyen ilme garîbü'l-Kur'ân denir. Bazı âlimler Yûsuf 12/2, İbrâhîm 14/4, el-Fussilet 41/44. âyetlerini delil alarak Kur'ân'ın tamamının Arapça kelimelerle indirildiğini savunurken bazı âlimler ise bu teze karşı çıkar.⁵⁹⁴ Kur'ân'da Arapça dışında kelimelerin de bulunduğunu kabul eden âlimler diğerlerine nazaran daha fazladır. Nitekim Karamânî de bu görüşü benimseyen âlimlerin arasında yer alır.

Karamânî'nin garîbü'l-Kur'ân konusundaki fikrine Bakara sûresinin يَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ “Ey İsrâiloğulları”⁵⁹⁵ âyetini tefsir ederken ulaşıyoruz. Nitekim Karamânî öncelikle burada İsrâil kelimesinin kökeni ve nereden geldiği hakkında görüşlere yer verdikten sonra garîbü'l-Kur'ân ilminin varlığına mesnet teşkil edecek şu sözleri serdedir: İsrâil kelimesinin kökeni hakkında bütün söylenenlere binaen Kur'ân'da geçen bazı isimler Arapça bazıları da acemcedir. Araplar konuşurken pek çok dil kullanırlar. Bunların en fasihi ise Kur'ân'ın dilidir ki cumhurun kıraati de bu dilledir.⁵⁹⁶ Kanaatimizce Karamânî Kur'ân'ın dili derken Kureyş lehçesini kasteder. Zira cumhur, Kureyş

⁵⁹² el-Bakara 2/102.

⁵⁹³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 275a.

⁵⁹⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 3/730; Abdülazîz b. Şâh Veliyyillâh Ahmed b. Abdîrahîm el-Ömerî el-Fârûkî ed-Dihlevî, *el-Fevzü'l-kebîr fî usûli't-tefsîr*, çev. Mehmed Sofuoğlu, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 33; Muhsin Demirci, *Tefsîr Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 75.

⁵⁹⁵ el-Bakara 2/40.

⁵⁹⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 217b.

lehçesiyle Kur'ân'ı okuma konusunda hem fikirdir.⁵⁹⁷ Bu bağlamda Karamânî, Kur'ân'da yer alan İsrâîl kelimesinin kökenine ve anlamına dair ilk olarak el-Kaffal'ın (ö. 365/976) görüşüne yer verir. Buna göre kelime İbrânîce'dir ve insan manasına gelir. Allah'ın güçlü kıldıkları, Allah'a hicret edenler, Beyt-i Makdis'in ışıklarını söndürenler gibi diğer manalarının da var olduğunu ancak bu görüşlerin daha zayıf olduğunu belirtir.⁵⁹⁸

Kur'ân'da bulunan bazı özel isimlerin Arapça olmayıp başka bir dilden gelmeleri de garîbü'l-Kur'ân ilmine dahil edilir. Bununla ilgili olarak Karamânî, *وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرَزَّ* “Bir zaman İbrâhîm, babası Âzer'e dedi ki.”⁵⁹⁹ âyetindeki Âzer ismini tefsir ederken onun hem özel hem de yabancı bir kelime olduğu üzerinde durur.⁶⁰⁰ *وَإِذْ نُكِّرُ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ* “Kitapta Meryem'i de zikret.”⁶⁰¹ âyetindeki Meryem isminin ise Arapçadaki *râme yerîmu* fiilinden gelip mef'âl veznine uyması dolayısıyla görünürde yabancı bir dilden gelmediğine ancak her halükârda acem bir isim olduğuna değinir.⁶⁰²

3.4.4. Mübhemâtü'l-Kur'ân

Kur'ân'da açıkça zikredilmeyip okuyana kapalı kalan lafızlar, mübhem olarak ifade edilir.⁶⁰³ Kur'ân'da insan, melek, cin, hayvan, şehir, ağaç, yıldız gibi varlıkları ve nesneleri içine alan lafızların ismi mevsullerle, işaret isimleriyle, zamirlerle, künye ve vasıflarla zikredilmesi ve bunların varsa nakille açıklanması sonucu kurulan ilme mübhemâtü'l-Kur'ân denir.⁶⁰⁴

⁵⁹⁷ Bâkîllânî, *Nüket*, 385.

⁵⁹⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 217b.

⁵⁹⁹ el-En'âm 6/74.

⁶⁰⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 124a.

⁶⁰¹ Meryem 19/16.

⁶⁰² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 257b.

⁶⁰³ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, “bhm”, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1396/1976), 6/339; Cevherî, “bhm”, *es-Sihâh*, 5/1875; Râgıb el-İsfahânî, “bhm”, *el-Müfredât*, 64; Halis Albayrak, “Mübhemâtü'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri”, *AÜİFD* 32 (1992), 156.

⁶⁰⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 6/2022.

Zerkeşî, bir sûrede veya âyette kapalı olan bir kelimenin diğer bir sûre ve âyette açıklanması (istiğna), çok bilinen bir kelimenin açıkça söylenmemesi, bir kelimenin setr kastıyla gizlenmesi, açıkça ifadede fayda bulunmaması, umuma tembih içermesi, umum ifade eden kelimenin kendine özgü kıymet taşıması, mübhem kelimenin kâmil bir vasıfla tazimi ya da anlamında kapalılık bulunan lafzın eksik bir vasıfla tahkir edilmesi gibi sebepleri Kur'ân'da bulunan mübhemlere sebep olarak gösterir.⁶⁰⁵

Süyûtî, mübhem in tafsilinin sadece nakille bilineceğini, bunda re'ye mecalin olmadığını⁶⁰⁶ belirtir. Bu bağlamda müfessirler Kur'ân'da geçen mübhem kelimelerin tefsirinde esbâb-ı nüzûl rivayetlerine çokça müracaat ederler. Bu başvurunun sebebi sahâbenin Kur'ân'ın indiği dönemde mübhem lafızlarla gelen bazı ifadeleri bilmeleridir.⁶⁰⁷

Kur'ân'da bulunan bazı mübhem kelimelere Karamânî'nin tefsirinde nasıl yer verildiğine örneklerle bakalım:

Müfessir Karamânî, إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّائِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا “Muhakkak ki iman edenler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden her kim Allah'a ve ahiret gününe iman edip salih amel işlerse onların mükafatları Rableri katındadır. Onlara ne bir korku vardır ne de onlar üzülmürler.”⁶⁰⁸ âyetinde إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا daki ismi mevsulden kastedilenin yalnız dilleriyle iman edip kalplerine iman işlememiş münafıklar olduğunu belirtir. Karamânî'ye göre söz konusu âyetin geçtiği sûrede önce münafıklardan sonra Yahudilerden ve daha sonra da Hristiyanlardan bahsedilmesi bu görüşü destekler.⁶⁰⁹ O halde âyette ismi mevsulden dolayı mübhem olan kelime münafıklar olarak tafsil edilebilir. Öte yandan Karamânî sadece bu açıklamayla yetinmekle kalmaz. Bu konuda Abdullah b. Abbas'ın

⁶⁰⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/156-160.

⁶⁰⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 6/2022.

⁶⁰⁷ Abdulhamit Birişik ve Hüseyin Abdulhâdi Muhammed, “Mübhemâtü'l-Kur'ân” *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/438.

⁶⁰⁸ el-Bakara 2/62.

⁶⁰⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 244a.

nakline yer vererek ilgili kısmın tefsirini bitirir. Rivayete göre Abdullah b. Abbas âyette إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ile kastedilenin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bi'setinden önce Hz. İsa'ya (a.s.) iman edenler olduğunu ifade eder. Bu kimseler Yahudilerin bâtıl işlerinden uzak durarak hak yol üzerinde durmuşlar ve gelecek olan hakkı yani yeni Peygamber'i (s.a.v.) ve dinini beklemekte olanlardır. Onlar Habîb en-Neccâr, Varaka b. Nevfel, Zeyd b. 'Amr b. Nüfeyl, Selmân-ı Fârisî, Ebû Zer el-Gıfârî, en-Necâşî gibi ve bunların dışında aynı hükmü taşıyan zâtlardır.⁶¹⁰

Karamânî, Leyl sûresindeki وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى “En çok takva sahibi olan ise ondan (cehennemden) uzaklaştırılacaktır.”⁶¹¹ âyetindeki الْأَتْقَى En takvalı kimsenin Hz. Peygamber (s.a.v.) olduğunu ifade eder.⁶¹² Bunu Duhâ sûresini tefsir ederken açıklar. Ona göre Duhâ ve Leyl sûreleri arasında irtibat vardır. Karamânî bu irtibatı şu şekilde açıklar: Allah Leyl sûresindeki en takvalı kimsenin insanların efendisi olan Resûlullah (s.a.v.) olduğunu açıkladıktan sonra Duhâ sûresinde de Resûlü'ne verdiği nimetlerden bahseder.⁶¹³ Böylece Karamânî bir önceki sûrede mübhem olarak gelen kelimenin bir sonraki sûre ile açıklandığını beyan eder. Ayrıca müellif bu örneğiyle sebebi istiğna olan mübhem lafza da işaret etmiş olur.

3.4.5. Mücmel-Mübeyyen

Fakihlerin görüşüne göre mücmel, beyana ihtiyaç duyan,⁶¹⁴ dolayısıyla da delâleti açık olmayan ve kendisiyle kastedilenin anlaşılmadığı mübhem lafız⁶¹⁵ olarak tarif edilir. Aynı zamanda Şârî' tarafından kendisi hakkında henüz bir açıklamanın gelmediği lafza da mücmel denir.⁶¹⁶ O halde fıkıh usulü ve ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde mücmel

⁶¹⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 244b.

⁶¹¹ el-Leyl 92/17.

⁶¹² Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 127b.

⁶¹³ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 127b.

⁶¹⁴ Râgıb el-İsfahânî, “cml”, *el-Müfredât*, 98.

⁶¹⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 4/1426; İbn Akile, *ez-Ziyâde*, 5/160; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 182.

⁶¹⁶ Şa'bân Muhammed İsmâ'îl, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'ân ve's-sünnet ve'l-'ulûmü'l-İslâmiyye* (Medine: Dârü'l-Ensar), 1/488.

konusunda verilen bilgiler incelendiğinde⁶¹⁷ mücmeli şu şekilde tanımlamak mümkündür: Kur’ân’ı Kerîm’de, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile vahye en yakın muhatap konumundaki ashab (r.anhum) tarafından tefsir edilmediği müddetçe anlamı kapalı kalan lafızlara mücmel lafızlar ya da mücmel âyetler denir. Müfessirimiz Karamânî de Kur’ân’da mücmel âyetlerin varlığını kabul ederek tefsirinin bir bölümünde, mücmelin beyan için mübalağa ifade ettiğini belirtir.⁶¹⁸ Zira mücmel lafız, az sözle kendisinde birçok manayı barındıran bir lafızdır.

Karamânî, mücmel âyetleri tafsil eden âyetlerin ise mübeyyen olduğunu kabul eder. Eserinde Beyzâvî’nin Bakara sûresinin **يَا بَنِي إِسْرَآءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ وَإِذْ جَعَلْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سَوَاءَ الْعَذَابِ يُدَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ** “*Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın. Hani sizi Firavun’un adamlarından kurtardık ki onlar sizi azabın en kötüsüne maruz bırakıyorlar; oğullarınızı boğazlıyor, kızlarınızı ise hayatta bırakıyorlardı. İşte bunda sizin için Rabbinizden bir imtihan vardı.*”⁶¹⁹ âyetlerinin tefsirinde naklettiklerine yer vermesi bizi bu kanaate yönlendirir. Bu bağlamda Beyzâvî, İsrâiloğullarına verilen nimetlerden bahseden Bakara sûresi 47. âyetin mücmel olduğunu dile getirir.⁶²⁰ Zira burada sadece nimetin ismi geçip, çeşitleri ve vasıfları anlatılmaz. Öte yandan Bakara sûresinin 49. âyetinde Allah’ın İsrâiloğullarını Firavun’dan kurtarması söz konusudur. Beyzâvî’ye göre İsrâiloğullarının Firavun’un zulmünden kurtarılması onlar için bir nimettir. İşte Bakara sûresi 47. âyetinde mücmel

⁶¹⁷ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Mustasfâ min ilmi’l-‘usûl*, thk. Hamza b. Zuheyr (Medine: y.y., 1413/1992), 3/37-38; Ebû’l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed el-Hasen el-Kelvezânî, *et-Temhîd fî usûli’l-fıkḥ*, thk. Müfid Muhammed (Mekke: Merkezi’l-Buhûsi’l-‘İlmî, 1985), 2/229; Alâuddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Haskefî, *İfâzatu’l-envâr ‘alâ ‘usûli’l-menâr*, thk. Muhammed Berakât (Dımaşk: Mektebetü’l-İmâmu’l-Evzâi, 1429/2008), 116; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl ilâ tahkîki’l-hakkı min ilmi’l-‘usûl*, thk. Ebû Hafs Samî (Riyad: Dârü’l-Fazile, 1421/2000), 1/721; Zekiyuddîn Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfî Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 387; Mehmet Erdoğan, *Fıkḥ ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013, 410.

⁶¹⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 166b.

⁶¹⁹ el-Bakara 47-49.

⁶²⁰ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 1/79.

olarak zikredilen nimetlerin tafsili ve beyanı bu âyetle gelir ve Bakara sûresi 49. âyet mübeyyen olur.⁶²¹

Müfessirimizin mücmel- mübeyyen âyetler ile ilgili zikrettiği bir diğer örnek Enfâl sûresini tefsir ederken karşımıza çıkar. Ayrıca Karamânî, burada mübeyyen âyetlerin mücmel âyetleri açıklayıp onlara hükmetmesinden de bahseder.⁶²² Bu bağlamda Enfâl sûresinin miras ile ilgili *“وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ”* *Allah’ın kitabına göre akrabalar birbirine daha yakındır.*⁶²³ âyetinin akrabalara verilecek mirasın payları açıkça zikredilmediğinden mücmel olduğunu, mübeyyeninin ise Nisâ sûresindeki *“يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ”* *Allah size çocuklarınız hakkında erkeğe iki kadın payı hakkı vermenizi emreder.*⁶²⁴ *“وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ”* *Hanımlarınızın çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir.*⁶²⁵ âyetlerde bulunduğunu vurgulaması⁶²⁶ onun bu konudaki tanımına uygun düşer.

3.4.6. Emsâlü’l-Kur’ân

Ulûmü’l-Kur’ân ve tefsir usulü eserlerinde Kur’ân’ın misalleri başlığı altında Yüce Allah’ın Kur’ân’da zikrettiği örnekler ve bu örnekler ile ne kastedildiği konusu ele alınır.⁶²⁷ Zerkeşî’ye göre Kur’ân’daki mesellerden hatırlatma, nasihat etme, teşvik etme, engelleme ve ibret alma gibi pek çok yönden istifade edilir.⁶²⁸ Ayrıca Kur’ân’daki meseller soyut olanı somutlaştırmaya; anlaşılmayanı anlaşılır kılmaya ve gaybî olanı görünür hale getirmeye de yardımcı olurlar.⁶²⁹

⁶²¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 229a.

⁶²² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 110), 182a.

⁶²³ el-Enfâl 8/75.

⁶²⁴ en-Nisâ 4/11.

⁶²⁵ en-Nisâ 4/12.

⁶²⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 110), 182a.

⁶²⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/486; Süyûtî, *el-İtkân*, 5/1932; İbn Akîle, *ez-Ziyâde*, 7/320-321; Kattân, *Mebâhis*, 275; Demirci, *Tefsîr Terimleri*, 57.

⁶²⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/486-487.

⁶²⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/488-489; Şeyh Sabır Hasan Muhammed Ebû Süleyman, “Emsâlü’l-Kur’an”, çev. Mustafa Hocaoglu, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (2012), 257-258.

Müfessirimiz Karamânî tefsirinde *مثل* kelimesinin lügatte *نَظِير* ve *شَبَه*/benzerlik anlamına geldiğini ifade eder.⁶³⁰ Üstelik ona göre *zû vücuh* bir kavram olan *mesel* kelimesi, Kur’ân’da birbirinden farklı anlamlarda kullanılır.

Bu bağlamda Karamânî, *mesel* kelimesinin ⁶³¹ *فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْمَثَلِ* âyetinde “*sıfat*”; ⁶³² *فَجَعَلْنَاهُمْ* âyetinde “*tür*”; ⁶³³ *وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ* âyetinde “*benzeri*”; ⁶³⁴ *إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* âyetinde “*imam*” ⁶³⁵ *وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ* âyetinde “*ibret*”; ⁶³⁶ *سَلَفًا وَمَثَلًا* âyetinde ise “*misâl*” manalarında kullanıldığına dikkat çeker.⁶³⁷

Karamânî’nin Kur’ân’ın meselleri hakkında Ebû Hüreyre’den (ö. 58/678) rivayetle Hz. Peygamber (s.a.v.) “Kur’ân beş vecih üzere indirildi: Helal, haram, muhkem, müteşâbih ve emsâl. Siz onun helalini helal, haramını haram sayın. Muhkemlerle amel edin, müteşâbihlere iman edin; emsâllerden ise ibret alın.”⁶³⁸ hadisine yer vermesi⁶³⁹ bu ilmin, Kur’ân ilimleri arasında önemli bir yeri olduğunu kabul etmesi anlamına gelir. Bu bağlamda Karamânî, emsâlü’l-Kur’ân ilmine ilk olarak Bakara sûresinin *مَثَلُهُمْ* “Onların *كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ* (münafıkların) meseli ateş yakmış kimsenin durumu gibidir. Ateş çevrelerini aydınlatınca Allah onların nurunu giderdi ve onları karanlıklar içinde bıraktı ki artık

⁶³⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 120a.

⁶³¹ en-Nahl 16/60.

⁶³² en-Nahl 16/74.

⁶³³ ez-Zümer 39/27.

⁶³⁴ ez-Zuhrûf 43/56.

⁶³⁵ ez-Zuhrûf 43/59.

⁶³⁶ Yûnus 10/24.

⁶³⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 120a.

⁶³⁸ Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü’l-mesâbih*, thk. Muhammed Nâsırüddîn el-Bânî (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1399/1979), “İmân”, 5 (No. 182).

⁶³⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 120a.

onlar görmezler.”⁶⁴⁰ âyetini tefsir ederken değinir.⁶⁴¹ Âyetin öncesinde Allah Teâlâ münafıkların iman etmedikleri halde iman ettiklerini söylemelerinden, müminleri alaya almalarından, hidâyete karşılık dalâleti satın almalarından ve neticede de hidâyete ermediklerinden bahseder. Karamânî’ye göre Allah bu âyetlerin hemen akabinde münafıkları misal vererek okuyucunun ilahi mesajı kavramasını, olayı da somut bir şekilde zihninde canlandırmasını murat eder. Nitekim olayın apaçık bir şekilde anlaşılması için âyette yer alan darb-ı mesel de bu bağlamda beyanı mübalağa ile ifade etmek için kullanılmış olur.⁶⁴²

Karamânî’ye göre emsâlü’l-Kur’ân ilmi son derece önemlidir. Ona göre Allah’ın hoşnut olmadığı bir şeyin misalle gün yüzüne çıkartılması, onun üzerinde delil ile sabitlenen bir şeyden daha caydırıcıdır. Öte yandan bir şeyin sadece akledilmesi, o şeyin zihinde canlanmasına yardımcı olmaz; fakat misal getirildiğinde o şey zihinde bir resim gibi canlanır, böylece aklın onu hayal etmesine yardımcı olur. Bu da izahta en son noktadır.⁶⁴³

Müfessirimiz Karamânî, emsâlü’l-Kur’ân konusunda farklı bir noktaya da değinir. Ona göre Kur’ân’da getirilen bütün misaller, misale tabi tutulan şeyden daha kuvvetli ve daha açıklayıcıdır. Bu bağlamda örnek verilen şey, örnek gösterilen şeye göre daha zayıftır.⁶⁴⁴ Kanaatimizce Karamânî, bu açıklamasıyla Kur’ân’da bulunan örneklerin, örneğe tabi tutulan durumun yanında insanlar tarafından anlaşılmaya daha elverişli olduğunu vurgular. Konunun anlaşılması için onun şu açıklamasına yer verelim: Ankebût sûresi 41. âyette misal: örümceğin evi, misal verilen: putlara tapanların ibadetleridir. Putlara tapanların ibadetleri, örümceğin evinden bile daha güçsüzdür.⁶⁴⁵ Bu bağlamda müşriklerin ne kendilerine ne de başkalarına faydası dokunan putlara tapmalarının Allah katında hiçbir değeri yoktur.

⁶⁴⁰ el-Bakara 2/17.

⁶⁴¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 119a.

⁶⁴² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 119a.

⁶⁴³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 119a.

⁶⁴⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 172a.

⁶⁴⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 172a.

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de insanların bazı meseleleri daha iyi anlayıp ibret almaları için birçok örnekler verir. Şimdi de müfessirimiz Karamânî’nin emsâlül’l-Kur’ân ilmi ile ilgili Kur’ân’dan getirdiği örneklerle değinelim:

Yûnus sûresindeki *إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ* “*Dünya hayatının misali gökten indirdiğimiz su gibidir.*”⁶⁴⁶ âyeti Karamânî’nin emsâlül’l-Kur’ân’a dair verdiği örneklerden biridir. O, âlimlerin Allah Teâlâ’nın dünya hayatını gökten indirilen suya niçin benzettiği konusunda konuştuklarını ve şu kanaatlerde bulunduklarını belirtir: Şayet yağmur az yağarsa fayda verir, çok yağarsa sel vb. sebeplerle zarara yol açar. Az bir su ile abdestsizlik hallerinden temizlenilir; hayvanlar, ağaçlar ve araziler sulanır. Çok suyla ise araziler ifsat olur; ağaçlar köklerinden sökülür, yollar kapanır ve insanlar boğulur. İşte bunun gibi az mal ile (dünyaya olan düşkünlüğün az olması ile) yiyecek temin edilir; maslahatlar yerine getirilir ve ahirete azık hazırlanır. Çok mal ile ise (dünyaya olan rağbet artarsa) haddi aşmalar başlar; ma’siyetler doğar; düşmanlar ve hasetçiler çoğalır.⁶⁴⁷

Nahl sûresinin *ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا* “*Allah başkasının mülkünde olan köleyi örnek veriyor.*”⁶⁴⁸, *وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ* “*Allah şu iki adamı örnek veriyor.*”⁶⁴⁹ âyetleri de

Karamânî’ye göre emsalü’l-Kur’ân bağlamında değerlendirilir. Bu âyetlerde Allah iki insanı örnek verir. İlk âyete göre birisi başkasının mülkünde olup hiçbir şeye gücü yetmeyen köle, diğeri de kendisini güzel bir rızıkla rızıklandığı ve bu rızık başkalarına da gizli ve açık bir şekilde infak eden kimsedir.⁶⁵⁰ Bu ve buna benzer âyetlerde müfessirler Allah’ın niçin bu örnekleri zikrettiği, bu örnekler ile neyi kastettiği üzerinde düşünür ve fikir yürütürler. Karamânî ise bu âyetin zahirî tefsirini yaptıktan sonra âriflerden birinin sözüne işaret ederek köle ile nefsin hevâsına ve

⁶⁴⁶ Yûnus 10/24.

⁶⁴⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 120a.

⁶⁴⁸ en-Nahl 16/75.

⁶⁴⁹ en-Nahl 16/76.

⁶⁵⁰ en-Nahl 16/75.

dünyanın cazibesine kapılan kimseye; güzel bir rızıkla rızıklandırılan kimse ile ise kâmil, velâyet sahibi kula işaret edildiğini belirtir.⁶⁵¹

3.4.7. Aksâmü'l-Kur'ân

Aksam kelimesi, Arapçada kase kelimesinin çoğulu olarak “yeminler” manasına gelmektedir.⁶⁵² Kur'ân-ı Kerîm’de birden fazla yemin bulunduğu için Kur'ân ilimleri literatüründe bu ilimler, “aksâmü'l-Kur'ân” olarak isimlendirilmektedir. Söz konusu ilim, Kur'ân’da bulunan yeminlerin bulunma sebebi, yeminle ne kastedildiği, işaret edilen hususun ne olduğu gibi konuları eksene alır.⁶⁵³

Allah Teâlâ Kur'ân’da kendi zatına yemin ettiği gibi meleklerle, Kur'ân’a, kıyamet gününe, semaya, aya, güneşe, asra, kaleme, incire, zeytine ve daha birçok canlı-cansız varlıklara yemin etmektedir.⁶⁵⁴ Allah’ın bazı yarattıkları üzerine yemin etmesi yemin ettiği âyetlerin büyüklüğünü ve kıymetini gösterir.⁶⁵⁵ Kur'ân’ın bütününe bakıldığı zaman Allah’ın yemin ettiği şeyler temelde iki kısma ayrılır. Bunlar ya insanlar tarafından inkâr edilen şeyler ya da insanlar tarafından önemi tam kavranılmayıp ihmal edilen şeylerdir.⁶⁵⁶

Karamânî tefsirinde aksâmü'l-Kur'ân ilmiyle ilgili açıklamalara daha ziyade yemin ile başlayan Kur'ân sûrelerinde rastlanır. Müfessirimize göre bir şeye yemin etmek karşısındaki kişiyi bir delille susturmak, onu hayretler içerisinde bırakmak gibi

⁶⁵¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 143a. Aynı konudaki bir diğer örnek için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 172a.

⁶⁵² Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, “ksm”, 3/389; Râgıb el- İsfahânî, *el-Müfredât*, “ksm”, 403; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebidî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, “ksm”, thk. Abdussettâr Ahmed (Kuvvet: y.y., 1385/1965), 33/269.

⁶⁵³ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *et-Tibyân fî eyâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Sâlim el-Betâtî (Mekke: Dârü'l-'Alemlî'l-Fevâid, 1429/2008), 5; Süyûtî, *el-İtkân*, 5/1945; Kattân, *Mebâhis*, 284.

⁶⁵⁴ Yunus Emre Gördük, “Aksâmu'l-Kur'ân’da “Muksem bih” ve “Muksem aleyh” ilişkisi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2015), 174.

⁶⁵⁵ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (İbn Kayyım el-Cevziyye), *et-Tibyân fî eyâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Sâlim el-Betâtî (Mekke: Dârü'l-'Alemlî'l-Fevâid, 1429/2008), 5.

⁶⁵⁶ Yasin Pişgin, “Ahmet Hamdi Akseki’nin “Ve'l-Asır Tefsiri” İsimli Risalesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 8/15 (2014), 292.

manalara gelir.⁶⁵⁷ Bu bağlamda Karamânî Kur'ân'da bulunan yeminlere ve yeminlerin cevabına büyük önem verir; Allah'ın bunları niçin zikrettiğine, bunlarla muhataba hangi mesajı vermek istediğine değinir.

Âyetleri tefsir ederken aksâmü'l-Kur'ân ilmine dair Karamânî'nin değindiği konulara ve örneklerle aşağıda yer verelim:

Allah Teâlâ Zuhruf sûresinde Kitâbü'l-mübîn olarak isimlendirdiği Kur'ân'a yemin

eder ardından da yeminin cevabında *إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا لَّعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ* “*Kitâb-ı*

mübîne yemin olsun ki biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.”⁶⁵⁸ buyurur.

Kur'ân'da yer alan yeminler ve bu bağlamda sunulan mesajları keşfetmeye önem veren Karamânî, dil alanındaki mahareti sebebiyle burada Zemahşerî'den istifade eder.

Nitekim Zemahşerî, bu âyetlerdeki yemin ile cevabının birbiriyle uyumuna ve sanki ikisinin tek bir vadiden olduğuna değinir.⁶⁵⁹ Karamânî Zemahşerî'nin bu görüşü

yanında ayrıca yeminin cevabının Kur'ân'ın Arapça olduğunu kabul etmeyenleri reddetmek ve onların bu iddialarını geçersiz kılmak için zikredildiğine işaret eder.

Karamânî'ye göre bu âyette Allah, Kur'ân'ın Arapçalığını kendi zatına isnat eder. Bu bağlamda âyetten kastedilen mana şudur: “Bu Kur'ân, ne bir sihirdir ne öncekilerin masalıdır ne de Allah'a iftiradır. Bilakis o Allah'ın Arap diliyle indirdiği kitabıdır.”

Ayrıca Karamânî yemin edilen şeyin sadece yeminin cevabında anlatılan hususlarla değil yeminin cevabından sonra zikredilenlerle de uyumlu olduğuna dikkat çeker. Bu

bağlamda Allah Teâlâ yeminin cevabından sonra *لَّعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ* “*Umulur ki*

akledersiniz.”⁶⁶⁰ buyurur. Karamânî bu kısmı ise şu şekilde açıklar: “Yani biz yemin

ettiğimiz bu Kur'ân'ı onu anlayabilesiniz diye sizin diliniz olan Arapça ile indirdik.”⁶⁶¹ Bu bakımdan âyetin sonunda Allah Teâlâ, kullarından yemin ettiği kitap

⁶⁵⁷ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 163b.

⁶⁵⁸ ez-Zuhruf 43/2-3.

⁶⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/524.

⁶⁶⁰ ez-Zuhruf 43/3.

⁶⁶¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 246b.

hususunda akletmelerini⁶⁶² istemektedir. Karamânî de bundan hareketle okuyucuya geniş bir düşünme alanı hazırlar ve Allah'ın yemin ettiği kitap⁶⁶³ ile ilgili farklı görüşlere değinir. Buna göre kitapla kastedilen Kur'ân ile birlikte bütün semâvî kitaplar olabilir. Kitabın başına Rab takdir edilirse kitabın Rabbi'ne yemin olsun anlamını taşır. Levh-i mahfuza yemin edilebilir ya da içindeki nimetin büyüklüğünden dolayı yazılan ilim kitaplarına yemin edilebilir. Çünkü ilimler ancak yazılarak tamamlanır.⁶⁶⁴

Karamânî'nin aksâmü'l-Kur'ân ilmiyle ilgili dikkate değer bulduğumuz bir diğer konu onun yemin harfî ve edatıyla ya da fiilleriyle başlayan bazı sûrelerin birbiriyle münâsebette olduğunu beyan etmesidir. Beled ve Şems sûrelerine dair zikrettikleri bizi bu kanaate yönlendirir. Bu sûrelerin her ikisi de yeminle başlar. Allah, Beled sûresinin وَلَدَّ لَا أَفْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَّ *“Yemin ederim şu beldeye, anneye-babaya ve onların çocuklarına.”*⁶⁶⁵ âyetinde belli bir beldeye, babaya ve çocuğa yemin ederken; Şems sûresinin وَالشَّمْسُ وَضُحَاهُ وَالْقَمَرُ إِذَا تَلَاهُ وَالنَّهَارُ إِذَا جَلَاهُ وَالسَّمَاءُ وَمَا بَنَاهُ وَالْأَرْضُ وَمَا طَحَاهُ وَنَفْسٍ وَمَا دُونَهَا *“Yemin olsun güneşe ve kuşluğuna, ışığı onun ardından gelen aya, dünyayı aydınlatığında gündüze, göğe ve onu kuran kudrete, yere ve onu döşeyene, nefse ve ona düzen verene.”*⁶⁶⁶ âyetinde ise güneşe, aya, geceye, gündüze, gökyüzüne, yeryüzüne ve nefse yemin eder. Karamânî'ye göre Allah Teâlâ, Beled sûresinde bazı müşerref şeylere yemin ederken Şems sûresinde ise ulvî ve süflî âlemle ilgili olan şeylere yemin eder.⁶⁶⁷ Bu bağlamda her iki sûrenin birbiriyle uyumlu olduğunu belirtir.⁶⁶⁸ Onun bu açıklamalarından anlaşılır ki Allah, Beled sûresinde daha özel, Şems sûresinde ise daha genel şeylere yemin ederek insanı düşünmeye sevk eder.

⁶⁶² ez-Zuhurf 43/3.

⁶⁶³ ez-Zuhurf 43/3.

⁶⁶⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 247a.

⁶⁶⁵ el-Beled 90/1-3.

⁶⁶⁶ eş-Şems 91/1-7.

⁶⁶⁷ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 119b.

⁶⁶⁸ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 119b.

Ayrıca Karamânî'nin Kur'ân'da yemin edilen şeylerin fazileti hakkında zikrettikleri de dikkatimizi çeken bir diğer meseledir. Nitekim o, Tîn sûresinin tefsirinde Allah'ın yemin ettiği incir ve zeytinin maddi-manevi birçok faydalarına değinir. Bu bağlamda müfessirimiz incir ve zeytinle ilgili Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen sahih nakiller ile birlikte gerek sahâbe gerek ulemâ ve evliyadan sadır olan sözleri rivayet etmekten kaçınmaz.⁶⁶⁹ Karamânî'nin söz konusu rivayetlere ayrıntılı bir şekilde yer vermesi kanaatimizce Kur'ân'da zikrolunan ve yemin edilen bu iki meyvenin hem maddi hem de manevi yönden değerli olduğunu kanıtlamaya çalışmasından dolayıdır.

3.4.8. Tekrârü'l-Kur'ân

Tekrar kelimesi, كَرَّرَ fiilinin mastarı olarak sözün tekrar edilmesi manasına gelir.⁶⁷⁰ İbn Kuteybe (ö. 276/889), Kur'ân'ın Arapların lisanında indirildiğini ve Araplarda da tekrarın yaygın olduğundan yola çıkarak Kur'ân'da tekrar eden âyetlerin bulunduğunu belirtir.⁶⁷¹ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyetler birbirinin aynısı bazıları da birkaç harf veya kelime dışında birbirine benzeyen âyetlerdir. Söz konusu tekrar eden âyetleri ve bunların hikmetlerini inceleyen Kur'ân ilmine tekrârü'l-Kur'ân denir.⁶⁷²

Ulûmü'l-Kur'ân müellifleri, Kur'ân'da tekrar eden âyetlerin Kur'ân'ın noksanlığını göstermeyip aksine belîğ bir kitap olduğuna işaret ederler. Bu konuda Zerkeşî, tekrarın, fesahetin güzelliklerinden biri olduğunu belirtir.⁶⁷³ Müfessirimiz Karamânî de Kur'ân'da tekrarların varlığını kabul ederek bunların bazı hikmetlere işaret ettiğine dikkat çeker. Aşağıda Karamânî'nin Kur'ân'da bulunan tekrarlarla ilgili zikrettiklerine değinelim:

⁶⁶⁹ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 136a.

⁶⁷⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, "krr", 4/19; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğ*, "krr", thk. Muhammed Basil 'Uyûnüssûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/128; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "krr", 5/3851.

⁶⁷¹ Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Dâru't-Türâs, ts.), 235.

⁶⁷² Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/9; Demirci, *Tefsîr Terimleri*, 289; Sabri Demirci, "Kur'an-ı Kerîm'deki Tekrarlar Meselesi ve Mefâtihu'l-Ğayb Tefsirinde Râzî'nin Yaklaşımı", *Sosyal Bilimler Dergisi* 2/5 (2015), 288.

⁶⁷³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/9.

Karamânî'nin Kur'an'da tekrar eden âyetlerden verdiği bir örnek Bakara sûresinin 36. ve 38. âyetleridir. Buna göre Allah Teâlâ, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennette yasak ağacın meyvesinden yiyerek hata işlemelerinden sonra 36. ve 38. âyeti zikreder. Nitekim 36. âyette *وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ* "*Birbirinize düşman olarak inin.*",⁶⁷⁴ 38. âyette ise *قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا* "*Oradan hep birlikte inin.*"⁶⁷⁵ buyurmaktadır. Burada Karamânî, Bakara sûresi 38. âyetin tekrar ettiğini kabul eder; ancak buradaki tekrarın Kur'an'da bir fazlalığa ya da eksikliğe işaret etmediğini vurgular. Ayrıca o, bu âyetteki tekrarın iki faydası bulunduğunu belirtir. Ona göre bu tekrarın birinci faydası te'kit içindir. Buradaki te'kitten kaynaklı tekrara şöyle bir itirazın geldiğini zikreder: Niçin ikinci inme emri Hz. Âdem'in tövbe etmek için aldığı kelimeler ve tövbesinin kabul olduğu âyetten sonra zikredilir? Tövbenin kabul edildiğini ifade eden âyetin inme emrinden sonra gelmesi gerekmez miydi? Karamânî, bu itirazı şu şekilde geçersiz kılar: Allah'tan alınan kelimeler ile Hz. Adem'in tövbesinin kabul edildiğini bildiren âyetin inme emrinden önce gelmesinin sebebi, Hz. Âdem'in halinin düzeldiğine önem vermek ve göstermek içindir. İkinci fayda ise "*Onlara inin dedik*"⁶⁷⁶ cümlesini *فَإِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبَعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ* "*Size benden bir rehber gelir ve her kim benim gönderdiğim bu rehbere uyarsa artık onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyiz de.*"⁶⁷⁷ âyetindeki zait olan *fe* edatıyla başlayan cümleye bağlamak içindir.⁶⁷⁸ Fahreddîn er-Râzî'nin bu âyet hakkındaki açıklamaları Karamânî'nin ikinci maddesini anlamaya yardımcı olur. Nitekim Fahreddîn er-Râzî, tefsirinde 38. âyette tekrar eden inme emrinin anlamsız ve fuzuli olmadığına değinmek için şunları zikreder: 38. âyetteki inme emri Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın tövbesinden sonra da devam etmektedir. Zira söz konusu 38. âyet, önceden zikredilen *إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً*

⁶⁷⁴ el-Bakara 2/36.

⁶⁷⁵ el-Bakara 2/38.

⁶⁷⁶ el-Bakara 2/38.

⁶⁷⁷ el-Bakara 2/38.

⁶⁷⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 213b.

“Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.”⁶⁷⁹ âyetindeki vaadi gerçekleştirmek içindir.⁶⁸⁰ Bu yoruma göre Hz. Âdem, tövbesi kabul olunduktan sonra yeryüzüne indirilmiş ve insanlara Allah’ı ve O’nun emirlerini tebliğ vazifesiyle görevlendirilmiştir.

Karamânî’nin Kur’ân’da tekrar eden âyetlere verdiği bir diğer örnek ise Bakara sûresinin 59. âyetidir. Müfessirimizin önceki verdiği örnek ile bu örnek arasında bir fark vardır. Zira önceki örnekte tekrar eden lafızlar iki farklı âyette buradaki tekrar ise aynı âyet içinde geçmektedir. Bu bağlamda Karamânî, Kur’ân’da tek âyet içinde de tekrar bulunduğu dikkat çeker ve Bakara sûresinin *فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا* “Zulmedenler değiştirdiler.”⁶⁸¹ şeklinde başlayan âyetin devamında yer alan *فَأَنزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا* “Zulmedenlere indirdik.”⁶⁸² âyetinde tekrar eden *ظَلَمُوا* kelimesine işaret eder.

Karamânî’ye göre bunun sebebi İsrâiloğullarının yaptıkları kötü işlerin artmasıdır. Onlar Allah’a ve Hz. Musa’ya (a.s.) karşı zulümlerini arttırdıklarından dolayı Allah Teâlâ aynı âyette iki kere İsrâiloğullarıyla ilgili “zulmedenler” ifadesini kullanır.⁶⁸³

Kur’ân’da aynı âyette dahi tekrar eden lafızlara ve bundaki hikmete işaret eden Karamânî, Kur’ân’da en fazla tekrarın bulunduğu Rahmân sûresine ayrıca dikkat çeker. Nitekim Rahmân sûresindeki *فَبَايَ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ* “O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?”⁶⁸⁴ âyeti otuz bir kez tekrar etmektedir. Müfessirimiz Karamânî, bu âyetin art arda tekrarının sebebini hem te’kit hem de takrirden mübalağa şeklinde açıklar. Ona göre Allah Teâlâ, bu âyetteki mananın insanlar ve cinler

⁶⁷⁹ el-Bakara 2/30.

⁶⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 3/28.

⁶⁸¹ el-Bakara 2/59.

⁶⁸² el-Bakara 2/59.

⁶⁸³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 238b.

⁶⁸⁴ er-Rahmân 55/16.

nezdinde tam yerleşmesini ve birden fazla tekrar etme sonucunda bunun mübalağalı bir şekilde anlaşılmasını murat etmektedir.⁶⁸⁵

3.4.9. Hitâbü'l-Kur'ân

Hitabü'l-Kur'ân, Kur'ân'da var olan hitapları, bu hitapların keyfiyetini ve kimlere hitap ettiğini inceleyen bir ilimdir. Ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde Kur'ân'da bulunan hitapların çeşitlerine değinilir.⁶⁸⁶ Bu bağlamda İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) *el-Müdhiş* adlı eserinde Kur'ân'daki hitapların on beş tür olduğunu zikreder. Bu hitapların çoğu يَا أَيُّهَا diye başlar.⁶⁸⁷ Öte yandan Zerkeşî, Kur'ân'daki hitap vecihlerinin kırk çeşit olduğunu bildirerek⁶⁸⁸ bu konuda detaya iner. Müfessir Karamânî tefsirinde hitabü'l-Kur'ân'a “Bu âyette müminlere hitap vardır.”, “Bu âyette kâfirler muhataba alınır.” gibi ifadeleriyle yer verir. Şimdi Karamânî'nin hitâbü'l-Kur'ân konusuna dair zikrettiği örneklerle değinelim:

Karamânî eserinde, يَا أَيُّهَا diye başlayan hitap âyetlerine ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde bahsedilenlerden⁶⁸⁹ farklı anlamlar yükler. Ona göre يَا أَيُّهَا diye başlayan farklı âyetlerde hem يَا'nın hem أَيُّ'nün hem de هـ'nin manaları farklılık arz eder. Bu anlamda o, Kur'ân'da geçen tek bir harfî dahi tefsir eder. Şimdi onun يَا أَيُّهَا diye başlayan âyetleri tefsir etmesini ele alalım:

1- يَا أَيُّهَا النَّاسُ Ey insanlar âyetindeki يَا kudreti ifade eden nidadır, أَيُّ mahlukata işaret eder. هـ ise mâsiyetten, günahlardan kaçınılmasını hatırlatan bir uyarı harfidir.⁶⁹⁰

⁶⁸⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 117), 273a.

⁶⁸⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/217; Süyûtî, *el-İtkân*, 4/1494;

⁶⁸⁷ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, thk. Mervân Kabbânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, 1426/2005), 15.

⁶⁸⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/217.

⁶⁸⁹ Hususa hitap edilip genelin kastedilmesi; Hususa hitap edilip yine hususun kastedilmesi, Genele hitap edilip hususun kastedilmesi gibi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Süyûtî, *el-İtkân*, 4/1494.

⁶⁹⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 139a.

2- *Ey Nebi* âyetindeki يَا rahmeti ve merhameti ifade eden nidadır. أَيُّ risâlet görevine işaret eder. هَا ise Peygamber'in (s.a.v.) şefaatine bir hatırlatmadır.⁶⁹¹

3- *Ey iman edenler* âyetindeki يَا yakınlığı ifade eden nidadır. أَيُّ müminlerin bağışlanmasına işaret eder. هَا ise müminlerin gaflette olmamaları için bir uyarıdır.⁶⁹²

4- *Ey kâfirler* âyetindeki يَا lanete uğramayı ifade eder. أَيُّ kâfirlerin helâk olmalarına işaret eder. هَا ise kâfirlere karşı delil getiren bir harftir.⁶⁹³

Karamânî'nin Kur'ân'daki hitap şekilleri konusunda verdiği bu örnekler dışında ulûmü'l-Kur'ân müelliflerinin bu ilim hakkında zikrettiklerini de bildiği açıkça görülmektedir. Nitekim o da diğer âlimler gibi bazı hitapların medh ifade ettiğini belirtir. Meselâ *Ey insanlar sizi yaratan Rabbinize ibâdet edin.*⁶⁹⁴ âyetindeki hitapta medh bulunduğunu ifade eder. Ona göre Allah lafzı ile birlikte aynı cümlede geçen insanlara özellikle de Allah'a ibadet eden kullara Allah tarafından övgüde bulunmaktadır.⁶⁹⁵

Karamânî'nin buraya kadar zikrettiği hitap âyetleri hakkındaki tefsirleri kendi görüşleri çerçevesindedir. Bunun dışında eserinde nakle oldukça önem veren Karamânî, hitâbü'l-Kur'ân ilminde de aynı hassasiyeti gösterir. Bu bağlamda onun yer verdiği ve nakle dayanan Kur'ân hitaplarından birisi Bakara sûresinin 38. âyetindeki hitaptır. *Kim benim gönderdiğim rehber uyarı artık ona hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyenler de.*⁶⁹⁶ âyetindeki

⁶⁹¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 139a.

⁶⁹² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 139b.

⁶⁹³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 139b.

⁶⁹⁴ el-Bakara 2/21.

⁶⁹⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 140b.

⁶⁹⁶ el-Bakara 2/38.

hitap, İbn Abbas’a göre Hz. Âdem’in zürriyetinedir. İblis ve onun zürriyetine değildir. Zira İblis’e ve zürriyetine ne bir kitap ne de bir peygamber gelmiştir.⁶⁹⁷

3.4.10. Vücuḥ-Nezâir

Kur’ân’da geçen bir lafzın birden fazla manada kullanılmasına vücuḥ denir.⁶⁹⁸ Bu bakımdan söz konusu lafız, çeşitli âyetlerde manası bir diğerinden farklı olarak gelmektedir. Nezâir ise “Kur’ân-ı Kerîm’de aynı anlama gelen farklı kelimeler” olarak ifade edilir. Kur’ân’da nezâirin örneği cehennemle ilgili âyetlerde bulunur. Nitekim السَّعِيرَ/Sekar, الحُطَمَة/Hutame, الجَحِيم/Cehîm gibi kelimeler birbirinden farklı olsa da her biri cehennemin bir adıdır ve cehennem anlamına gelir.⁶⁹⁹

Karamânî’nin eserinde vücuḥ ve nezâire dair doğrudan yaptığı bir tanım tespit edemedik; ancak onun konu hakkında verdiği örnekler üzerinden vücuḥ ve nezâir ilmine yönelik yorumlarına dikkat çekmek isteriz. Buna göre Karamânî, vücuḥ ilmine ilk olarak وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ “Onlar ahirete kesin olarak iman ederler.”⁷⁰⁰ âyetinde değinir. Nitekim o, bu âyette geçen “يَقِينٌ/yakîn” kelimesinin vücuḥ bir kelime olduğunu zikreder. Bu bağlamda Kur’ân’dan âyetleri delil göstererek, yakîn’in tasdik, tahkik, ilim, amel, ölüm, kıyamet gibi birbirinden farklı anlamlara geldiğini ifade eder.⁷⁰¹

Kur’ân’da zü vücuḥ kelimelerden birisi de En‘âm, A‘râf, Enbiyâ, Şûrâ, Rahmân ve Hadîd sûrelerinde yer alan “mizan” kelimesidir. Allah Teâlâ Şûrâ ve Hâdîd sûrelerinde mizanla ilgili olarak اَللّٰهُ الَّذِي اَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ “Allah Kitabı ve mizanı hakla indirendir.”⁷⁰² وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ “Beraberlerinde Kitap ve mizanı da indirdik.”⁷⁰³

⁶⁹⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 215a.

⁶⁹⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/102; Süyûtî, *el-İtkân*, 3/975. Ayrıca bkz. İbn Akîle, *ez-Ziyâde*, 5/218.

⁶⁹⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 3/976; Demirci, *Tefsîr Terimleri*, 204.

⁷⁰⁰ el-Bakara 2/4.

⁷⁰¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 82b.

⁷⁰² eş-Şûrâ 42/17.

⁷⁰³ el-Hadîd 57/25.

buyurur. Pek çok müfessir⁷⁰⁴ gibi Karamânî de bu âyetlerdeki “mizan” ile adaletin kastedildiğini ifade eder.⁷⁰⁵ İnsanların mizanı sadece peygamberler vasıtasıyla öğrenebileceklerini vurgular. Ayrıca o Hadîd sûresindeki âyeti tefsir ederken mizanın keyfiyetini öğrenmek için öncelikle Allah’ın, meleklerinin, kitaplarının, peygamberlerinin, mülkünün ve melekûtünün bilinmesi gerektiğini belirtir. Çünkü ona göre mizanı Allah, melekleri vasıtasıyla peygamberlere indirir. Dolayısıyla mizanın ilk öğreticisi Allah’tır, ikincisi melekler, üçüncüsü ise peygamberlerdir.⁷⁰⁶

وَوَضَعَ الْمِيزَانَ “*Rahmân O ki mizanı koydu.*”⁷⁰⁷ âyetindeki mizana ise Karamânî iki

şekilde anlam verir. Birincisi “adaleti” emretmek, ikincisi ise eşyaların ölçüldüğü “tartı”dır. Tartı manasına geldiğinde ise ölçünün tam yerine getirilmesi gerektiğini ifade eder.⁷⁰⁸ Öte yandan Karamânî; mizana akıl, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Kur’ân⁷⁰⁹ gibi anlamlar verildiğini ancak bunların zayıf görüş olduğunu da belirtir.⁷¹⁰

Mizan ve buna benzer çok anlamlı kelimeleri tefsir eden Karamânî, Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan eş anlamlı/nezâir kelimelere ve bunların arasındaki nüansa da tefsirinde dikkat çeker. Bu bağlamda yakın anlamlı kelimelerin bile Kur’ân’da birbirleri yerine kullanılmadığını bunun da ilahi Kelâmın mucizevi yönünü sergileyen önemli bir icaz vechi olduğunu vurgular. Buna örnek olarak lügatte aynı manaya gelen السُّرُور /*sürûr* , حُبُور /*hubûr* ve فَرَح /*ferh*⁷¹¹ kelimelerini örnek gösterir. Nitekim السُّرُور ve حُبُور kelimeleri Kur’ân’da hep beğenilen, övülen şeylerle birlikte zikredilirken فَرَح yerilen,

⁷⁰⁴ Matürîdî, *Te’vîlatü’l-Kur’ân*, 14/369; Râzî, *Mefâtihi’l-gayb*, 29/243; Kurtubî, *el-Câmi* ‘, 20/267-268.

⁷⁰⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 142a; (117), 352a.

⁷⁰⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 117), 352a. Karamânî’ye göre diğer âyetlerdeki mizan kelimesinin tefsirlerini görmek için bkz. (Cârullah, 113), 218b; (Cârullah, 116), 142a; (Cârullah, 117), 270a.

⁷⁰⁷ er-Rahmân 55/7.

⁷⁰⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 117), 270a.

⁷⁰⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 117), 270a.

⁷¹⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 142a.

⁷¹¹ İbn Manzûr, “hbr”, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/749; “srr”, 3/1992; “frh”, 5/3371.

beğenilmeyen şeylerde zikredilir. Nitekim تَسْرُّ النَّاطِرِينَ “O bakanlara sevinç verir.”⁷¹² âyetinde Allah’ın İsrâiloğulları’ndan kurban etmelerini istediği ineğe bakmak, insanların kalbine neşe verir. Oysaki إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ “Muhakkak ki Allah (dünya hayatı ile) sevinenleri/şımaranları sevmez.”⁷¹³ âyetinde dünya hayatı ve malı ile sevinmek ve övünmenin Allah katında razı olunmayacak bir iş olduğu anlatılır. Bu nedenle Karamânî كَسْرُور ve حُبُور kelimelerinin düşünce kuvvetine bağlı yerlerde, فَرَح kelimesinin ise şehvî kuvvete bağlı yerlerde Kur’ân’da zikredildiğine dikkat çeker.⁷¹⁴

3.4.11. Değerlendirme

Karamânî’nin *Tefsîr*’inde Kur’ân’ın lafızlarıyla ilgili olan ilimlerden on tanesinin de Kur’ân’ın yorumlanması sürecinde dikkate alındığını tespit ettik. Bu bağlamda Kur’ân’da âmm, hâs ve ehassü’l-hâs kelimelerinin bulunduğunu kabul eden müfessir Karamânî, tıpkı öncü müfessirler gibi umurun umum olarak kaldığı veya tahsis edilerek hususun kastedildiği âyetleri açıklar. Karamânî, hem umum-husus hem de mutlak-mukayyet ilimlerinin Kur’ân’ın tefsirini doğru anlamada son derece gerekli olduğunu vurgular. O, mutlak-mukayyed, mübhemin tafsili, mücmelin tebyini gibi hususlarda kendi görüşündense rivayetleri tercih eder. Bu alanda ise en fazla sahâbeden gelen nakillere yer verir. Çünkü en doğru tefsirin onlar vasıtasıyla yapılabileceğine inanır.

Bazı âlimlerin dışında Karamânî, garibü’l-Kur’ân’ın varlığını kabul eder. Onun Kur’ân’da zikredilen bazı kelimelerin Arapça dışında başka bir dilden geldiğini ve söz konusu kelimelerin hangi dilde hangi mana ifade ettiğini nakletmesi bu konuya vukûfiyetini gösterir. Ancak müfessir, Kur’ân’da Arapça dışında farklı dilden gelen kelimelerin sayısının çok az olduğunu ifade eder.

Karamânî, ayrıca “emsâlü’l-Kur’ân” ilmi bağlamında Kur’ân’daki misallere yönelik değerlendirmelerde bulunur ve Allah’ın niçin bazı âyetlerini misallerle açıkladığına

⁷¹² el-Bakara 2/69.

⁷¹³ el-Kasas 28/76.

⁷¹⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 249b.

değindir. Kur'ân'da misallerle anlatılan bir olayın zihinde daha kalıcı olacağını ve ibret almayı daha kolay hale getireceğini vurgular. Onun bu görüşleri emsâlü'l-Kur'ân literatüründeki verilerle örtüşmektedir.

Kur'ân'ın lafzî ilimlerinden sayılan aksâmü'l-Kur'ân hakkında müfessir Karamânî, çoğunluk ulema ile aynı kanaatte olarak Kur'ân'da yemine konu olan hususların kıymetli ve dikkat edilmesi gereken konular olduğuna dikkat çeker. Yeminin kişiyi delillerle ikna etmek, onu hayretler içerisinde bırakmak gibi etkisi bulunduğunu belirtir. Üstelik Kur'ân'da bulunan yeminlerin hepsinin bu manada bir anlamı ve önemi olduğunu vurgular.

Tekrârü'l-Kur'ân konusunda ise Karamânî, Kur'ân'da gerek tek âyette tekrar eden lafızlar gerek farklı âyetlerde tekrar eden cümleler bulunduğunu ve bunların tekit ve hatırlatıcı nitelikte olduklarını vurgular. Kur'ân'da tekrarların bulunmasının onun i'câzına hâlel getirmeyeceğine, aksine onun eşsiz üslubunun bir güzelliği ve ilahi bir amacı bulunduğuna dikkat çeker.

Kur'ân'ın lafızlarına dair ilimlerinden bir diğeri hitâbü'l-Kur'ân'dır. Karamânî, hitâbü'l-Kur'ân konusundaki görüşleriyle ulûmü'l-Kur'ân müelliflerinden ayrılır. Zira bu müellifler Kur'ân'da bulunan hitapları genelden özele, özelden genele, konularına göre şeklinde, çeşitli hususlarla değerlendirirler. Karamânî de böyle bir taksim görmediğimiz gibi o, hitap âyetlerindeki harflerden ne kastedildiğini açıklayarak farklı bir yöntem uygular. Ayrıca eserinde nakle çokça yer veren Karamânî, Kur'ân'daki bazı hitaplar ile kimlerin kastedildiğini rivayetlere dayanarak açıklar.

Son olarak sesteş ve eş anlamlı kelimeler olarak ifade edilen vücuḥ ve nezâir ilmi hakkında Karamânî, tefsirinde birçok örneğe yer verir. Bu bağlamda o, Kur'ân'da bulunan zü vucuḥ kelimelerin hangi anlamlara geldiğini farklı âyetler üzerinden açıklar. Öte yandan eş manaya gelen nezâir kelimelerinin Kur'ân'da birbirleri yerine geçemediğini ve bunun da Kur'ân'ın icâzına delâlet eden bir vecih olduğunu beyan eder.

3.5. Kur'ân'ın Anlamına Dair İlimler

Tefsir usulü kitaplarında Kur'ân'ı Kerim'deki sûrelerin ve âyetlerin manalarına dair ilimler pek çok başlık altında incelenir. Şimdi biz de araştırmasını yaptığımız *Tefsîru'l-Kur'ân* eserinde tespit ettiğimiz Kur'ân'ın manasına dair olan ilimleri muhkem-müteşâbih, hurûf-i mukattaa, müşkilü'l-Kur'ân, münâsebetü'l-Kur'ân, i'câzü'l-Kur'ân, üslûbü'l-Kur'ân, müfredâtü'l-Kur'ân, havâssü'l-Kur'ân ve fezâilü'l-Kur'ân gibi başlıklar altında inceleyelim:

3.5.1. Muhkem-Müteşâbih

Lafızların manaya delâletlerinin keyfiyetini inceleyen muhkem ve müteşâbih konusu, ulûmü'l-Kur'ân ya da tefsir usulü ile ilgili eser yazan hemen hemen bütün müelliflerin zikrettiği husus olması hasebiyle Kur'ân ilimlerinin en önemlilerinden biridir. Bu ilmin literatürde tesis edilmesine sebep olan âyet hiç kuşkusuz Âli İmrân sûresinin 7. âyetidir. Nitekim Allah Teâlâ âyetlerini muhkem ve müteşâbih olarak ikiye ayırdığını Kitabın temeli olarak belirttiklerini muhkem, diğerlerini ise müteşâbih olarak⁷¹⁵ bildirir. Dolayısıyla ıstılah anlamıyla muhkem; herhangi bir ihtilafa yol açmayıp tek bir anlama delâlet eden âyetler, müteşâbih ise pek çok anlama gelebilen ya da anlamını sadece Allah'ın bildiği âyetler olarak ifade edilir.⁷¹⁶

3.5.1.1. Muhkem

Allah'ın muradına delâleti açık olan âyetlere muhkem denir.⁷¹⁷ Bu bağlamda emir, nehiy, helal ve haram hükümlerini beyan eden âyetler muhkem âyetlerdendir.⁷¹⁸ Ayrıca nâsihler, hem iman edip hem de amel edilebilen konular da muhkem âyetlerin kapsamına girer.⁷¹⁹

⁷¹⁵ Âl-i İmrân 3/7.

⁷¹⁶ Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî, *el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân*, thk. Hüseyin Kuvvetli (Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1391/1971), 325-326; Süyûtî, *el-İtkân*, 4/1335; Dihlevî, *el-Fevzü'l-kebîr*, 80; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2/214.

⁷¹⁷ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2/214.

⁷¹⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/68.

⁷¹⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 4/1336-1337.

Karamânî, muhkemin tanımına ilk olarak Muhammed sûresinin *فَإِذَا أَنْزَلْتُ سُورَةً مُحْكَمَةً* “*muhkem bir sûre indirildiği zaman*”⁷²⁰ âyetini tefsir ederken değinir. Bu bağlamda o, öncelikle Zemahşerî’nin muhkem hakkındaki tanımına yer verir. Karamânî’nin söz konusu tanımı zikredip herhangi bir eleştiride bulunmaması Zemahşerî’nin tanımını kabul ettiğini gösterir. Buna göre muhkem, müteşâbih olmayan mübeyyin bir lafızdır.⁷²¹

Karamânî’ye göre Muhammed sûresinin savaşın vacipliği dışında başka bir ihtimalinden söz etmeyen *فَإِذَا أَنْزَلْتُ سُورَةً مُحْكَمَةً وَذَكَرَ فِيهَا الْقِتَالَ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُنْظَرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ* “*Muhkem bir sûre indirildiğinde ve o sûrenin içinde savaştan bahsedildiğinde kalplerinde hastalık bulunanların sana ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimse gibi baktıklarını görürsün.*”⁷²² âyeti bu bakımdan muhkemdir.⁷²³ A’raf sûresinin tamamının da muhkem olduğunu ifade eden⁷²⁴ Karamânî, kanaatimize göre muhkemi “içinde ihtimal barındırmayan, net, anlaşılır ve mensûh olmayan açıklayıcı bir lafız” olarak tanımlar.

3.5.1.2. Müteşâbih

Literatürde müteşâbih terimi, lafzî müteşâbihler ve manevî müteşâbihler olmak üzere iki farklı alana ayrılır. Bu kavramları aşağıdaki şekilde ele almamız mümkündür:

3.5.1.2.1. Lafzî Müteşâbih

Kur’ân’da aynı ya da farklı sûrelerde takdîm, te’hîr, ziyade, hazif, mâ’rife, nekre, harfin başka harf yerine geçmesi ya da kelimenin diğer kelime yerine kullanılması gibi sebeplerle tekrar eden âyetler, lafzî müteşâbih ilmine konu olan âyetlerdir.⁷²⁵ Bu

⁷²⁰ Muhammed 47/20.

⁷²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/525.

⁷²² Muhammed 47/20.

⁷²³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 477b.

⁷²⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 163a.

⁷²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hatîb el-İskâfî, *Dürretü’t-tenzîl ve gurretü’t-te’vîl*, thk. Muhammed Mustafa Aydın (Mekke: b.y., 1422/2001), 51.

bağlamda Hatîb el-İskâfî (ö. 420/1029) *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl* adlı eserinde Mushaf tertibine riâyet ederek lafzî müteşâbih olan âyetleri tek tek sebepleriyle ve manalarıyla detaylı bir şekilde açıklar. Öte yandan Karamânî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı tefsirini araştırdığımızda onun bu ilimle ilgili herhangi bir görüşüne rastlamadığımızı belirtmek isteriz.

3.5.1.2.2. Muhkemin Karşısı Olan Müteşâbih

Allah'ın murâd ettiğine delâleti kapalı olan âyetlere müteşâbih âyetler denir.⁷²⁶ Bu anlamıyla müteşâbih, muhkemin karşısı olur.⁷²⁷ Öte yandan mensûhlar ve kendisine iman edildiği halde amel edilemeyen âyetler de müteşâbihin kapsamına girer.⁷²⁸

Müteşâbihler, anlamının bilinip bilinmemesi ya da üzerinde derin düşünüldüğünde belirli bir anlam ifade etme gibi nedenlerle mutlak ve izâfî olmak üzere ikiye ayrılır. Mutlak müteşâbihler Allah'ın sıfatları, deccal, kıyamet saati, ruh, sûr, dabbetu'l-arz, arş, kürsî, kalem, levh-i mahfûz, sidre-i müntehâ ve beytü'l-ma'mûr ile ilgili âyetler olurken; izâfî müteşâbihler ise kastedilen mananın anlaşılması için harici bir delilin, beyanın ya da Kur'ân-ı Kerîm hakkında derin bilgi birikimine sahip bir âlimin varlığında bilenebilen âyetlerdir.⁷²⁹

Müteşâbih âyetlerin anlamlarının bilinip bilinmemesi konusunda ise âlimler iki gruba ayrılır. İmam Mâlik'in (ö. 179/795) de içinde bulunduğu selef âlimlerine göre müteşâbihler bilinemez; bu âyetlere iman etmek ve tevillerini Allah'a bırakmak gerekir. Cüveynî (ö. 478/1085) ve bir grup müteahhir ulemânın içinde bulunduğu âlimlere göre ise müteşâbihlerin manası Allah'ın zatına lâayık bir şekilde tefsir edilirse bilinebilir.⁷³⁰

⁷²⁶ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2/214.

⁷²⁷ Fatih Tok, "Ebû Hanîfe'nin Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı" *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 94.

⁷²⁸ Hâris el-Muhâsibî, *el-Akl*, 326; Süyûtî, *el-İtkân*, 4/1337.

⁷²⁹ Demirci, *Tefsir Terimleri*, 223; Süleyman Aydın, *el-Kavâid fî ulûmî'l-Kur'âni'l-Kerîm* (İstanbul: yy., 1436/2015), 227-228.

⁷³⁰ Subhi es-Salih, *Kur'ân İlimleri*, çev. M. Said Şimşek (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015), 296-297.

3.5.1.3. Karamânî'nin Müteşâbih Kavramlar Hakkında Görüşleri

Karamânî, müteşâbih terimine ilk olarak Bakara sûresindeki **اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمْدُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ**

*“Allah onlarla alay eder ve taşkınlıkları içinde dolaşmalarına mühlet verir.”*⁷³¹

âyetinin tefsirinde değinir. Onun “bu müteşâbih hakkında Vahidî'nin (ö. 468/1076) açıklaması”⁷³² diyerek söze başlaması buna delildir. Bu nedenle Karamânî Kur'ân'da bulunan bazı müteşâbih kavramları tefsir etmekten kaçınmaz. Ayrıca naklettiği bir âlimin sözü onun bu konudaki tavrını net gösterir. Bu söze göre nasıl ki Allah'ın kullarını şeytan taşlama, sa'y ve remel gibi hikmetini bilmedikleri hac ibadetinin fiilleriyle sorumlu tutması mümkünse, Kur'ân'daki manaları bilenemeyen âyetler hakkında onların konuşmalarını emretmesi de imkân dahilindedir. Zira buradaki asıl maksat, kulun Allah'a boyun eğmesi ve teslim olmasıdır. Bu bakımdan kulun manasını bilmediği bir âyet hakkında konuşması onun Allah'ın azameti karşısında yalnız O'na boyun eğip teslim olduğuna işaret eder.⁷³³ Bu sözü nakletmesi Karamânî'nin “Müteşâbih kavramlar hakkında kesinlikle konuşulmaz, onların manası Allah'a havale edilir.” diyen birinci görüşteki âlimlere katılmadığını gösterir. Kanaatimizce Karamânî son kertede bu kelimelerin asıl manasının Allah'a havale edilmesi gerektiğini belirtmekle birlikte bu âyetler hakkında tefekkür edilmesinin ve konuşulmasının mümkün olabileceğini vurgular. Bu konuda Karamânî'nin zikrettiği örneklerle aşağıda değinelim:

Bakara sûresindeki **اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ** “Allah onlarla alay eder.”⁷³⁴ âyetindeki istihzâ fiili, lafzı celâle nispet edilen müteşâbihtir. Karamânî Allah'ın münafıklarla istihzâ/alay etmesinin hakiki anlamda değil de mecaz anlamda kullanıldığını ifade eder. Buna göre anlam, âyetin öncesinde zikredilen münafıklara yaptıklarından ötürü Allah'ın alçaklık, hor görülme gibi kötü vasıfları yüklemesidir. Karamânî, bu âyette sebebin kastedilip

⁷³¹ el-Bakara 2/15.

⁷³² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 115a.

⁷³³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 61a.

⁷³⁴ el-Bakara 2/15.

müsebbebin/sonucun zikredilmesinden dolayı mecaz-ı mürsel vardır, der.⁷³⁵ Münafıklarla alay etmek sonuç, onların müminlere alaycı tavırları ise sebeptir. Şu hâlde münafıkların insanlar tarafından hakir, zavallı, değersiz görülmesi Allah'ın onlarla alay etmesi anlamına gelir. Ayrıca Karamânî'ye göre Allah'ın münafıklarla alay etmesi sadece dünyada değil ahirette de gerçekleşeceği İbn Abbas'ın rivayeti ile sabittir. Bu rivayette münafıkların cehennemdeyken kendilerine cennet kapılarının açıldığı ve koşarak cennete doğru gittiklerinden bahsedilir. Ancak cennetin kapısına ulaştıklarında kapı üzerlerine kapanır ve oraya giremezler. Onların bu durumuna ise müminler güler. İşte bu olay münafıkların ahirette Allah tarafından alaya alınmaları durumudur.⁷³⁶ Neticede Karamânî, âyetteki istihzâ fiilinin Allah için kullanıldığında hakiki manada değil de mecaz manada kullanıldığını belirtir.

Kasas sûresindeki *لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ* “Allah’tan başka ilah yoktur. O’nun vechi dışında her şey helâk olur.”⁷³⁷ âyetindeki *وَجْه*/yüz kelimesi Allah için kullanıldığı zaman müteşâbih kavramlar arasına dahil edilir. Ancak Karamânî halef âlimlerinin görüşünü benimser ve izâfî müteşâbihlerden kabul ettiği vech kelimesini “zât” olarak açıklar. Bu görüşünü destekleme adına Semerkandî’nin (ö. 373/983) “Allah dışında her şey mümkün varlıklardır; her mümkün de helâk olmaya mahkumdur” sözüne yer verir.⁷³⁸

Zümer sûresinin *وَالْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ* “Kıyamet gününde yeryüzü O’nun kabzasındadır; gökler de O’nun yemîninde dürülüp bükülmüştür.”⁷³⁹ âyetinde kabza ve yemîn kelimelerinin müteşâbihliğine dikkat çeken Karamânî, bu iki kelimenin anlamı konusunda ne Mücessimenin yaptığı gibi hakikat ne de kabza ile mülk, yemîn ile kudretin kastedilmesi gibi mecaz manaya gitmenin uygun olduğunu

⁷³⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 115a.

⁷³⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 115ab.

⁷³⁷ el-Kasas 28/88.

⁷³⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 114), 255a.

⁷³⁹ ez-Zümer 39/67.

zikreder. Ona göre bunlar kendi başlarına anlam ifade eden müfred kelimelerdir.⁷⁴⁰ Bununla ilgili olarak Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) “Allah lafzı ile birlikte kullanılan yemîn kelimesine kudret, istivâ kelimesine ise hâkimiyeti altına almak manasını vermenin amacı, işitenin tecsîm/Allah'ın cismi olduğunu iddia etme ve teşbîh/Allah'ın insan eli gibi eli veya buna benzer şeylere sahip olduğunu düşünme gibi inançlara düşmemesidir.” sözüne yer verir.⁷⁴¹ Ayrıca Karamânî “Allah Teâlâ kıyamet günü yeryüzünü kabzeder (tutar), gökleri de yemîniyle dürer. Sonra da şöyle der: ‘Ben Melik’im. Yeryüzünün diğer melikleri nerede?’”⁷⁴², “Ehl-i kitaptan bir âlim Hz. Peygamber’e geldi ve ‘Yâ Muhammed! Biz Allah'ın yeryüzünü bir parmağında, gökleri bir parmağında, ağaçları bir parmağında, su ve toprağı bir parmağında ve diğer bütün mahlûkatı da bir parmağında tuttuğunu düşünüyoruz ve bunun üzerine Allah: ‘Ben Melik’im’ diyor.’ Bunu duyan Hz. Peygamber (s.a.v.) o âlimin sözünü tasdik etmek için yan dişleri görününceye kadar güldü. Sonra da *وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ* ‘Allah’ı hakkıyla takdir edemediler.’⁷⁴³ âyetini okudu”⁷⁴⁴ hadislerinin de bu âyetin nasıl tevîl edilmesi gerektiğine işaret ettiğini söyler.⁷⁴⁵ Nitekim hadiste de görüldüğü üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) kabza ve yemîn ile ilgili herhangi bir tefsirde bulunmamaktadır.

Müfessir Karamânî, burada söz konusu âyetteki *kabzi* ve *yemîni* tevîl etmekten uzak durup aslında müteşâbihler konusundaki genel yaklaşımının dışında bir tavır sergilemiş selefin görüşünü tercih etmiştir. Kanaatimize göre onun bu tür müteşâbihleri tevilden kaçınan yaklaşımı⁷⁴⁶ İmam Ebû Hanîfe’ye sıkı bağlılığıdır.⁷⁴⁷

⁷⁴⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 630b.

⁷⁴¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 631a.

⁷⁴² Buhârî, “Tevhîd”, 6 (No. 7382).

⁷⁴³ ez-Zümer 39/67.

⁷⁴⁴ Buhârî, “Tefsîr”, 2 (No. 4811).

⁷⁴⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 631b.

⁷⁴⁶ Ebû Hanîfe Nu‘mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-Fıkhu’l-ekber* (Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü’l-Furkan, 1419/1999), 27.

⁷⁴⁷ Aynı konudaki diğer örnekler için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 185a; (Cârullah, 111), 68ab; (Cârullah, 113), 111a.

3.5.2. Hurûf-i Mukattaa

Kur'ân'ın bazı sûrelerinin ilk âyeti sadece harflerden ibarettir. Hurûf-i mukattaa denilen bu harflerin manası hakkında Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen bir bilgi bulunmadığı için sahâbeden bu zamana kadar gelen âlimler söz konusu harflerin hem manaları hem de bulundukları sûrelerin ilk âyeti olma sebebi hakkında görüşler ileri sürmüşlerdir.⁷⁴⁸

Karamânî'nin Kur'ân'da bulunan hurûf-i mukattaa'nın manasının kesin olarak bilinemeyeceğini zikretmesi⁷⁴⁹ bu harfleri mutlak müteşâbihlere dâhil ettiğini gösterir. Öte yandan Karamânî, mukattaa harflerinin; Allah'ın isimlerine, sûre isimlerine, kendileriyle oluşturulan kelimelere, kavimlerin dünyada geçirecekleri ömürlerine ve Allah'ın âyetlerine tenbihe işaret olduğunu nakleder.⁷⁵⁰ Müellifimiz bu görüşlerden sonuncusunu tercih eder ve bu harflerin; dinleyen kimsenin dikkatini çekmek için indirildiğini vurgular.⁷⁵¹ Bu görüşüyle Karamânî, başta Matûridî ve Beyzâvî olmak üzere bazı müfessirlerle görüş birliği içinde olduğunu gösteren bir yaklaşım sergiler.⁷⁵²

Ayrıca hurûf-i mukattaa konusunda Karamânî'nin bazı âriflerden nakledilen sözlere yer vermesi onun bu harfler konusunda tercih ettiği farklı bir boyutu da yansıtır. Söz konusu nakillere göre Kur'ân'da bulunan mukattaa harfleri, Allah'ın kelimelerinin harfler ve kelimeler tarafından hiçbir zaman kuşatılmadığını gösterir. Çünkü Kur'ân, sonu olmayan bir kelimedir; oysa bütün harflerin ve kelimelerin bir sınırı ve sonu bulunur. Sonradan olan (muhtes) harflerle, mukattaa harfleri arasında gözle görünür bir fark vardır. Muhtes harflerle kurulmuş kelimelerin manası tükenir. Oysa kadîm kelimelerle kâim olan mukattaa harflerinin manası tükenmez.⁷⁵³

⁷⁴⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/165; Süyûtî, *el-İtkân*, 4/1372-1373; İbn Akîle, *ez-Ziyâde*, 5/32-33; M. Zeki Duman-Mustafa Altundağ, "Hurûf-i Mukattaa", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18/401.

⁷⁴⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 114), 418b.

⁷⁵⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 61b.

⁷⁵¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 114), 418b.

⁷⁵² Matûridî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/28; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/35.

⁷⁵³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 62b.

Ayrıca Karamânî, hurûf-i mukattaanın manaları konusunda âlimlerden pek çok nakilde bulunduktan sonra bu manaların bilgisinin en doğrusunun yalnız Allah katında olduğunu bildirir. Nitekim ona göre Allah'ın ilmine hiç kimse yetişemez, O ilimleriyle de tektir. Bu yüzden Karamânî “Biz bu harflerin anlamını bilmesek de onlara iman ederiz ve ibadet kastıyla onları okuruz, son kertede manalarını Allah’a havale ederiz.”⁷⁵⁴ demektedir. Ancak bunun yanında müfessir Karamânî, hurûf-i mukattaanın manası hakkında çoğunlukla işârî yorum taşıyan şu ifadelerle yer verir:

Müfessir Karamânî Bakara sûresinin ilk âyeti olan اٰل deki “*Elif*”⁷⁵⁵i tefsir ederken şunlara değinir: Elif, kendisinde istivâyı (harflere hâkimiyet) ve intisâbı (harflerin kendisine olan biatı) barındıran mahreç harfidir. Diğer harfler ona bitişirken; o hiçbir harfe bitişmez. O noktalardan ve harekelerden arınmış, mekânlara ihtiyaç duymayan bir harftir. Eğer bir kul da elif gibi sâbık/öncü olmak isterse hem dışında hem de içinde istikamet üzere olsun. İnsanlardan uzak durup, dünyalık mekânlardan yüz çevirerek Allah’a yönelsin.⁷⁵⁶ Kanaatimizce müellifin bu açıklamaları onun tasavvufla olan bağını göstermeye kâfidir. Nitekim onun bu bağlamda kullandığı istivâ, intisap, tecerrüt ve tebettül gibi kavramlar tasavvufun terimlerindendir.⁷⁵⁷ Sonuç olarak Karamânî bu elif harfinin işârî yorumundan yola çıkarak insanın malayani işlerden uzak durdukça Allah’a yakınlığının artacağını vurgulamaktadır.

Yine Hâmîm ile başlayan yedi sûreden biri olan Fussilet sûresinin ilk âyetini tefsir ederken Karamânî, işaret ehli dediği mutasavvıfların görüşlerine yer verir. Buna göre hâ ve mîm üç manaya gelir. İlki, “İşte bu kitap habîbi- a‘zam’dan mahbûbu a‘zam’ına indirilen bir kitaptır.”⁷⁵⁸ diyerek kitabı gönderen ile gönderilenin büyüklüğünü vurgular. İkincisi, bu harfler kasem ifade eder ve “Şerefime ve zatıma yemin olsun ki

⁷⁵⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 279a.

⁷⁵⁵ el-Bakara 2/1.

⁷⁵⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 50a.

⁷⁵⁷ İstivâ lügatte, müsavi olmak, doğrulamak, hâkim olmak; tasavvufta ise istivâ olunan şey üzerinde tecelli etmek, ortaya çıkmak anlamına gelir. Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, ts.), 281. Tebettül ise dünyadan koparak, mâsivâyı tamamen terkederek Allah’a yönelmek ve kendini bütünüyle ibadete vermek anlamına gelir. Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 514.

⁷⁵⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 44a.

bu kitap, rahmet ve ikramla sana ve ümmetine indirilmiştir.” manasını taşır. Üçüncüsü ise bu harflerin Allah’ın levh-i mahfûz’da hükmedip, olan her şeyi onda yazdığını⁷⁵⁹ ifade eder. Bazı âlimlere göre ise hâ hikmeti, mîm ise minneti ifade eder. Buna göre ha ve mim harflerinin birlikte bulunduklarında ifade ettikleri anlam “Allah’ın kullarına hikmetleri indirerek onlara ihsanda bulunmasıdır.”⁷⁶⁰

Karamânî bir diğer örneği ise Meryem sûresinin tefsirinde verir. O, sûrenin كَيْفَ “*Kêf* *hâ yâ ‘ayn sâd*”⁷⁶¹ âyetinde geçen hurûf-i mukattaayı kendisinin ifade ettiği üzere âriflerin şu sözleriyle açıklar. Buna göre ك kitâbet manasında Allah’ın rahmetini ve merhametini kendi nefesine yazmasına, ه hidayet manasında müminlerin Allah’ı bilerek hidayete ermesine, ي yür (kolaylık) manasında zorluktan sonra kolaylık nimetine, ع ilim manasında Allah’ın yarattıklarının gizli-açık, az-çok her hallerini bilmesine, ص ise sâdık manasında Allah’ın vadinde sâdık olmasına işaret eder.⁷⁶²

Bu örneklerdeki gibi Kur’ân’da bulunan bütün hurûf-i mukattaanın muhakkak Kur’ân’ın i‘câzına işaret ettiğini kabul eden Karamânî’nin söz konusu harfler hakkındaki nihai görüşlerini ele almak istiyoruz: O iki sûre hariç ك diye başlayan sûrelerdeki ك âyetinin hemen akabinde ya Kitabın ya Kur’ân’ın ya da Kur’ân’ın indirilmesinden bahsedildiğine dikkat çeker. Ona göre bu hurûf-i mukaattaa, Kur’ân’ın Allah tarafından indirilmiş bir kitap oluşuna vurgu yaparak onun mu‘cizliğine delâlet eder.⁷⁶³ Ayrıca Karamânî ك diye başlayıp da hemen akabinde Kur’ân’ın söz edilmediği iki sûreden birisinin Rûm sûresi olduğunu ve âyetteki hece harflerinden hemen sonra Rumların mağlubiyetinin zikredildiğine dikkat çeker. Bu bağlamda Karamânî, Rûm

⁷⁵⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 44a.

⁷⁶⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 44a.

⁷⁶¹ Meryem 19/1.

⁷⁶² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 252a. Aynı konudaki diğer örnekler için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 84a; (Cârullah, 115), 278b-279a; (Cârullah, 117), 114a.

⁷⁶³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 114), 418b.

sûresindeki harflerin ise Kur'ân'ın gaybî haberlerini bildirme mucizesine delâlet ettiğine değinir.⁷⁶⁴ Zira Rûm sûresinde hurûf-i mukattaadan hemen sonra Bizanslıların yakın gelecekte mağlup olacakları⁷⁶⁵ bildirilir.

3.5.3. Müşkilü'l-Kur'ân

Müşkil, kendisinden kastedilen mananın anlaşılmayıp; üzerinde ince düşünüldüğü takdirde idrak edilebilen lafız olarak tanımlanır.⁷⁶⁶ Ulûmü'l-Kur'ân kitaplarında müşkilü'l-Kur'ân başlığı altında zikredilen müşkil âyetler, kendisinde asla müşkillik bulunmadığı halde ilk bakıldığında algıları sebebiyle bazı kişilerde bir çelişkiyi çağrıştıran lafızlardır. Bu bağlamda Kur'ân'da herhangi bir tenakuzun bulunmadığına ve Kur'ân'da geçen müşkil lafızlardaki hissedilen vehmi ortadan kaldırmaya dair müfessirler tarafından sunulan deliller ve yapılan açıklamalar, Kur'ân'daki bu tür lafızlara karşı nasıl yaklaşılması gerektiğini bizlere öğretir.⁷⁶⁷

Zemahşerî, Fahreddîn er-Râzî ve Beyzâvî olmak üzere pek çok müfessirin⁷⁶⁸ yaptığı gibi Karamânî de tefsirinde, aralarında tenakuz vehminin bulunduğu âyetlerdeki müşkilleri ortadan kaldıran deliller ve açıklamalar zikreder. Onun bu açıklamalara ayrıntılarıyla yer vermesi hem Kur'ân'da asla bir çelişkinin bulunmadığını hem de müşkilü'l-Kur'ân ilmi konusuna vukûfiyetini ve bu alandaki maharetini gösterir. Şimdi onun tefsirinde müşkilü'l-Kur'ân ilmiyle ilgili değindiği örnek âyetlere aşağıda yer verelim:

Allah Teâlâ Kur'ân'da hidayete eren kullarıyla ilgili olarak Bakara sûresinin 26. âyetinde *يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا* “Bununla Allah pek çoğunu saptırır, birçoğunu da hidayete erdirir.”⁷⁶⁹ diye söz ederken Sâd sûresinde *إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَّا هُمْ*

⁷⁶⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 114), 418b.

⁷⁶⁵ er-Rûm 30/3.

⁷⁶⁶ Muhammed b. Hamza b. Muhammed Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâ'i fi usûli 'ş-şerâi* (İstanbul: Şeyh Yahyâ Efendi Matbaası, 1289/1872), 85.

⁷⁶⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/45-48; Süyûtî, *el-İtkân*, 4/1470; İbn Akîle, *ez-Ziyade*, 5/196-214; Demirci, *Tefsîr Terimleri*, 220.

⁷⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/75; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24/131-132; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 4/185.

⁷⁶⁹ el-Bakara 2/26.

“Ancak iman edip salih amel işleyenler başka. Onlar da ne kadar azdır.”⁷⁷⁰ buyurmaktadır. Karamânî, doğruya iletilen kulların Bakara sûresinde çok, Sâd sûresinde az zikredilmesini müşkilü’l-Kur’ân ilmi açısından ele alır. O öncelikle iki âyet arasındaki müşkile sebep olan soruyu sorar. Ona göre niçin Allah bir yerde hidayete erenlerin sayısını çokça zikrederken diğer yerde az zikreder? Buna cevap olarak Karamânî, “Bakara sûresindeki hidayete erenlerin çoklukla vasıflandırılmasını hidayetin şerefinden ve faziletinden; Sâd sûresindeki hidayette bulunanların azlıkla vasıflandırılmasını ise hidayete erenlerin sayılarından kaynaklandığını ifade eder. Bu bağlamda iki âyet arasında herhangi bir tenakuzun bulunmadığını zikreder. Öte yandan Karamânî hidayete erenlerden her bir kimsenin fazilet itibarıyla bin kişiye bedel olduğunu belirtir. Ayrıca konunun daha iyi anlaşılması için de bir şiiri örnek getirir: Şair *وَلَمْ أَرْ أَمْثَالَ الرَّجَالِ تَفَاوَتْ إِلَى الْمَجْدِ حَتَّى عُدَّ أَلْفٌ بِوَاجِدٍ* “Şerefte onlar gibi insanlar görmedim. Öyle ki onlardan biri bin kişiye denktir.” dizelerini söyler.⁷⁷¹ O halde Karamânî Bakara sûresinde hidayete erenlerin çok olmasını, sayı bakımından değil nitelik bakımından; Sâd sûresindeki azlığı ise nicelik bakımından değerlendirmektedir. Böylece iki âyet arasında çelişkinin bulunmaması izahtan vârestedir.

Hız. Mûsâ (a.s.) ve Firavun kıssası Kur’ân-ı Kerîm’in pek çok sûresinde zikredilir. Bunlardan Bakara sûresinin *وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ* “Biz Firavun ve ailesini boğduk.”⁷⁷² âyetinde Firavun ve ailesinin denizde boğulduğu anlatılır. Yûnus sûresinin *جَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعُدُوًّا حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْعَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُوا إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ* “İsrâiloğullarını denizden geçirdik. Ardından Firavun ve ordusu zulüm ve düşmanlık kastıyla onları takip etti. Nihayet ona boğulmak yetişince dedi ki: Gerçekten İsrâiloğullarının inandığı tanrıdan başka tanrı olmadığına ben de inandım ve ben de teslim olanlardanım.”⁷⁷³ âyetinde ise Firavun’un tam boğulmak üzereyken Hız.

⁷⁷⁰ es-Sâd 38/24.

⁷⁷¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 176a.

⁷⁷² el-Bakara 2/50.

⁷⁷³ Yûnus 10/90.

Mûsâ'nın (a.s.) ve İsrailoğullarının Rabbine iman ettiğini söylemesi zikredilir. Karamânî de birçok müfessir ve mütekellim gibi tercihinin bağlı olmaksızın özellikle korktuğundan ve son anda iman etmesinden dolayı Firavun'un imanının geçerli olmadığını dile getirir.⁷⁷⁴ Onun Bakara sûresinin 50. âyetini tefsir ederken söyledikleri kanaatimizce bu görüşünü destekler. O Firavun'un akıllı bir kimse olduğunu ve denizin yükseldiği ana şahit olup olacakları bilmesine rağmen kâfir olarak öldüğünden bahseden bu âyette görünürde bir işkalin bulunduğunu zikreder. Yani âyet akıllara “Firavun bu kadar zeki olmasına rağmen niçin iman etmemiştir?” sorusunu getirir. Karamânî söz konusu âyette herhangi bir müşkilin bulunmadığını bildirmek üzere bu soruya şu şekilde cevap verir: “Evet Firavun'un olacakları kalbiyle ve akıyla bilmesine rağmen onun makam sevgisine olan aşırı hassasiyeti ve başkanlık arzusu onu kör etmiş ve bile bile helak olmasına sebep olmuştur.”⁷⁷⁵ Bu yüzden de Firavun'un son anda imanı Allah'ın da kitabında buyurduğu⁷⁷⁶ gibi geçersiz olur.

Karamânî Hz. Âdem'in ve dolayısıyla ilk insanın yaratılışını وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ “Gerçekten biz insanı şekillenebilir balçıktan, kurutulmuş çamurdan yarattık.”⁷⁷⁷ âyetinde ele alır. Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Âdem'in yaratılışıyla ilgili خَلَقَهُ “Ben çamurdan bir beşer yaratacağım.”⁷⁷⁹ ve خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ “O, insanı ateşte pişirilmiş kurutulmuş çamurdan yarattı.”⁷⁸⁰ gibi âyetler geçmektedir. Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili olarak bir âyette “topraktan”, diğer bir âyette “kurutulmuş çamurdan”, başka bir âyette “pişmiş çamurdan” ifadeleri, ilk bakışta Kur'an âyetleri arasında bir çelişki vehmini taşısa da Karamânî, bu âyetler arasında bir çelişki bulunmadığını şu şekilde izah eder:

⁷⁷⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 110), 396b.

⁷⁷⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 231b.

⁷⁷⁶ Bkz. Yûnus 10/91.

⁷⁷⁷ el-Hicr 15/26.

⁷⁷⁸ Âl-i İmrân 3/59.

⁷⁷⁹ es-Sâd 88/71.

⁷⁸⁰ er-Rahmân 55/14.

Âl-i İmrân sûresindeki âyet Hz. Âdem'in topraktan, Sâd sûresindeki âyet çamurdan; Hicr sûresindeki âyet, şekil verilmiş kurutulmuş çamurdan, Saffât sûresindeki âyet⁷⁸¹ ise yapışkan bir çamurdan yaratıldığına delâlet eder. Bu âyetlerdeki muhalefet, aralarında çelişkinin bulunması demek değildir. Aksine söz konusu âyetlerden her biri farklı vakitlerde yaratılış aşamalarına işaret eder. Şöyle ki yaratılışın başlangıcı ilk olarak topraktan, başka bir zaman çamurdan, başka bir zaman da pişirilmiş ve şekil verilmiş çamurdan gerçekleşir. Bir görüşe göre Hz. Âdem'de etin, kemiklerin, organların terkihi âyetlerde zikredilen hallerde yaratılmıştır. Son olarak Karamânî, konunun daha iyi anlaşılması için anne karnındaki çocuğun yaratılışını misal getirir. Buna göre âyette de belirtildiği üzere çocuk anne karnında önce bir nutfedir, sonra alakadır, sonra da belli belirsiz bir et parçasıdır.⁷⁸² O halde insanı istediği şekilde yaratmaya kâdir olan Allah Teâlâ her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir.⁷⁸³

3.5.4. Münâsebetü'l-Kur'ân

Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetler ve sûreler arasındaki ilişkiyi inceleyen ilme münâsebetü'l-Kur'ân ya da tenasübü'l-Kur'ân denir.⁷⁸⁴ Âyetler ve sûreler arasındaki ilişki, sûrelerin tertibinin tevkîfi olduğu görüşüne dayanarak incelenmektedir.⁷⁸⁵ Bundan dolayı söz konusu ilme eserlerinde yer veren müfessirler, Mushaftaki sûrelerin mevcut sırasına bağlı kalarak var olan münâsebetleri zikretmişlerdir.

Âyetler ve sûreler arasındaki tenasüb ve insicama ehemmiyet verenler arasında ismi en önce anılması gereken âlimlerden biri müfessir Fahreddîn er-Râzî'dir. Fahreddîn er-Râzî gibi münâsebet ilmini kabul eden âlimlere göre, Kur'ân'ın eşsiz üslûbunu

⁷⁸¹ “إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ” (es-Saffât 37/11).

⁷⁸² el-Hacc 22/5.

⁷⁸³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 101b. Aynı konudaki diğer örnekler için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 38a; (Cârullah, 110), 145b; (Cârullah, 112), 169a; (Cârullah, 113), 109b; (Cârullah, 114), 113a; 193b; 246a; 309ab; (Cârullah, 117), 392b.

⁷⁸⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/35; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî el-Bikâî, *Nazmü'd-dürrer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-süver* (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/5; Süyûtî, *el-İtkân*, 5/1836; İbn Akîle, *ez-Ziyâde*, 6/298; Mehmet Faik Yılmaz, “Münâsebatü'l-Âyât ve's-Süver”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/569.

⁷⁸⁵ Sabri Demirci, “Kur'an Ayetleri ve Sureleri Arasındaki Tenasüb”, *Ekev Akademi Dergisi* 19/62 (2015), 149.

tespit etme yollarından birisi de âyetlerin ve sûrelerin arasındaki insicamı ve buradaki hikmeti görmektir. Kaynakların bildirdiğine göre ise âyet ve sûreler arasında münâsebetin var olduğu düşüncesini ifade eden ilk kişi İbn Ziyâd en-Nîsâbûrî'dir (ö. 324/936).⁷⁸⁶ Âlimlerin çoğu Kur'ân'da münâsebetin varlığını kabul etmişlerdir. Ancak İzzeddîn b. Abdisselâm (ö. 660/1262) ve Şevkânî (ö. 1250/1834) Kur'ân'da münâsebetin olmadığını iddia ederler.⁷⁸⁷ Onlara göre farklı konularda ve hükümlerde inen âyetler, birbirinden bağımsızdır ve aralarında bir ilişki yoktur. Oysa âlimlerin çoğu bir kelamın güzelliğini, ondaki cümlelerin birbirine bağlantılı olmasıyla ilişkilendirir. Kur'ân-ı Kerîm ise kelimelerin en güzeli olduğundan ondaki münâsebetlere vâkıf olmak nice hikmetlerin bilinmesine vesiledir. Zerkeşî'ye göre âyet ve sûreler arasındaki münâsebet, akılla bilinmektedir.⁷⁸⁸ Çünkü âyet ve sûreler arasındaki münâsebetle dair görüşler sahâbe ve tâbiînün bulunmadığı zamanları kapsayan hicri dördüncü asırda ortaya çıkmıştır.⁷⁸⁹

Âyetler ve sûreler arasındaki tenâsübü tespitte dikkat edilmesi gereken en önemli husus, siyak ve sibaktır; yani âyet ya da sûrelerin öncesine ve sonrasına bakılarak münâsebet tespit edilir. Münâsebet, âyet ve sûreler arasında umum-husus, sebep-müsebbep, benzerlik-zıtlık, aklî-hissî gibi bağlantılarla mana ilişkisi kurmayı ifade eden ilimdir.⁷⁹⁰

Müfessir Karamânî de münâsebet ilmine tefsirinde genişçe yer verir. O genellikle bir sûreyi tefsir etmeden önce varsa o sûrenin önceki sûreyle arasındaki tenâsüp ve insicama muhakkak değinir. Ancak Karamânî'nin bir sûreyi tefsir ederken en başta münâsebetle değinmemesi de o sûrenin diğer sûrelerle veya kendisi içinde uyumsuz olduğu anlamına gelmez. Zira o bazen sûrenin orta kısmındaki âyetleri tefsir ederken de münâsebet ilmine değinir. Yani Karamânî hem sûreler hem de âyetler arasındaki

⁷⁸⁶ Yılmaz, "Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver", 31/ 570; Demirci, "Kur'an Ayetleri ve Sureleri Arasındaki Tenasüb", 151.

⁷⁸⁷ Şahin Güven, "Celâleddîn es-Suyûtî'nin *Merâsidü'l-Metâli 'fî Tenâsubi'l-Mekâtû' ve'l-Metâli* İsimli Eseri Bağlamında Sûrelerin Başı ile Sonu Arasındaki Münasebet", *Bilimname* 34 (2017/2), 318- 319.

⁷⁸⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/35-39.

⁷⁸⁹ Güven, "Sûrelerin Başı İle Sonu Arasındaki Münasebet", 318.

⁷⁹⁰ Güven, "Sûrelerin Başı İle Sonu Arasındaki Münasebet", 318.

tenâsüp ve insicamı tespit mahirdir. Onun bu ilmin inceliklerini tespit edecek derecedeki vukûfiyetine örnek olması bakımından Bakara sûresinin ilk âyetiyle Fâtiha sûresinin isimlerinden biri arasında kurduğu irtibat câlib-i dikkattir. Şöyle ki Karamânî, Fâtiha sûresinin ümmü'l-kitap ismi ile Bakara sûresinin *ذلك الكتاب* “işte bu kitap”⁷⁹¹ âyetinin birbiriyle doğrudan ilgili olduğunu ifade eder.⁷⁹² Kanaatimizce Karamânî’nin önceki zikrettiklerinden yola çıkarak Bakara sûresindeki “Bu kitap”tan kastedilenin özelde Fâtiha sûresi, genelde ise tüm Kur’ân’ı ima ettiği gerçeğidir. Zira Karamânî, Fâtiha sûresinin Kur’ân’ın özeti olduğu görüşündedir.⁷⁹³ Şimdi Karamânî’nin bu ilme dair zikrettiklerinden yola çıkarak onun yer verdiği örnekleri ele alalım:

3.5.4.1. Bir Sûrenin Sonu ile Sonrasındaki Sûrenin Başı Arasındaki Münâsebet

Karamânî’nin sûreler arasındaki münâsebetlerde en çok değindiği kısım bir sûrenin sonu ile kendisinden bir sonraki sûrenin başının birbiriyle irtibatlı olmasıdır. Bu kısımda onun zikrettiği sûrelere aşağıda değinelim:

Karamânî Meryem sûresinin sonu ile Tâhâ sûresinin başının birbiriyle irtibatlı olduğunu belirtir. Meryem sûresinin sonunda *فَإِنَّمَا يَسِرَّتْهُ بِلِسَانِكَ لِنُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَنُنَذِرُ بِهِ قَوْمًا لَّدَا*

“Biz Kur’ân’ı senin dilinle kolaylaştırdık ki müttakîleri onunla müjdeleyesin ve inatta ileri giden bir kavmi onunla uyarasın.”⁷⁹⁴ âyeti ile Kur’ân’ın Arap diliyle inmesinden dolayı kolaylaştırıldığı zikredilirken Tâhâ sûresinin başındaki *مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ إِلَّا*

تَذَكُّرًا لِّمَنْ يَخْشَىٰ “Biz Kur’ân’ı sana zahmet çekesin diye indirmedik. Ancak Allah’tan korkanlar için bir öğüt olsun diye indirdik.”⁷⁹⁵ âyeti ile ise Kur’ân’ın zahmet vermek için indirilmediği aksine onun bir zikir olduğu ifade edilir. Karamânî’ye göre iki âyette de Kur’ân’ın insanlar için kolaylaştırıldığı anlatılır. Müellif ayrıca bu iki sûrenin sonu

⁷⁹¹ el-Bakara 2/2.

⁷⁹² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 49b.

⁷⁹³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 47b.

⁷⁹⁴ Meryem 19/97.

⁷⁹⁵ Tâhâ 20/2-3.

ve başındaki münâsebetin dışında içerdiği konular bakımından da birbirleriyle uyumlu olduğuna dikkat çeker. Zira her iki s rede de peygamber kıssaları özellikle de Hz. M s  (a.s.) ve ona itaat edip etmeyenlerden bahsedilir.⁷⁹⁶

Karam n  Hucur t s resinin sonuyla K f s resinin başı arasında m n sebetin olduğunu bildirir.⁷⁹⁷ Bu iki s re arasındaki m n sebete de şu şekilde değinir: Allah Te l  Hucur t s resinin sonunda قَالَتِ الْأَعْرَابُ أَمَّا قُلٌّ لِّمَ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ “Bedeviler iman ettik dediler. Onlara şunu söyle: ‘Hayır siz iman etmediniz.

Ancak teslim olduk deyin. Çünkü iman henüz kalplerinize girmedir’.”⁷⁹⁸  yeti ile iman ettik deyip gerçekte iman etmemiş, kalplerine imanın girmediği insanlardan söz eder. Karam n ’ye göre onların dille iman ettiklerini söyleyip kalpleriyle tasdik etmemeleri bir resulün peygamberliğini ikrar değil, ink r ettiklerini gösterir. Bundan dolayı Allah Te l  K f s resinin başında bu durumu haber ederek بَلْ عَجِبُوا أَنَّ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ “Onlar kendilerine bir uyarıcı gelmesine şaşırdılar da k firler ‘Bu ne acayip şey’ dediler.”⁷⁹⁹ buyurur.⁸⁰⁰

Müfessirimiz Karam n  M rsel t s resinin sonundaki فَبَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ “Onlar (Kur’ n’dan) sonra neye inanacaklar?”⁸⁰¹  yetiyle Nebe s resinin başındaki عَمَّ بَعْدَهُ “Onlar neyi soruyorlar, büyük haberi mi?”⁸⁰²  yetinin birbiriyle irtibatı bulunduğunu bildirir. Nitekim Karam n , M rsel t s resinin 50.  yetinde بَعْدَهُ kelimesindeki “h ” zamirini Kur’ n diye açıklayarak Nebe s resinde bahsedilen büyük haberin de Kur’ n olduğuna dikkat çeker. Zira o, Nebe s resinde söz konusu

⁷⁹⁶ Karam n , *Tefs r* (C rullah, 113), 82a.

⁷⁹⁷ Karam n , *Tefs r* (C rullah, 117), 113b.

⁷⁹⁸ Hucur t 49/14.

⁷⁹⁹ el-K f 50/2.

⁸⁰⁰ Karam n , *Tefs r* (C rullah, 117), 113b.

⁸⁰¹ el-M rsel t 77/50.

⁸⁰² en-Nebe 78/1-2.

edilen kâfirlerin Kur'ân hakkında mücadele edip, onun hakkında sorular sorduklarını ifade eder.⁸⁰³ Bu da ona göre Mürselât sûresinin sonuyla Nebe sûresinin başının münâsebetli olduğuna delildir. Kanaatimizce Karamânî'nin iki sûre arasında böyle bir münâsebetle değinmesi yerindedir. Bazı âlimler Nebe sûresinde bahsedilen büyük haberin kıyamet haberleri olduğunu belirtirken⁸⁰⁴ bazı âlimler ise o haberin Kur'ân olduğuna⁸⁰⁵ işaret eder. Bizce Karamânî'nin Nebe sûresinde söz edilen büyük haber ile Kur'ân'ın kastedildiğini belirtmesinde herhangi bir sakınca bulunmaz. Çünkü âyetteki büyük haber genel bir anlam ifade eder. Nitekim Kur'ân da öyle bir haberdur ki âyetlerden de anlaşıldığına göre o, ahiret, kıyamet, cennet-cehennem gibi birçok meselenin ahvalini insanlara bildirir.

3.5.4.2. Karşıt Kavramları Barındıran İki Sûrenin Münâsebeti

Başlığı bu şekilde adlandırmamızın sebebi Karamânî'nin bazı sûreleri tefsir ederken yaptığı açıklamalardır. Nitekim o bazı sûrelerin içinde karşıt kavramları barındırdığını ve bu bağlamda birbirleri arasında uyumun olduğuna dikkat çeker. Aşağıda onun bu konuda değindiği örneklerle yer verelim:

Müfessir Karamânî, İnşirah ve Tîn sûrelerinin aralarında olan münâsebeti her ikisinin de birbiri hakkında karşıt kavramları içermesine dayandırır. Nitekim İnşirah sûresinde hem yaratılış hem de ahlâk bakımından insanların en üstünü (Hz. Peygamber) anlatılırken⁸⁰⁶ Tîn sûresinde ise bunun tam tersi olan esfel-i sâfilîn yani insanların en alçak konumunda olanı anlatılır⁸⁰⁷ diyerek bu iki sûre arasındaki münâsebetle değinir.⁸⁰⁸

Karamânî, ard arda gelen Tekâsür ve Asr sûreleri arasında da benzer bir münâsebetle değinir. Ona göre Tekâsür sûresinde evlat, mal, eşya vs. gibi çokluğun insanları

⁸⁰³ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 24b.

⁸⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1404/1984), 9/3.

⁸⁰⁵ Celâleddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî-Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, thk. Abdulkadir Arnavut (Dâru İbn Kesîr, ts.), 581.

⁸⁰⁶ el-İnşirâh 94/1-8.

⁸⁰⁷ et-Tîn 95/1-8.

⁸⁰⁸ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 136a.

dünyada oyaladığı ve bu nedenle insanların ahireti unutup dünya ile meşguliyetlerinin⁸⁰⁹ yerilmiş bir davranış olduğu belirtilirken Asr sûresinde iman edip, salih amel işleyen ve birbirlerine hakkı tavsiye eden insanların⁸¹⁰ meşguliyetlerinin Allah tarafından sevilen ameller olduğu zikredilir.⁸¹¹ Bu sûrelerin karşıt kavramları barındırması Karamânî'ye göre tenâsüptür. Her iki sûrede de Allah Teâlâ'nın kullarına dünya ile meşgul olmayı yasaklamadığı; Asr sûresinde ise onların dünyada nasıl bir yol izleyeceklerine dair bilgi verdiği anlaşılır.

Karamânî'nin Hümeze ve Fil sûrelerini tefsir ederken zikrettikleri de karşıt kavramları barındıran iki sûre arasındaki münâsebebe örnektir. O, Fil sûresini tefsir ederken Hümeze sûresinde kâfirlerin ahirette karşılaşacağı azaba, Fil sûresinde ise dünyada karşılaştıkları azaba dikkat çeker.⁸¹² Böylece müellif, bir sûrede dünya, diğer sûrede ahiret azabından söz edilmesini iki sûrenin tenasübüne delil gösterir.⁸¹³

3.5.5. İ'câzü'l-Kur'ân

İ'câzü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın mucize bir kitap oluşunu ve bu mucizeliğini âyetler ile delil göstererek ortaya çıkaran bir ilimdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanındaki müşriklerin söz ve fiillerine meydan okuduğu gibi her çağda kendine karşı gelenlere, meydan okumaya devam etmektedir. Nitekim hem lafzıyla hem de manasıyla mu'ciz kitap olan Kur'ân'ın belâgati, üslûbu ve manası insanı ona meydan okumaktan âciz bırakır.⁸¹⁴

Büyük âlimlerden Süyûtî, Hz. Sâlih'in (a.s.) devesi, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) asâsı gibi Hz. Peygamber'den (s.a.v.) önceki peygamberlere verilen mucizelerin gözle görülebildiğini ifade ederken Kur'ân'ın mucizeliğine ise ancak basiretle şahit

⁸⁰⁹ et-Tekâsür 102/1-8.

⁸¹⁰ el-Asr 103/1-3.

⁸¹¹ Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 163b.

⁸¹² Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 167a.

⁸¹³ Münâsebetü'l-Kur'ân'a dair Karamânî tefsirindeki diğer örnekler için bkz. Karamânî, (Cârullah, 109), 217b; (Cârullah, 111), 97a; (Cârullah, 114), 418b; (Cârullah, 115), 134b; Karamânî, *Tefsîr* (21 Hk 338), 17a; 49a; 64a; 68b; 82a; 88a; 97b; 139a; 159b.

⁸¹⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/90-91; Süyûtî, *el-İtkân*, 5/1879; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 2/260.

olunacağını nakleder.⁸¹⁵ Bu konuda müfessir Karamânî de Süyûtî ile aynı kanaattedir. Nitekim o, *Tefsîru'l-Kur'ân*'ında önceki ümmetlere hissî mucizeler gönderilirken Hz. Peygamber (s.a.v.) ümmetine manevi mucize gönderildiğini, bunun da Kur'ân-ı Kerîm olduğunu bildirir. Bunun sebebinin de diğer ümmetlerle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ümmeti arasındaki zekâ, anlayış, tebaiyet gibi hususlardaki farklılıklara dayandırır.⁸¹⁶

Kur'ân'ın i'câzını kabul eden Karamânî, tefsirinde Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin i'cazda Kur'ân'ın zirveleri olduğunu ifade eder.⁸¹⁷ Bu görüşüne Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Zehrevânı / iki çiçeği (Bakara ve Âli İmrân sûrelerini) okuyunuz.”⁸¹⁸ hadisini delil getirir.⁸¹⁹ Nitekim ihtiva ettikleri konular düşünüldüğünde Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinde Kur'ân'ın i'câzına delâlet eden pek çok âyet vardır.

Karamânî sadece Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinde değil, Kur'ân'ın bir çok sûresinde i'câz vecihlerinin bulunduğunu ve dolayısıyla Kur'ân ile meydan okumanın da caiz olduğunu belirtir.⁸²⁰ Ona göre Kur'ân, فَاتُّوا بِكِتَابٍ مِّنْ عِندِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَى, “Allah katından daha doğru bir kitap getirin.”⁸²¹ قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ, “De ki: “Yemin ederim bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsalar da onun benzerini asla getiremezler.”⁸²² فَاتُّوا بِعَشْرِ سُورٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ, “Kur'ân'ın benzeri uydurulmuş on sûre getirin.”⁸²³ فَاتُّوا بِسُورَةٍ, “Bir sûre getirin”⁸²⁴ gibi âyetleriyle karşısında durup onun değersiz bir kitap olduğunu göstermeye çalışanlara meydan okuyarak sanki şöyle der:

⁸¹⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 5/1874.

⁸¹⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 231b.

⁸¹⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 68a.

⁸¹⁸ Müslim, “Salâtü'l-misâfirîn ve kasrihê”, 42 (No. 252).

⁸¹⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 68a.

⁸²⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 151b.

⁸²¹ el-Kasas 28/49.

⁸²² el-İsrâ 17/88.

⁸²³ Hûd 11/13.

⁸²⁴ el-Bakara 2/23.

“Hadi bakalım yapabilirsen eğer benim benzerimi getir, yok onu yapamıyorsan benim yarı miktarımı getir, ona da gücün yetmiyorsa dörtte birimi ya da benim sadece bir bölümümü getir.”⁸²⁵

Bu bağlamda müfessir Karamânî’ye göre tehadîde son nokta ve insan kudretinin yok olduğu yer Kur’ân’ın bir sûresinin dahi benzerinin getirilememesidir. Ne zamanki müşrikler Arap dilini bilmede en üstün, belâgat kurallarının hepsine hâkim olma gibi bütün sebepleri toplasalar dahi Kur’ân’ın tamamının, yarısının, on sûresinin, hatta bir sûresinin dahi benzerini getirmekten âciz kaldılar; işte o zaman Kur’ân’ın, fasih insanların gücünün dışında mu‘ciz ve dilediği şeye güç yetirebilen bir kelim olduğu sabitleşti.⁸²⁶ Nitekim Karamânî orijinal bir tespitle; Kur’ân’ın farz bir emir için وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ “*Namazı dosdoğru kılın.*”⁸²⁷; mendup bir emir için وَافْعَلُوا الْحَيْرَ “*Hayrı işleyin.*”⁸²⁸; mübah bir emir için وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا “*İhramdan çıktığınızda avlanın.*”⁸²⁹; muhayyer bir emir için ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ “*İster Allah diye ister Rahmân diye dua edin.*”⁸³⁰; nehy için اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ “*Dilediğinizi yapın.*”⁸³¹; reddetme için فَادْرُؤُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ “*Ölümü kendinizden def edin.*”⁸³²; tekvîn için كُونُوا قِرَدَةً “*Maymunlar olun.*”⁸³³ ve şart için كُونُوا “*İster taş olun ister demir.*”⁸³⁴ gibi âyetleri i‘câz vecihlerini gösterir.⁸³⁵

Görüldüğü üzere âyetlerde bahsi geçen meseleler hep emir sigasıyla ifade edilir; ancak

⁸²⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 151b.

⁸²⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 151b.

⁸²⁷ el-Bakara 2/43.

⁸²⁸ el-Hacc 22/77.

⁸²⁹ el-Mâide 5/2.

⁸³⁰ el-İsrâ 17/110.

⁸³¹ el-Fussilet 41/40.

⁸³² Âl-i İmrân 3/168.

⁸³³ el-Bakara 2/65.

⁸³⁴ el-İsrâ 17/50.

⁸³⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 151b.

bu emirlerin kimisinden farz, kimisinden sünnet, kimisinden mübah gibi farklı farklı hükümler kastedilir. Tek bir sigayla bu kadar farklı anlamların kastedilmesi bir beşer kelimasında asla mümkün değildir. Nitekim Karamânî de bu örneklerle dikkat çekerek Kur'ân'ın mu'ciz bir kelim olduğunu ve beşer kelamına meydan okuduğunu gösterir.

Kur'ân'ın i'câzı deyince akla gelen bir diğer konu ise sarfe teorisidir. Ulûmü'l-Kur'ân ve tefsir usulü eserlerine göre sarfe teorisi, inkârcı Arapların Kur'ân'ın benzerini getirmeye kabiliyetleri olduğu halde bu güçlerinin Allah tarafından alınması ve Allah'ın onlara engel olması anlamına gelir.⁸³⁶ Sarfe teorisi, Kur'ân'ın benzerini meneden bir fesahat veya belâgat derecesine ulaşmayan bir kitap olduğunu iddia eder. Sarfeyi kabul edenlere göre i'câz, Kur'ân'ın vasıflarından biri değildir; ayrıca Kur'ân'ın belâgati insanların belâgatinden de üstün değildir.⁸³⁷

İ'câzü'l-Kur'ân hakkında önemli bir eser yazan Mustafa Müslim, sarfeyi kabul edenlerin sözlerinin Kur'ân'ın sanki bir beşer keliması olduğuna sebebiyet verdiğini ifade eder.⁸³⁸ Sarfe teorisini ilk ortaya atan İbrâhîm Nazzâm (ö. 231/845) olmakla birlikte,⁸³⁹ talebesi Câhız (ö. 255/869) ise bu konuda ikilemde kalır. Nitekim kaynakların bildirdiği üzere Câhız, kimi zaman hocasından etkilenerken sarfeyi kabul eder; tek başına kaldığında ise Kur'ân'ın i'câzını savunur.⁸⁴⁰ Nazzâm'ın dışında Şiîlerden Şerif el-Mürtezâ (ö. 436/1044) ve Zâhirîlerden İbn Hazm el-Endelüsî (ö. 456/1064) de sarfe teorisini kabul edenlerdendir.⁸⁴¹ Ancak özellikle Nazzâm'ın ve Mürtezâ'nın sarfe görüşleri birbirinden farklıdır. Nazzâm, sarfeyi Arapların kuvveti olduğu halde Arapların Kur'ân'a muhalefet etmemeleri olarak açıklarken; Mürtezâ ise Arapların kuvvetlerinin Allah tarafından alınmasından dolayı Kur'ân'ı âciz

⁸³⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/93-94; Fethi Ahmet Polat, "Bir İ'câzü'l-Kur'ân İddiası: Sarfe", *Marife* 3/3 (Kış 2003), 197.

⁸³⁷ Muhammed Mustafa Müslim, *Mebâhîs fî i'câzi'l-Kur'ân* (Riyad: Dârü'l-Müslime, 1416/1996), 60.

⁸³⁸ Müslim, *Mebâhîs*, 60.

⁸³⁹ Müslim, *Mebâhîs*, 46.

⁸⁴⁰ Naîm el-Hımsî, *Fikretü i'câzi'l-Kur'ân mine'l-bi'seti'n-Nebeviyye ilâ asrina'l-hadîs* (Lübnan: Müessestü'r-Risâle, 1400/1980), 56.

⁸⁴¹ Müslim, *Mebâhîs*, 63.

bırakamadıklarından bahseder.⁸⁴² Kur’ân’ın doğrudan i‘cazına engel teşkil etmesi gerekçesiyle Ehl-i sünnet tarafından sarfe kabul edilmez.⁸⁴³ Çünkü bu teoriye göre Allah kulun iradesine sınır getirerek onu istediği fiili yapmaktan alıkoyar. Oysa bu anlayışı kabul edip kulun herhangi bir fiilde ihtiyarını yok saymak Cebriyyenin akidesiyle bağdaşır.

Karamânî’nin, tehdî âyetlerini⁸⁴⁴ açıklarken cumhur ulemâ tarafından bu durumun aklen gerçekleşmesinin caiz olması; ancak vakıada böyle bir durumun meydana gelmeyeceği konusunda ittifak ettiklerini bildirmesi, sarfe teorisini kabul etmediğini gösterir. Zira o, tehdî âyetlerini delil göstererek, Allah’ın Arapların edebî yeteneklerini almadığı görüşünü savunur.⁸⁴⁵ Nitekim Ehl-i sünnete göre şayet Allah,

Arapların elinden bu kuvveti almış olsaydı o zaman *“فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ”* *“Bu Kur’ân’ın benzerini getirin.”*⁸⁴⁶ gibi âyetleri zikretmezdi.⁸⁴⁷ Nitekim bu âyetler kulların ihtiyarlarının kendi ellerinde olduğunu gösterir. Ayrıca bir diğer âyette Allah Teâlâ’nın *“قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنَّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا”* *“De ki eğer insanlar ve cinler bir araya gelip hatta onların bir kısmı bir kısmına destek olsalar da bu Kur’ân’ın benzerini getirmek için toplansalar asla bunu yapamazlar.”*⁸⁴⁸ diye buyurması Allah’ın kullarının iradelerine engel olduğunu göstermez; netice de Allah Teâlâ “Ben Kur’ân’ın benzerini getirme konusunda sizi engelleyeceğim veya engelledim” dememektedir.

⁸⁴² Naîm el-Hımsî, *Fikretü i‘câz*, 70.

⁸⁴³ Yusuf Şevki Yavuz, “Sarfe”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/141.

⁸⁴⁴ Bkz. Yûnus 10/38; Hûd 11/13; et-Tûr 52/34.

⁸⁴⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 94a.

⁸⁴⁶ el-Bakara 2/23; Yûnus 10/38.

⁸⁴⁷ Yavuz, “Sarfe”, 36/141.

⁸⁴⁸ el-İsrâ 17/88.

3.5.6. Üslûbü'l-Kur'ân

Kur'ân Allah kelamı olduğundan hiçbir kitapta bulunmayan eşsiz bir üslûba sahiptir.⁸⁴⁹ Lafzı ve manası arasındaki dengeye beşer sözü yetişemez. Onun ahengi hem okuyucuya hem de dinleyiciye derin izler bırakır. Konularının girift bir şekilde olmasına rağmen onun üslûbu dün, bugün ve gelecekte insanların benimsediği ya da benimseyeceği eşsiz bir te'lif ve tanzime sahiptir.⁸⁵⁰ Onun en belirgin bir üslûbu da az sözle çok şeyi ifade eden îcâz üslûbudur.

Üslûbü'l-Kur'ân, Kur'ân ilimleri literatürüne ait eserlerde birbirinden farklı birçok başlık altında zikredilir.⁸⁵¹ Nitekim Karamânî de Kur'ân'ın üslûbu ile ilgili hususlara tefsirinde yer yer değinir. Bu bağlamda onun, Kur'ân'da bulunan soru ve cevaplara dair zikrettikleri kayda değerdir. Âlimler soru-cevap ilmini daha ziyade müfessirin bilmesi gereken ilimler ya da edatlar başlığı altında zikreder. O halde bu konu genel anlamda Kur'ân ilimlerine özelde ise belâgat ve kavâidü't-tefsir⁸⁵² alanlarına dahil edilebilir. Öte yandan Kur'ân'ın belâgatiyle ilgili zikredilenler doğrudan onun üslûbuyla ilişkilendirilen meselelerdir. Ayrıca belâgat ve tefsir kaideleri Kur'ân ilimlerinin öğrenilmesinde kaçınılmazdır. Bütün bu sebepler dolayısıyla Kur'ân'da zikri geçen soru ve cevapların mahiyetini öğrenmek Allah'ın muradını anlamaya çalışma manasına gelen tefsirin⁸⁵³ önemli bir unsurudur.

Kur'ân'ı Allah'ın murat ettiğine uygun bir şekilde anlayıp onu muhataplara açıklamaya çalışmak belli kaideleri öğrenmekle mümkündür.⁸⁵⁴ Bir müfessir Kur'ân'ı tefsir ederken bu kaidelere ihtiyaç duyar.⁸⁵⁵ Kur'ân'daki âyetlerin hemen hemen altında

⁸⁴⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/9; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 2/239.

⁸⁵⁰ Hasan Çevikoğlu, “Kur'ân-ı Kerim'de edebî üslûp” *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012), 88.

⁸⁵¹ Bkz. Hâris el-Muhâsibî, *el-Akl*, 476; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/9.

⁸⁵² Halid b. Osman es-Sebt, *Kavâidü't-tefsîr*, (Medine: Dârü İbn Affan, 1415/1994), 540; Muhammed Aydın, *Genel Tefsir Kuralları* (İstanbul: Nun Yayıncılık, 2008), 194.

⁸⁵³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/13.

⁸⁵⁴ Aydın, *Genel Tefsir Kuralları*, 28.

⁸⁵⁵ Süleyman Aydın, “Kur'ân Tefsirinde Bilinmesi Gerekli Kurallar Üzerine”, *Universal Journal of Theology* 6/1 (2021), 28.

birini oluşturan soru- cevap ilminin⁸⁵⁶ de belli kaidelerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Öte yandan Karamânî'nin bu kaideleri bilmemesi düşünülemez.

Kur'ân'da bulunan soru ve cevaplarla ilgili kaideler şu şekilde ifade edilir: Soru ve cevapta asıl beklenen birbirlerine uyumlu olmalarıdır. Kur'ân'da bu esas taşıyan soru ve cevabın bulunmasına ek olarak sorudan fazla veya eksik ya da soruyla ilgisi olmayan bir cevap da gelebilir. Bu tarz soru ve cevapların bulunması Kur'ân'ın i'câzına işaret eder. Çünkü zikri geçen soru ve cevaplar gerek belâgat gerek anlam yönünden birçok nükteyi barındırır.⁸⁵⁷

Kur'ân'da bulunan soru cevaplarla ilgili Karamânî'nin zikrettikleri onun sadece bu ilmi bildiğini değil aynı zamanda bu ilme katkısı olduğunu da gösterir. Şimdi onun Kur'ân'da bulunan sorular ve cevapları hakkında zikrettiklerine değinelim:

Allah Teâlâ En'âm sûresinde *قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ* “De ki denizin ve karanın karanlıklarından sizi kurtaracak olan kimdir?”⁸⁵⁸ sorusuna *قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ* “De ki Allah sizi o karanlıklardan ve her türlü sıkıntılardan kurtarandır.”⁸⁵⁹ şeklinde cevap verir. Karamânî “Allah Teâlâ bu sorunun cevabında infakla taayyün etmiştir.” diyerek Allah'ın sadece denizin ve karanın karanlık hallerinden değil her çeşit korku hallerinden kurtaran tek kişi olduğuna değinir.⁸⁶⁰ Bu nükteden dolayı cevabın sorudan daha ziyade geldiğini vurgulamak ister.

Tâhâ sûresinde ise Yüce Allah Hz. Mûsâ'ya (a.s.) *وَمَا تِلْكَ يَمِينُكَ يَا مُوسَى* “O sağ elindeki nedir yâ Mûsâ?”⁸⁶¹ diye sorar. Mûsâ (a.s.) ise *قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَأَهشُّ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِيَ* “Bu benim asâmdır. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak

⁸⁵⁶ Alican Dağdeviren, *Kur'ân-ı Kerîm'de Sorular ve Cevaplar* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 8.

⁸⁵⁷ Aydın, “Kur'ân Tefsirinde Bilinmesi Gerekli Kurallar Üzerine”, 51.

⁸⁵⁸ el-En'âm 6/63.

⁸⁵⁹ el-En'âm 6/64.

⁸⁶⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 120a.

⁸⁶¹ Tâhâ 20/17.

*silkelerim ve daha başka işler de yaparım.”*⁸⁶² diye cevap verir. Bu âyetlerde sorulan kısa soruya cevabın uzun uzun verilmesi hakkında Karamânî şunları nakleder: “Ne zamanki Hz. Mûsâ (a.s.) ağaçtan göğe doğru yükselen nurları ve meleklerin tesbih ettiğini gördü, büyük bir dehşete kapıldı ve hayrete düştü. Onun hayretinin kaybolması için Allah Teâlâ bir insanla konuşur gibi ona asâsını kastederek elindeki ne olduğunu sordu. Bunun üzerine Hz. Mûsâ’nın (a.s.) heyecanı geçti ve Allah ile konuşmadan duyduğu lezzetten dolayı konuşmasını uzattı”.⁸⁶³

Kanaatimizce Karamânî burada cevabın sorudan fazla gelmesindeki hikmeti muhabbete bağlıyor. Zira insan sevdiğiyle fazla konuşmak ister. Âyetten anlaşıldığı üzere Hz. Mûsâ (a.s.) Allah’a olan muhabbetinden dolayı onunla daha fazla konuşmak istiyor. Soruya sadece “Bu benim asâmdır.” diye cevap vermesi yeterli iken Hz. Mûsâ (a.s.) asâsıyla yaptığı şeyleri anlatarak ayrıntılı bir şekilde cevap vermeyi tercih ediyor.

Ayrıca Karamânî *وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا* “Sana ruh hakkında sorarlar. De ki O, Rabbimin bir emridir ve size ilimden pek az verilmiştir.”⁸⁶⁴ âyetindeki sorunun bir hakikat sorusu olduğunu yani Yahudilerin ruhun hakikatini öğrenmek istediklerini belirtir. Bu bağlamda o, bir şeyin hakikatinin bilinmesi o şeyin hallerinden bir halinin bilinmesinden daha önemli ve öncelikli olduğunu ifade eder.⁸⁶⁵ Karamânî’ye göre bu soru ile Yahudiler ruhun halleri ve durumları hakkında değil de onun mahiyetinin ne olduğuna dair cevap ararlar. Ancak Allah Teâlâ ruhun keyfiyetini açıklamayarak onun bilgisini sadece kendine özgü kılar.⁸⁶⁶ Kanaatimize göre bu sorunun cevabının bulunmamasının hikmeti Allah Teâlâ’nın ilminin eşsizliğine işaret etmesidir. Zira âyetin devamında *وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا* “Size ilimden pek az verildi.”⁸⁶⁷

⁸⁶² Tâhâ 20/18.

⁸⁶³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 100a.

⁸⁶⁴ el-İsrâ 17/85.

⁸⁶⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 195a.

⁸⁶⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 195a.

⁸⁶⁷ el-İsrâ 17/85.

denmesi bunu doğrudan destekler. Bu soru ve cevap ile Allah, insanların kendi ilmine yetişemediklerini her ne kadar bilgin olsalar dahi bir yerde âciz kaldıklarını ifade eder.

3.5.7. Müfredâtü'l-Kur'ân

Kur'ân'ın kelime ve deyimlerini, hüküm ve anlam yönüyle bazı Kur'ân âyetlerinin durumlarını araştıran ilme müfredâtü'l-Kur'ân denir.⁸⁶⁸ Süyûtî, *İtkân*'ın 74. nevinde müfredâtü'l-Kur'ân ilminden bahseder ve bu başlık altında üzerinde gâlip gelen mananın özelliğini taşıyan âyetleri toplar. Kur'ân'ın azamet bakımından en büyük âyeti, Kur'ân'ın hüküm bakımından en üstün âyeti, en âdil âyeti gibi konular hakkında sahâbeden nakillerde bulunur.⁸⁶⁹

Karamânî ise *Tefsîru'l-Kur'ân*'da Müfredâtü'l-Kur'ân ilminin tanımı hakkında doğrudan bir bilgi vermez. Yalnız o, bu ilmin kapsamında nakledilen rivayetlere değinir. Bu bağlamda Karamânî, Kur'ân'ın en ümit veren âyeti hakkında dört halifenin sözlerine yer verir.⁸⁷⁰ Buna göre Hz. Ebû Bekir رَّبِّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا “Rabbiniz

حَمَّ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ”⁸⁷¹ âyetini, Hz. Ömer الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ “*Hâmîm. Bu kitap Azîz ve Alîm olan Allah tarafından indirilmiştir.*”⁸⁷²

âyetini, Hz. Osman نَبِيِّ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ “*Kullarıma haber ver şüphesiz ki ben günahları çok bağışlayan ve çok merhamet edenim.*”⁸⁷³ âyetini ve Hz. Ali (ö. 40/661) ise قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ “*De ki: ‘Ey kendi nefisleri üzerine haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden*

⁸⁶⁸ Demirci, *Tefsir Terimleri*, 215.

⁸⁶⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 6/2159.

⁸⁷⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 195a.

⁸⁷¹ el-İsrâ 17/84.

⁸⁷² el-Mü'min 40/1-2.

⁸⁷³ el-Hicr 15/49.

ümidinizi kesmeyin. Muhakkak ki o günahların hepsini bağışlar. Şüphesiz o Gafûr ve Rahîm'dir.”⁸⁷⁴ âyetini Kur'ân'ın en ümitvâr âyeti olarak zikreder.⁸⁷⁵

Kanaatimizce bu ilim, muhatabın anlayışına kalmış göreceli bir konudur. Nitekim dört halifenin aynı konu hakkında zikrettiği âyetler birbirinden farklıdır. Hepsinde de âyetlerin anlamı konusunda fikir yürütmüşlerdir. Nitekim bu Allah tarafından istenen bir durumdur. Zira Allah Teâlâ Kur'ân'da birçok yerde âyetleri üzerinde tefekkür edilmesini, düşünülmesini⁸⁷⁶ emretmektedir. Öte yandan sahâbenin en büyük, en âdil, en ümit verici veya en korkutucu âyetler hakkında kesin bir kanaat belirtmeden sadece fikrini beyan etmesi gösterir ki işin en doğrusunu sadece Allah bilir.

3.5.8. Havâssü'l-Kur'ân

Kur'ân'dan bazı kelime, âyet ve sûrelerin belli bir sıraya göre okunması veya yazılması halinde bazı maddi ve manevi hastalıkları tedavi edici özelliklerinden bahseden ilme havâssü'l-Kur'ân denir.⁸⁷⁷ Allah Teâlâ Kur'ân'ın şifaya vesile olduğunu İsrâ sûresinin *وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ* “Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminlere şifa ve rahmettir.”⁸⁷⁸ âyetinde bildirmektedir. Yine İbn Mâce'nin tahrîc ettiği Abdullah b. Mes'ud'un rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) de “İki şifalı şeye sarılınız; bal ve Kur'ân-ı Kerîm.” buyurmaktadır.⁸⁷⁹ Hem Kur'ân'daki âyetlerin⁸⁸⁰ hem de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinin delil alınmasıyla Kur'ân'ın maddi manevî hastalıklara şifa vermesi kesindir. Bu bilgiden yola çıkarak ulûmü'l-Kur'ân eserleri müellifleri havâssü'l-Kur'ân başlığı altında hastalıklara karşı Kur'ân'daki hangi sûrelerin ya da hangi âyetlerin okunması

⁸⁷⁴ ez-Zümer 39/53.

⁸⁷⁵ Karamânî, *Tefsîr*, (Cârullah, 112), 195a.

⁸⁷⁶ el-Bakara 2/219; Âl-i İmrân 3/118.

⁸⁷⁷ Demirci, *Tefsîr Terimleri*, 87.

⁸⁷⁸ el-İsrâ 17/82.

⁸⁷⁹ İbn Mâce, “Tıb”, 7 (No. 3452).

⁸⁸⁰ Yûnus 10/57; en-Nahl 16/69; el-İsrâ 17/82; eş-Şuarâ 26/80; el-Fussilet 41/44.

gerektiğine dair rivayetlere yer vermişlerdir.⁸⁸¹ Süyûtî'nin nakline göre havâssü'l-Kur'ân ilmiyle zikredilen rivayetler daha çok salih kimselerin tecrübesine dayanır.⁸⁸²

Müfessirimiz Karamânî de Fâtiha sûresini tefsir ederken tâbiînden Şa'bi'nin (ö. 104/722) beli rahatsız olan bir kimsenin Fâtiha sûresi okuması gerektiği, Allah'ın izniyle bu sûrenin hastalığına şifa vereceği rivayetine yer vermektedir.⁸⁸³ Onun bu tür rivayetlere yer vermesi havassü'l-Kur'ân ilminin varlığını kabul ettiğini gösterir. Karamânî, bazı sûrelerin sadece maddî hastalıklara değil manevî hastalıklara da şifa olduğunu bildirir. Nitekim Fâtiha sûresinin, insanda meydana gelen cehalet, kıskançlık, buğz gibi ruhânî hastalıkların giderilmesinde de faydası olduğunu ifade eder.⁸⁸⁴

Karamânî'ye göre havassü'l-Kur'ân ilmine dahil edilen sûrelerden birisi de Yûsuf sûresidir. Onun bu konuda naklettiği rivayet ise şudur: “Kölelerinize Yûsuf sûresini öğretin. Herhangi bir Müslüman, Yûsuf sûresini okur ve bunu ailesine ve elinin altında bulunan kölelerine öğretirse Allah onun sekerâtü'l-mevtini kolaylaştırır ve ona hiçbir Müslümana haset etmeyecek kuvvet verir.”⁸⁸⁵ Ancak biz, Karamânî'nin tefsirinde yer verdiği bu rivayetin kaynağına ulaşamadığımızı ve onun bu rivayette yalnız kaldığını literatür taramamızda teyit ettiğimizi ifade edebiliriz.

3.5.9. Fezâilü'l-Kur'ân

Kur'ân'ın, Kur'ân'daki bazı sûrelerin ya da âyetlerin faziletine dair rivayet edilen hadisler ile Kur'ân'ın üstünlüğünü gösteren ilme fezâilü'l-Kur'ân denir. Bazı müfessirler, tefsirlerinde sadece Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen sahih rivayetlere yer verirken bazıları ise hem sahih hem de sahih olmayan rivayetlere atıfta bulunarak Kur'ân okumanın faziletine değinirler.⁸⁸⁶ Karamânî'nin eserinde de sahih rivayetlerin yanında zayıf, mevzû rivayetlerin ve veli kullardan gelen sözlerin nakledildiği görülür.

⁸⁸¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 6/2176; İbn Akîle, *ez-Ziyade*, 2/349.

⁸⁸² Süyûtî, *el-İtkân*, 6/2176.

⁸⁸³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 3b.

⁸⁸⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 5a.

⁸⁸⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 45a.

⁸⁸⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/432; Süyûtî, *el-İtkân*, 6/2099; İbn Akîle, *ez-Ziyade*, 2/75.

Birçok müfessirin sûrelerin başlangıcında sûrenin faziletinden bahsettiklerini ifade eden⁸⁸⁷ müfessir, söz konusu rivayetleri bazen sûrenin ortasında bazen de sonunda zikretmeyi tercih eder. Karamânî'nin sûrelerin sonunda verdiği faziletle ilgili rivayetler, genellikle Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ındaki rivayetlerdir. Yalnız onun *Keşşâf* tan alıntı yaptığı bu tür rivayetleri eleştirdiği de görülür. Hem fezâilü'l-Kur'ân ilminin mahiyetini hem de Karamânî'nin bu konuda hangi sûrelerde hangi rivayetlere yer verdiğini görmek için bu nakillerden bazılarını aşağıdaki şekilde ele almamız mümkündür:

Karamânî, Fâtiha sûresinin faziletiyle ilgili kaynağı belli veya belirsiz olan nakillerde bulunur. Bir kaynağa isnat ederek belirttiği nakil *Sünen-i Dârimî*'de geçen “Fâtiha sûresi her hastalığa karşı şifadır.”⁸⁸⁸ rivayetidir.⁸⁸⁹ Araştırmalarımız sonucu ravisi belli olmayan nakiller ise şunlardır: Cebraîl bir gün Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelerek “Ümmetinin çekeceği azaptan korkuyordum; ancak Fâtiha sûresi inince emin oldum.” der. Hz. Peygamber (s.a.v.) de nasıl emin olduğunu sorar. Cebraîl “Allah Kur'ân'da cehennem yedi kapısından bahsediyor, Fâtiha sûresi de yedi âyettir; her kim bu sûreyi okursa o yedi âyet, cehennem yedi kapısından girmeye engeldir.” diye cevap verir.⁸⁹⁰ Yine aynı sûrenin fazileti hakkında Karamânî, hadis dışında ravisi belli olmayan kendisinin ifadesiyle “güzel söze”de yer verir. Bu söze göre “Allah Teâlâ yüz kitap ve dört büyük kitap indirmiştir. Yüz kitabın manasının tamamı Tevrat, İncil ve Zebur'dadır. Bu üçünün manası Kur'ân'dadır. Kur'ân'ın manası da mufassal sûrelerdedir. Mufassal sûrelerin manası ise Fâtiha sûresindedir.”⁸⁹¹

Kur'ân-ı Kerîm'de yedi sûre Hâmîm ile başlar. Bu sûrelerin okunmasının faziletine dair birden fazla nakil vardır. Karamânî de bu konuda “Hâmîmler yedi tanedir. Cehennem kapıları da yedidir: Cehennem, Hutame, Lezâ, Saîr, Sekar, Hâviye ve Cahîm. Kıyamet günü her Hâmîm bu kapılardan birine gelir ve şöyle der: ‘İman edip

⁸⁸⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 49b.

⁸⁸⁸ Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdîrrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed (Riyad: Dârü'l-Muğnî, 1421/2000), “Fezâilü'l-Kur'ân”, 12 (No. 3413).

⁸⁸⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 5a.

⁸⁹⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 4b.

⁸⁹¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 47b.

beni okuyan kimse bu kapıdan girmesin.” nakline yer verir. Ayrıca Abdullah b. Abbas’ın “Her şeyin bir özü vardır. Kur’ân’ın özü de Hâmîmlerdir.” sözünü zikreder.⁸⁹²

Ayrıca Karamânî eserinde Fetih sûresinin faziletiyle ilgili Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Bana öyle bir âyet indi ki dünyanın tamamından daha sevgilidir.”⁸⁹³ buyurduğu hadisine yer verir.⁸⁹⁴

3.5.10. Değerlendirme

Kur’ân’ın manalarına dair ilimlerde Karamânî tefsirinde ilk olarak muhkem-müteşâbih konusuna değindik. Buna göre müfessir Karamânî, muhkemi “içinde ihtimal barındırmayan, net, anlaşılır ve mensûh olmayan açıklayıcı bir lafız” olarak tanımlarken; mutlakın karşıtı olan müteşâbihi ise anlamı bilinebilen ve bilinemeyen olmak üzere ikiye ayırır. Bu bağlamda o, tefsirinde bir yandan muhkem olan bazı sûre ve âyetleri bildirirken bir yandan da bazı müteşâbih kelimelerin olabilecek manalarını zikreder. Bu bağlamda Karamânî’nin müteşâbih âyetlerin bilinip bilinmemesi konusunda müteahhir âlimlerin görüşünü tercih ettiğini belirtiriz. Onun müteşâbih âyetler arasında görüş beyan etmekten kaçındığı iki kelime ise kabza ve yemîn kelimeleridir. Kanaatimizce Karamânî’yi buna sevk eden sebep Ebû Hanîfe’ye olan sıkı bağılıdır. Zira Ebû Hanîfe *el-Fıkhu’l-ekber* adlı eserinde bu kelimeler hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır.

Kur’ân’da bazı sûrelerin başlarında bulunarak Kur’ân’ın manalarına etki eden ilimlerden biri olan hurûf-i mukattaanın, muhatabın dikkatini çekmek ve âyetlerin içerdiği hükümlere tenbih etmek için indirildiğini ifade eden Karamânî, bu harflerin manaları konusunda farklı görüşler zikreder. Bu bağlamda o, ulûmü’l-Kur’ân müelliflerinden ayrılır. Nitekim onlar bu harfleri müteşâbih kategorisine dahil ederler.

⁸⁹² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 1b.

⁸⁹³ Müslim, “Cihad ve’s-Siyer”, 34 (No. 1786).

⁸⁹⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 117), 1b. Aynı konudaki diğer örnekler için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 110), 183a; 519a; (Cârullah, 111), 96a; 254a; (Cârullah, 112), 115a; (Cârullah, 113), 83a; *Tefsîr* (Cârullah, 115), 277a.

Karamânî ise tasavvuf yönünün ağır basmasından dolayı bu harflerin bir kısmını işârî yorumlarla tefsir eder.

Kur'ân'ın âyetleri arasında bir çelişki bulunmadığını ve tutarsız bir kitap olmadığını göstermek amacıyla ortaya çıkan müşkilü'l-Kur'ân ilmine de Karamânî eserinde oldukça değinir. Bu bağlamda Karamânî'nin zâhiren tenakuz vehmini barındıran âyetlerdeki işkali ortadan kaldıran birden fazla çözümü vardır. Bazen bir belâgat kuralıyla bazen anlam farklılıklarıyla âyetlerdeki çelişki vehmini izale eder. Bu yöntemi ile müfessirin söz konusu meseleye ulûmü'l-Kur'ân müellifleriyle aynı yerden baktığını ve onların görüşlerine ilavelerde bulunduğunu ifade ederiz.

Karamânî tefsirinde en çok rastlanılan ilimlerden birisi münâsebetü'l-Kur'ân ilmidir. Nitekim müfessir bu konuya hemen hemen her sûrenin tefsirinde değinir. Bu bağlamda *Tefsîru'l-Kur'ân*'da bazen sûrenin başında bazen de sûrenin ortasında Karamânî'nin gerek âyetler gerek sûreler arasında bulunan tenâsüp ve insicamdan bahsettiği görülür. Kanaatimizce Karamânî, münâsebetü'l-Kur'ân konusu hakkında zikrettikleriyle ve verdiği örneklerle hem kendi dönemindeki hem de kendi dönem öncesindeki pek çok müfessire üstünlük sağlamaktadır.

Kur'ân'ın manalarına dair ilimlerden biri olan i'câzü'l-Kur'ân konusunda ise müfessir her şeyden önce Kur'ân'ın kendisinin bu ümmete en büyük mucize olduğunu ifade eder. Bu bağlamda da Kur'ân'ın bütün zamanlara meydan okuyucu bir kitap olduğunu belirtir. Bütün bu görüşlerden sonra da Kur'ân'da var olan birçok i'caz vechine değinir. Ayrıca Karamânî, “Allah'ın Kur'ân'ın aynısını getirme konusunda insanları engellediğini” iddia eden sarfe teorisini kabul etmez. Üstelik bu teoriyi cüzi ve külli irade anlayışıyla eleştirir. Onun bu tavrı Ehl-i sünnet müfessirlerinin tavrıyla uyum arz eder.

Tefsîru'l-Kur'ân'da tespit ettiğimiz bir diğer ilim Kur'ân'ın manalarını ilgilendiren üslûbü'l-Kur'ân'dır. Biz bu ilim altında Karamânî tefsirinde bulunan sadece soru-cevap ilmine değindik. Zira Kur'ân'da zikri geçen sorular ve onlara ya tam uyumlu ya fazla ya da eksik cevaplar, doğrudan Kur'ân'ın üslûbuyla ilgili olup onun i'câzını gösteren delillerden bir tanesidir. Bu konuda müfessirimizin zikrettikleri ise özgün olup düşünölmeye değerdir.

Kur'ân'ın manasına dair ilimlerden biri de Kur'ân'ın en büyük, en âdil, en ümitvâr âyetleri gibi başlıkları ele alan müfredâtü'l-Kur'ân ilmidir. Ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde bu konuda sahâbeden, tâbiînden ve tebe-i tâbiînden gelen rivayetlere yer verilir. Nitekim Karamânî de çok olmamakla birlikte söz konusu ilmin kapsamında nakledilen bazı rivayetlere yer verir.

Buraya kadar zikredilen ilimlerin yanında bir de havâssü'l-Kur'ân diye anılan Kur'ân'ın manevî bir ilmî vardır ki Karamânî eserinde bu konu hakkında nakledilen rivayetlere rastlamak mümkündür. Nitekim Kur'ân'ın sûre ve âyetlerinin maddi-manevi hastalıklara şifa olduğu bilgisi hem Kur'ân'da hem de sahih hadislerde mevcuttur. İşte bu konuyu inceleyen ve hastalıklara karşı hangi sûre ve âyetlerin okunması gerektiğini bildiren Kur'ân ilmine havâssü'l-Kur'ân denir. Karamânî tefsirinde tespit ettiğimiz kadarıyla onun bu ilme titiz yaklaştığını ve bazı müellifler gibi aşırıya kaçmadığını ifade ederiz. Kanaatimize göre müfessir bu konuda sahih nakilleri tercih ederek havâssü'l-Kur'ân'a dair zikredilen Kur'ân âyetlerinin sayısını olabildiğince aza indirir.

Son olarak fezâilü'l-Kur'ân ilmine dair Karamânî tefsirinde tespitimiz ve değerlendirmemiz şudur ki: Müfessir, sûrelerin faziletine dair rivayetleri genellikle her sûrenin tefsirinin sonunda zikreder. Zemahşerî şârihi olduğundan bu rivayetlerin çoğu *Keşşâf*'tandır. *Keşşâf*'ı inanç konularında büyük reddiyelerle eleştiren Karamânî, fezâilü'l-Kur'ân konusunda çok az eleştirir. Halbuki aldığı rivayetlerin büyük bir kısmı kaynakların belirttiği üzere zayıf ve uydurma nakillerdir. Bu konuda onun daha titiz davranmasını isterdik. Sadece sahih değil, zayıf ve mevzû rivayetlere de yer vermesi, hem zamanındaki şartlara hem de insanların Kur'ân okumaya olan iştiaqlarının artmasını istemesine bağlı olabilir. Ancak her ne kadar onun bu konudaki iyi niyetini düşünsek bile alanında bu kadar gelişmiş bir müfessirin rivayetlere yer verirken en azından kaynaklarına da değinmesi güzel bir haslet olurdu ki, böylece konu gereği gibi anlaşılsın. Öte yandan çalışmamızın sınırı gereği Karamânî'nin Kur'ân'daki bütün sûreler hakkında değil de çeşitli sûrelerin faziletleri hakkında naklettiklerine yer verdik.

3.6. Kur'ân'ın Tarihî İçerikli İlimleri

Kur'ân-ı Kerîm'in her ne kadar çağlar üstü bir kitap olduğu bilinse de bazı âyetleri indiği dönemin tarihi, coğrafyası ve kültürü ile doğrudan bağlantılıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûluna şahitlik eden bir toplum vardır ve Kur'ân'ın bu toplumun ihtiyaçlarına karşılık vermesi ve sorunlarına çözüm bulması elzemdir. Konuyla ilgili olarak burada dikkat çekmek istediğimiz bir husus da şudur ki insanların ihtiyaçları, arzuları ve sorunları çoğunlukla benzer şeyler üzerinde toplansa da zamanla farklılık gösterebilir. Önemli olan insanın her durumda Kur'ân'ın verdiği ilahi mesajlardan yola çıkarak hareket etmesi ve hayatını buna göre düzenlemesidir. Bu bağlamda müfessirlerin bir görevi de tarihî olgularla ilişkili Kur'ân ilimlerini doğru tespit edip değerlendirmektir. Nitekim Karamânî de bazı âyetler özelinde Kur'ân'ın söz konusu ilimlerine eserinde yer vererek değerlendirmiştir. Şimdi onun değindiği bu ilimleri aşağıda inceleyelim:

3.6.1. Sebeb-i Nüzûl

Kur'ân-ı Kerîm âyetleri ya belli bir sebebe bağlı olmaksızın ya da bir vakıya binaen veya bir soruya cevap niteliğinde belli bir sebebe bağlı olarak inen âyetler şeklinde iki kısma ayrılır.⁸⁹⁵ Belli bir sebebe bağlayamadığımız, doğrudan doğruya inen âyetler Kur'ân'da çoğunluktadır. Zira bu âyetler insanların hidayetini amaçlayan ve bu yolda ne yapmaları gerektiğini bildiren âyetlerdir.⁸⁹⁶ Bunun dışındakiler ise hususi bir sebebe bağlı olarak inen âyetlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında gerçekleşmiş bir hadiseye bağlı ya da O'na sorulan bir sorunun cevabı olarak inen âyetler, esbâb-ı nüzûl başlığı altında ulûmü'l-Kur'ân kitaplarında yer almaktadır. Bu tanımlardan yola çıkan Fazl Hasan Abbas (ö. 1432/2011) Hz. Peygamber'in (s.a.v) risâletinden önce meydana gelmiş olayların ve bi'setinden sonra gerçekleşecek hadiselerin esbâb-ı nüzûlünün bulunmadığını belirtir.⁸⁹⁷ Ancak Kurtubî gibi bazı âlimler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bi'setinden sonra da yaşanan hadiselerin ya da kendi dönemlerindeki belli olayların

⁸⁹⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/189; İbn Akîle, *ez-Ziyade*, 1/292.

⁸⁹⁶ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/89.

⁸⁹⁷ Ebû Muhammed Fazl b. Hasen b. Ahmed b. Âl Abbâs es-Safûrî eş-Şâfiî, *İtkânu'l-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Umman: Dârü'l-Furkan, 1997), 1/253-254.

âyetlerin inme sebeplerinden biri olduğuna dikkat çekerler.⁸⁹⁸ Nitekim bu görüş müfessir Karamânî’de de vardır.

Sebeb-i nüzûl ilmini öğrenmek, âyetlerin anlamını bilmeye yardımcı olduğu gibi âyetlerde müşkil gelen durumları da çözüme kavuşturup onlardaki hikmetin bilinmesine vesiledir.⁸⁹⁹

Esbâb-ı nüzûl ilmi ancak o konu hakkında sahâbeden gelen rivayetlerin bilinmesiyle öğrenilir. Ne var ki doğru bir tefsir için bu rivayetlerin sahih olması da en önemli şarttır.⁹⁰⁰ Söz konusu rivayetler dikkate alınmadan âyetler tevil edildiğinde yanlış yorumların meydana gelmesi muhtemeldir.

Tefsir kitaplarında özellikle Taberî’nin (ö. 310/923) *el-Câmi ‘u’l-beyân*’ında bazen bir âyetin nüzûl sebebi olarak birden fazla rivayete yer verildiği görülür. Bu durumda rivayetlerin isnat durumları incelenerek, iki rivayetten hangisi sahih ise ona itimat edilir; şayet ikisi de sahih olup biri diğerinden (sahâbînin bizzat olaya şahitlik etmesi gibi) tercih edilmeye daha uygun ise o alınır. İki rivayetin de sahih olup aralarını da ayırmaya bir sebep bulunmadığı takdirde ikisi de kabul edilir. Bu rivayetlerden yalnız birini kabul edip diğerini reddetmek caiz değildir.⁹⁰¹ Zira cumhur ulemânın “İbret lafzın umumiyetinedir, sebebin hususiyetine değil.” kaidesi gereğince âyetin umumu kapsayıcı manaya geldiği unutulmamalıdır. Nitekim sahâbe de âyetlerin hükümlerini sadece o âyetin inmesine sebep olan şahıslara değil, söz konusu durumla ilişkili olan bütün müminlere hamletmişlerdir.⁹⁰²

Müfessirler, ravilerin “سَبَبُ نَزُولِ هَذِهِ الْآيَةِ كَذَا” / Bu âyetin sebeb-i nüzûlü şudur.”, “سُئِلَ رَسُولُ

اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ) عَنْ كَذَا فَنَزَلَتْ الْآيَةُ / Resûlullah’a şu konu hakkında soru soruldu,

⁸⁹⁸ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi ‘*, 16/457; Ekrem Gülşen, *Kurtubî Tefsirin ‘de Esbâb-ı Nüzûl* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 191.

⁸⁹⁹ Zürkânî, *Menâhilü’l- ‘irfân*, 1/91.

⁹⁰⁰ Zürkânî, *Menâhilü’l- ‘irfân*, 1/95.

⁹⁰¹ Zürkânî, *Menâhilü’l- ‘irfân*, 1/97-100.

⁹⁰² Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Mekke: Dârü’l-Cîl, 1390/1970), 25.

akabinde de (cevap olarak) şu âyet indi.”⁹⁰³ cümlelerini zikrederek esbâb-ı nüzûl ilmine dikkat çekerler. Müfessirlerin çoğunun yaptığı gibi Karamânî de âyetlerle ilgili rivayetlere yer verdikten sonra “فَنَزَلَ / Bunun üzerine (şu âyet) indirildi.”⁹⁰⁴ veya “فَأَنْزَلَ / Akabinde Allah (şu âyeti) indirdi.”⁹⁰⁵ diyerek sebep-i nüzûle değinir. Bunlara ek olarak “ذَكَرَ الْمُفَسِّرُونَ فِي سَبَبِ نَزُولِ لَأَيَّةٍ” / Müfessirler bu âyetin nüzûl sebebiyle ilgili şunları zikretti.”⁹⁰⁶ tabirini de kullanır. Öte yandan Karamânî’nin esbâb-ı nüzûl rivayetlerinde sahih ve sağlam kaynakları tercih ettiği görülmektedir. Bununla ilgili olarak o, şakku’l-kamer hadisesini anlatan pek çok ravi olmasına rağmen ravilerden Abdullah b. Mes‘ud’u seçer. Zira Abdullah b. Mes‘ud’un rivayet ettiği söz konusu hadis hem *Sahîh-i Buhârî*’de⁹⁰⁷ hem de *Sahîh-i Müslim*’de⁹⁰⁸ geçmektedir.

Karamânî sebep-i nüzûla dair rivayetleri daha ziyade sûrenin ismi, Mekkî ve Medenîliği, kelime ve harf sayısı gibi en genel bilgilerden hemen sonra zikreder. Mesela Sebe’ sûresinin nüzûlüne sebep olan rivayeti sûreyi tefsir etmeye başlamadan nakletmesi buna örnektir.⁹⁰⁹

3.6.1.1. Esbâb-ı Nüzûlün Çeşitleri

Karamânî’nin *Tefsîru’l-Kur’ân*’ında tespit ettiğimiz nüzûl sebeplerini bir olay üzerine inen âyetler, bir şahsın sözü üzerine inen âyetler, gelecekte yaşanacak bir olay üzerine inen âyetler, muhatapların iddialarını reddetmek üzere inen âyetler ve fikhî bir hükmü öğretmek üzere inen âyetler şeklinde ele almamız mümkündür:

⁹⁰³ Kattân, *Mebâhîs*, 81.

⁹⁰⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 66a.

⁹⁰⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 95a, 274b.

⁹⁰⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 116), 104b.

⁹⁰⁷ Buhârî, “Menâkib”, 27 (No. 3636).

⁹⁰⁸ Müslim, “Sıfatü’l-münafikîn”, 8 (No. 44).

⁹⁰⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 134b.

3.6.1.1.1. Bir Olay Üzerine İnen Âyetler

Karamânî âyetleri tefsir ederken bazen âyetin inmesine sebep olan olayı zikreder ve bu âyet, şu olaya binaen indirildi der. Onun bu konuda zikrettiği âyetlerden bir kısmına değinelim:

Bakara sûresindeki *وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا* “Âyetlerimi az bir fiyata satmayın / değiştirmeyin.”⁹¹⁰ âyetinin iniş sebebi hakkında Karamânî şunları zikreder: Rivayete göre Ka‘b b. Eşref (ö. 3/624)⁹¹¹ Yahudilerin bilginlerine sizler Muhammed hakkında ne diyorsunuz? dedi. Onlar da “O bir Peygamberdir.” dediler. Bunun üzerine Ka‘b eğer bunun dışında bir şey derseniz sizinle aramda bir bağ olur dedi. Onlar da biz düşünmeksizin sana icabet edemeyiz. Bize mühlet ver ki düşünelim, Tevrat’a bakalım dediler. Bu şekilde onun yanından ayrıldılar ve sonra Tevrat’ta Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında geçen sıfatları erkeklerin sıfatları olarak değiştirdiler. Daha sonra Ka‘b’a gittiler ve ona Tevrat’ta değişiklik yaptıklarını söylediler. O da onların her birine bir sâ‘ arpa ve dört arşın ölçüsünde pamuktan kalın bir kumaş verdi. İşte Allah’ın âyette *قَلِيلًا* diye zikrettiği az bir miktar budur.⁹¹²

Yine müfessir Mâide sûresi 106. ve 107. âyetlerin sebep-i nüzûlü hakkında şu rivayete yer verir: Temîm ed-Dârî ve ‘Adiyy b. Beddâ Şam’a ticaret için gittiler. Onlar o zaman Hıristiyanlardı. Yanlarında da ‘Amr b. Âs’ın kölesi Büdeyl vardı. Büdeyl Müslüman’dı. Şam’a geldiklerinde Büdeyl hastalandı. Büdeyl’in yanında sadece bir sayfa vardı ve onu değerli eşyasının içine koydu. Arkadaşlarının bundan haberi yoktu. Sonrasında arkadaşlarına değerli eşyasını ailesine ulaştırmalarını vasiyet etti ve vefat etti. Onlar onun eşyasına arzu duydular ve altınla nakışlı, 300 miskal değerindeki gümüş kabını alıp sakladılar. Büdeyl’in ailesine ise sadece o sayfayı verdiler. Büdeyl’in ailesi gümüş kabı onlardan talep etti. Temîm ed-Dârî ve ‘Adiyy b. Beddâ ise kabın kendilerinde olmadığını söyleyip durumu inkâr ettiler. Bunun üzerine Büdeyl’in ailesi durumu Hz. Peygamber’e (s.a.v.) arz etti ve akabinde Mâide

⁹¹⁰ el-Bakara 2/41.

⁹¹¹ İslam düşmanı Yahudi şair.

⁹¹² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 222b.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ

مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ صَرَرْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَاصْبِرْتُمْ مَصِيبَةَ الْمَوْتِ تَحْسِبُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ ارْتَبْتُمْ لَا

نُشْتَرِي بِهِ مَمْنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَلَا تَكُنْتُمْ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّآ إِذَا لَمِنَ الْأَمِينِ

ölüm geldiği zaman vasiyet ederken aranızdaki şahitliğin hükmü, içinizden iki adil kimseyi şahit tutmaktır. Eğer yolculukta olup başınıza da ölüm musibeti gelmişse o zaman sizden olmayan iki kişiyi şahit tutun. Eğer onlardan şüpheleniyorsanız namazdan sonra onları alıkoyarsınız. Onlar da Allah'a şöyle yemin ederler: 'Akraba bile olsa, yemini bir çıkar karşılığı satmayacağız, Allah'ın şahitliğini gizlemeyeceğiz. Yoksa günahkârlardan oluruz.'

913 âyeti indi. Bunun üzerine onlar ikinci namazından sonra minberin yanında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yemin edince onları serbest bıraktı.

Daha sonra ellerindeki kap bulundu, onlar ise "Biz kabı Büdeyl'den satın aldık ama delilimiz yoktu. Bu yüzden ailesine onu vermeyi uygun bulmadık" dediler. Onların bu durumu Hz. Peygamber'e arz edilince Mâide sûresinin

فَإِنْ عُنِيَ عَلَى آتِهِمَا اسْتَحَقَّ إِثْمًا فَآخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوَّلِيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّآ إِذَا لَمِنَ

الظَّالِمِينَ "Eğer o iki şahidin bir günah işledikleri anlaşılırsa ölene daha yakın olan hak

sahiplerinden diğer iki kişi onların yerine geçer ve Allah'a şöyle yemin ederler: 'Bizim şahitliğimiz, onların şahitliğinden daha doğrudur. Biz haksızlık yapmadık. Eğer haksızlık yapsaydık zalimlerden olurduk.'

914 âyeti indi. Bunun üzerine 'Amr b. Âs ve Muttalip b. Ebî Vedâa kalktılar ve onların yerine geçerek yemin ettiler. Akabinde Hz. Peygamber (s.a.v.) gümüş kabı Büdeyl'in ailesine teslim etti.

915 Abdullah b. Abbas'ın rivayetine göre bu olay Temîm ed-Dârî Müslüman olana kadar gizli kaldı. O Müslüman olduktan sonra pişmanlığını belirterek hadiseyi şöyle anlattı:

913 el-Mâide 5/106.

914 el-Mâide 5/107.

915 Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 90a.

Ben ve arkadaşım yalan yere yemin ettik. Kabı sattık ve parayı da aramızda paylaştık. Gerçekten Allah ve Resûlü doğru söyledi, günahımdan tövbe ediyorum.⁹¹⁶

Karamânî, Kamer sûresinin 2. âyetinin sebebi nüzûlü olarak ise şakku'l-kamer/ayın yarılması hadisesiyle ilgili Abdullah b. Mes'ud'dan gelen rivayete⁹¹⁷ yer verir. Bu rivayete göre müşrikler, Allah Resûlü'nden (s.a.v.) mucize göstermesini istemiş; şayet bunu yaparsa iman edeceklerini bildirmişlerdi. Akabinde Allah, Resûlü'nü ayı ikiye ayırma mucizesiyle şereflendirmiş; fakat müşrikler *وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ* “Bu ancak süregelen bir sihirdir.”⁹¹⁸ demişlerdir. Karamânî, müşriklerin bu sözüne binaen Allah, Kamer sûresinin *وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ* “Onlar ne zaman bir mucize görseler ondan yüz çevirirler ve bu süregelen bir sihirdir derler.”⁹¹⁹ âyetini indirdi⁹²⁰ demektedir.

3.6.1.1.2. Bir Şahsın Sözü Akabinde İnen Âyetler

Karamânî'ye göre Mâide sûresinin 64. âyeti Yahudi olan Finhâs b. Âzûra hakkında indirilmiştir. Yahudiler Allah Teâlâ'nın kendilerine verdiği geniş nimetleri hadlerini aşıp Allah'a isyan etmeye başlayarak terk ettiği zaman Finhâs “Rızık konusunda Allah'ın eli bize kapalıdır, hapsedilmiştir. Eskiden olduğu gibi açık değildir.” demiş; diğer Yahudiler de onun bu sözünden razı olup ona katılmışlardır.⁹²¹ Bunun üzerine *وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ* “Yahudiler ‘Allah’ın eli tutulmuş’ dediler. Asıl onların eli tutulsun ve söylediklerinden dolayı lanete uğrasınlar. Bilakis Allah’ın eli geniştir, nasıl isterse öyle infak eder.”⁹²² âyeti inmiştir.

⁹¹⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 90a.

⁹¹⁷ Buhârî, “Menâkib”, 27 (No. 3636); Müslim, “Sıfatü'l-münafikîn”, 8 (No. 44).

⁹¹⁸ el-Kamer 54/2.

⁹¹⁹ el-Kamer 54/2.

⁹²⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 95a.

⁹²¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 68b.

⁹²² el-Mâide 5/64.

Ayrıca Karamânî Sebe' sûresinin nüzûl sebebini hakkında şunları zikreder: Ebû Süfyan *لَيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ* “Allah kendi hakkında kötü zanda bulunan münafık erkeklere ve kadınlara, müşrik erkek ve kadınlara azap etsin.”⁹²³ âyetini duyunca Mekkeli kâfirlere “Muhammed, öldükten sonra bizi azapla tehdit ediyor ve bizi öldükten sonra diriltilmekle korkutuyor. Lât ve Uzzâ’ya yemin olsun ki kıyamet asla kopmayacak ve biz de öldükten sonra diriltilmeyeceğiz.” dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ *قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ* “Yâ Muhammed onlara ‘Bilakis Rabbime yemin olsun ki sizler diriltileceksiniz’ de.”⁹²⁴ âyetini indirdi.⁹²⁵

3.6.1.1.3. Çeşitli Durumlar Hakkında İnen Âyetler

Tefsîru’l-Kur’ân’da Karamânî, sebeb-i nüzûl ilminin çeşitlerini âyetlerde geçen konu farklılıklarına göre de inceler. Buna göre o, bazı âyetlerin gelecekte yaşanacak bir olay üzerine indirildiğine dikkat çeker. Bu görüşüyle Karamânî’nin ulûmü’l-Kur’ân müelliflerinin sebeb-i nüzûl tanımlarına ek olarak farklı bir izaha da gittiği görülür. Bu bağlamda müfessirimiz Mâide sûresinin 54. âyetini tefsir ederken şu açıklamalara yer verir:

Âyette Allah Teâlâ *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ*

“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse Allah yakında öyle bir kavim getirir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar müminlere karşı tevazulu, kâfirlere karşı şiddetlidirler; Allah yolunda cihat ederler ve kınayan kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah’ın dilediğine verdiği bir ihsandır. Allah’ın ihsanı çok geniştir; O, her şeyi bilir.”⁹²⁶ buyurmaktadır. Karamânî bu âyetteki

⁹²³ el-Ahzâb 33/73.

⁹²⁴ et-Teğâbün 64/7. Benzer âyet Sebe’ sûresi 3. âyette *رَبِّمِ يَمِينِ* “Rabbime yemin olsun ki kıyamet muhakkak size gelecek.” şeklinde geçmektedir. Bkz. es-Sebe 34/3.

⁹²⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 134b.

⁹²⁶ el-Mâide 5/54.

müminler hakkında dört görüş zikreder. Bunların ilkinde bu müminlerin Hz. Ebû Bekir ve ashabı olduğunu belirtir. Çünkü onlar dinlerinden dönenlerle savaşmışlardır. Nitekim âyet de mürtetlerle muharebe hakkında inmiştir. Çünkü Hz. Ebû Bekir ve ashabı gibi hiç kimse dinlerinden dönenlerle savaşmayı üstlenmemiştir.⁹²⁷

Karamânî'nin sebeb-i nüzûl ilmiyle ilgili olarak değindiği bir diğer husus bazı âyetlerin muhatapların iddialarını reddetmek üzere indirildiğini vurgulamasıdır. Buna göre Karamânî *“وَإِنَّمَا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ”* *“Öyle bir günden korkun ki hiç kimse hiç kimse yerine bir şey ödeyemez. Kimseden şefaât de kabul edilmez.”*⁹²⁸ âyetinin Yahudilerin babalarının kendilerine şefaât edeceklerine dair iddialarını reddetmek üzere indiğini ifade eder. Bir önceki âyetteki *يَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ* *“Ey İsrâiloğulları”*⁹²⁹ hitabının da bunu desteklediğini belirtir.⁹³⁰ Yani buradaki hitap Yahudilerdir ve herhangi bir kimseden şefaatin onlar için imkansızlığına işaret eder. Karamânî'nin bunları zikretmesinin ayrı bir nedeni de şefaatin ahirette yalnız müminler için geçerli olacağını anlatmak istemesidir. Nitekim Karamânî, âyetlerin ve hadislerin içeriğinden yola çıkarak şefaatin büyük günahlara sahip müminlere yönelik olduğunu belirtir.⁹³¹

Ayrıca Karamânî, tefsirinde bazı âyetlerin fikhî bir hükmü öğretmek üzere indirildiğine dikkat çeker. Buna göre risâletten önce ve risâletin son zamanlarına kadar Araplar evlatlık edindikleri çocukları kendi öz evlatları gibi kabul ederlerdi. Evlatlık edilen çocuk kendisini evlat edenin oğlu sayıyordu. Bu yüzden evlatlığın hanımı gelin, çocuğu da torun oluyordu. Onların bu inancının yanlışlığını bildirmek üzere Allah Teâlâ Ahzâb sûresindeki âyetlerini indirdi. Buna göre Allah Teâlâ özelde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) genelde ise tüm inananlara hitap ederek *وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ*

⁹²⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 63a.

⁹²⁸ el-Bakara 2/48.

⁹²⁹ el-Bakara 2/47.

⁹³⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 228b.

⁹³¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 228a.

وَأَنعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا

“Hani sen Allah’ın kendisine lütufta bulunduğu ve senin de lütufta bulunduğu kişiye ‘Eşini yanında tut ve Allah’tan kork’ demiştin. Halbuki sen Allah’ın ileride ortaya çıkaracağı şeyi gizliyordun ve insanlardan çekiniyordun. Oysa Allah korkulmaya en layıktır. Ne zaman ki Zeyd hanımını boşadı o zaman biz onu (Hz. Zeyneb’i) seninle evlendirdik ki müminlere evlatlıkları eşlerini boşadıklarında onların eşleriyle evlenmeleri konusunda bir sıkıntı olmasın. Allah’ın emri muhakkak yerine getirilecektir.”⁹³² buyurdu. Beyzâvî, bu âyetin evlat edinen müminlerin, evlatlıkları eşlerini boşadıktan sonra onların eşleriyle evlenmelerinin helal oluşuna delâlet ettiğini beyan ederek Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ümmetin hepsi için de hükmün aynı olduğunu ifade eder.⁹³³ Karamânî de aynı Beyzâvî gibi düşünür ve âyetin tefsirine şunları ifade eder: Yüce Allah Hz. Peygamberle (s.a.v.) Zeyneb binti Cahş’ı evlendirdi ki o evlatlığı Zeyd b. Hârise’nin boşadığı karısıydı. Bunun ile Allah evlatlıkların boşadığı hanımlarla evlat edinenlerin evlenmesinin helal olduğunu bildirmek istedi. Veleve ki evlatlığıyla hanımı gerçek bir evlilik yapsın fark etmez. Ancak Nisâ sûresinde bahsedilen konu⁹³⁴ bundan farklı olup orada kendi soyundan olan oğlunun boşadığı hanımı aralarında zifaf olsun ya da olmasın babasına helal değildir, her halükârda öz oğlunun boşadığı veya vefat ettiği karısıyla evlenmesi haramdır.⁹³⁵

Karamânî’nin Ahzâb sûresindeki âyeti tefsir ederken “bilinsin diye”⁹³⁶ ifadesine yer veriş onunkı fikhî hüküm bildiren âyetin insanlar tarafından öğrenip uygulansın diye Allah tarafından indirildiğini gösterir. Öte yandan Karamânî Ahzâb sûresindeki fikhî hükmü anlatırken konu bakımından birbirine benzeyen Nisâ sûresinin âyetine de değinir ki aralarındaki hüküm farkı anlaşılsın ve ona göre amel edilsin.

⁹³² el-Ahzâb 33/37.

⁹³³ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzil*, 4/233.

⁹³⁴ “حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ ... وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ” *“Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın hanımı ile evlenmek size haram kılındı.”* en-Nisâ 4/23.

⁹³⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 80b.

⁹³⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 80b.

3.6.1.2. “İtibar Sebebin Hususiyetine Değil Lafzın Umumiyetinedir” Kaidesi

Bu kaide, Kur’ân ilimlerinden esbâb-ı nüzûl başlığı altında ele alınması gereken konulardan biridir. Bir âyet bir şahsa ya da bir olaya bağlı bir sebebe dayanarak iniyorsa bu âyet sadece o şahsı ve o olayı mı ilgilendirir yoksa o şahsın vasıflarını taşıyan diğer insanlar için ve o olayla ilişkili olan diğer hadiseler için de geçerli midir? İşte bu mesele âlimler arasında tartışılmış ve belli kaidelerin konmasına vesile olmuştur.

Âlimlerin çoğu “Âyette itibara alınması gereken, sebebin özeli değil, lafzın genelidir.” kaidesini benimsemektedir. Hem müfessir hem de Hanefî fakihlerinden olan Cessâs (ö. 370/981) da eserinde bu kaidenin geçerliliğini ayrıntılarıyla ve delilleriyle birlikte zikreder.⁹³⁷ Karamânî’nin de tefsirinde zikrettikleri onun bu kaideyi kabul ettiğini gösterir.

Karamânî, Bakara sûresindeki *وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ* “Onlar Allah’ın birleştirmesini emrettiği şeyleri ayırırlar.”⁹³⁸ âyetindeki “onlar” hitabıyla kastedilen özelde ya Yahudiler ya da müşrik Araplardır der. Ancak genele bakarak bu âyetin sadece Yahudiler ve müşrik Araplar için geçerli olmadığını ifade eder. Öncelikle âyetin hususi yönünü açıklar. Buna göre Yahudilerin soyu Hz. İbrâhîm’in (a.s.) oğlu Hz. İshak’a (a.s.) dayanırken Hz. Muhammed’in (s.a.v.) soyu da Hz. İbrâhîm’in (a.s.) oğlu Hz. İsmâil’e (a.s.) dayanır. Soyun temeli aynı babaya nispet edildiğinden Yahudilerle Hz. Peygamber (s.a.v.) arasında bir yakınlık söz konusudur. Ancak Yahudiler bu yakınlığı bildikleri halde görmezden gelerek, akrabalık bağını kesmişler ve neticede Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ve getirdiği dine inanmamış; üstelik ona düşmanlık etmişlerdir. Aynı şekilde müşrik Araplar da Hz. Peygamber ile (s.a.v.) aynı milletten olmalarına ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) onlara Yahudilerden de daha yakın olmasına rağmen O’nu hicrete zorlamışlar ve akrabalık bağlarını kesmişlerdir.⁹³⁹ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) İslam’ı akrabalarına tebliğ etmeye başladığı zaman, müşrik Arapların Utbe b.

⁹³⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Cessâs, *el-Fusûl fî usûli’l-fıkh*, thk. ‘Acil Câsım en-Neşmî (Kuveyt: et-Türâsü’l-İslâmî, 1414/1994), 1/338-339.

⁹³⁸ el-Bakara 2/27.

⁹³⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 179b-180a.

Ebî Leheb'ten Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kızı Rukiyye'yi boşamalarını emretmeleri, onların sıra-i rahimi kestiklerine bir örnektir.⁹⁴⁰

Karamânî bu âyetin özelde Yahudileri ve müşrikleri muhataba aldığını zikretmekle birlikte asıl muhataba alınanın Allah'ın emrettiği şeyleri ayıran, terk eden herkes olduğunu belirtir. Ona göre Allah'ın bütün peygamberlerini ve bütün kitaplarını tasdik etmek, Allah'ın kullarından birleştirmelerini yani bir tutmalarını istediği ve emrettiği şeylerdendir. Her kim Hıristiyanların ve Yahudilerin yaptığı gibi Allah'ın peygamberlerinden ya da kitaplarından birine inanıp diğerlerine inanmazsa o, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeylerin arasını ayırmış demektir.⁹⁴¹ Dolayısıyla bu kimse de tıpkı Yahudiler ve müşrik Araplar gibi âyetin bahsettiği hüsrana uğramış kimseler arasına dâhil edilir.

Karamânî'nin söz konusu kaideyi kabul ettiğine bir örnek de yine aynı sûrenin وَلَا تَشْتَرُوا (Beyyin) âyeti hakkında "Âyetlerimi az bir fiyat karşılığında satmayın."⁹⁴² âyeti hakkında söyledikleridir. O bu âyetin özellikle Beni İsrâil hakkında indiğini söylemesine rağmen sadece onlar için geçerli olmadığını aynı zamanda Yahudi bilginleri gibi her kim Kur'an'a inanmayıp onu tahrif ederse onun hükümlerini gizler ve değiştirirse aynı itapla uyarılarak âyetin muhatabı sayılır. Ayrıca ona göre Kur'an'ı öğrenmek isteyenlere belli bir ücret alma karşılığında şart koşarak Kur'an öğreten her Müslüman da bu âyetin kapsamına dahildir.⁹⁴³

3.6.2. Nâsih-Mensûh

Kur'an ilimlerinden biri sayılan neshin ıstılah manası, bir âyetin lafzının veya hükmünün ya da hem lafzının hem de hükmünün sonradan gelen metlûv veya metlûv

⁹⁴⁰ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ, İbrâhim el-Ebyârî ve Abdülhafız eş-Şelebî (b.y.), 1, 652.

⁹⁴¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 180a.

⁹⁴² el-Bakara 2/41.

⁹⁴³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 222b.

olmayan bir vahiyle kaldırılmasıdır.⁹⁴⁴ Âlimler neshin gerek kavram olarak anlaşılması gerek meseleleri ayrıntılı olması hasebiyle çok hassas bir konu olduğunu ifade ederler.⁹⁴⁵ Neshin İslam'ı ve Kur'ân'ı kötüleme adına Yahudilerin, müşriklerin ve oryantalistlerin hedefi haline gelmesi ise konunun titizlikle ele alınmasını gerektirir.

Zerkeşî nâsih ve mensûh ilmini bilmeden Kur'ân'ı tefsir etmenin caiz olmadığı görüşünü nakleder.⁹⁴⁶ Ayrıca neshin önemiyle ilgili zikredilen şu rivayet de manidardır: “Hz. Ali bir kıssacıya / hatibe uğradı ve “Sen nâsihi ve mensûhu biliyor musun?” diye sordu. O “hayır” cevabını verince Hz. Ali “O zaman hem kendini hem de başkalarını helâk ettin.” dedi.⁹⁴⁷

Cumhur ulemâ neshin hem naklen hem de aklen caiz olduğu görüşündedir.⁹⁴⁸ Neshe naklî delil olarak neshe delâlet eden âyetlerin⁹⁴⁹ dışında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Ben size kabir ziyaretini yasaklamıştım; ancak şimdi onları ziyaret edin.”⁹⁵⁰ hadisi örnek gösterilir. Kur'ân'da nesihi, sadece emir ve nehiylerle ilgili ahkâm konularında olur. Akâidde, ibadetlerin usulünde (zâtında), kıssalarda, va'd-va'id, fazilet-ahlâk ile ilgili hususlarda ve ahkâmü'l-müebbedde nesihi olmaz.⁹⁵¹

Karamânî neshin tanımına Bakara ve Nahl sûrelerinin tefsirlerinde değinir. O **وَإِذَا بَدَّلْنَا** **أَيُّهُ مَكَانَ آيَةٍ** **وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ** “Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti değiştirdiğimiz zaman, ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir.”⁹⁵² âyetindeki tebdilden kastedilenin bir şeyin kaldırılıp onun yerine başka bir şeyin konulması olarak açıklar. Yani ona göre tebdille kastedilen nesihtir. Şu hâlde âyetin manası “Biz bir âyeti başka bir âyetle nesh edersek,

⁹⁴⁴ Nesihi konusu hakkında bkz. Hâris el-Muhâsibî, *el-Akl*, 398; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/29-30; Süyûtî, 4/1435-1436; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2/167; Aydın, *el-Kavâid*, 67.

⁹⁴⁵ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2/136.

⁹⁴⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/29.

⁹⁴⁷ Ebû Bekr b. Nâfi' Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, thk. Eymen Nasruddîn el-Ezherî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1321/2000), 3/“Cum'a”, 31 (No. 5423).

⁹⁴⁸ Kattân, *Mebâhis*, 228.

⁹⁴⁹ el-Bakara 2/106; er-Ra'd 13/39; en-Nahl 16/101; el-Hacc 22/52.

⁹⁵⁰ Müslim, “Cenâiz”, 36 (No. 977).

⁹⁵¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 4/1437.

⁹⁵² en-Nahl 16/101.

nâsihi mensûhun yerine ya lafzen ya da hükmen getiririz.” olur.⁹⁵³ Öte yandan Bakara sûresindeki قَدْ يَرِّ قَدِيرٍ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ فَدِيرٍ “Biz bir âyeti unutturursak onun yerine daha hayırlısını veya benzerini getiririz.”⁹⁵⁴ âyetinde geçen “Unutturma” kelimesini de Karamânî nesih olarak yorumlar. Hatta bununla ilgili sahâbî Ebû Ümâme’den (ö. 86/705) nakledilen rivayete yer verir. Rivayete göre ashabtan bir kimse ezberinde olan bir sûreyi okumak üzere gece ibadet için kalktı. Bu sûreyi okumak istedi ama hatırlayamadı. O gece bu hâdisenin aynısı başka bir sahâbînin de başına geldi. Sabah olunca derhal ikisi de Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yanına vardılar ve yaşadıkları bu durumu merak edip sordular. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) “O sûre dün gece neshedildi.” buyurdu.⁹⁵⁵ Müfessir Karamânî neshin tanımıyla ilgili gerekli açıklamaları yaptıktan sonra nesihle ilgili âyetleri delil göstererek Kur’ân’ın Kur’ân’la ve sünnetle nesh edildiğini dile getirir.⁹⁵⁶

Nesih, Hz. Peygamber’den (s.a.v.) gelen sarîh nakille, sahâbenin hükmen merfû kategorisine giren nakilleriyle ve ümmetin icmâıyla bilinebilir. Nesihle kıyasa, sahîh isnatla gelmeyen içtihad ve müfessirlerin sözlerine itimat edilmez.⁹⁵⁷

Karamânî, Kur’ân dışında nâsihin olup olmadığına dair önce Zemahşerî’nin “Kur’ân sadece Kur’ân’la ve mütevâtir sünnetle nesh edilebilir, sıhhati bilinmeyen sünnet ve icmâ ile nesh edilmez.” görüşüne yer verip ardından da icmâ ve kıyasın nâsih olmayacağını ifade eder.⁹⁵⁸

Kur’ân’da nâsih ve mensûh âyetler incelendiği zaman nâsih âyetin mensûh âyetten daha sonra indirildiği görülür. Ancak Mushafta bazı sûrelerde nâsih âyetin mensûh âyetten sıralamada önce zikredilmesi neshi inkâr edenler için büyük bir delil olmanın yanında neshin varlığı hakkında şüphede olanların da zihinlerinin karışmasına sebep

⁹⁵³ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 151b.

⁹⁵⁴ el-Bakara 2/106.

⁹⁵⁵ İbnü’l-Cevzî, *Nevâsihu’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Eşref Ali el-Malbârî (b.y.: 1404/1984), 111; Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 280b.

⁹⁵⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 280b, 281a.

⁹⁵⁷ Zürkânî, *Menâhilü’l- ‘irfân*, 2/164; Aydın, *el-Kavâid*, 77.

⁹⁵⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 151b.

olabilir. Bu duruma nasıl açıklama getirilebilir, nesih toptan inkâr mı edilmeli mi yoksa bir fikir mi üretilmeli?

Bu soruya cevap niteliğinde Karamânî nâsîh âyetin mensûh âyetten sıralamada önce zikredildiği Kur’ân âyetlerine örnek olarak Bakara ve Ahzâb sûrelerindeki âyetleri getirir. Buna göre Bakara sûresindeki 240. âyet 234. âyetle neshedilir; Ahzâb sûresindeki 52. âyet de 50. âyetle neshedilir. Müfessirimiz Karamânî, bu durumun Kur’ân açısından hiçbir sıkıntı teşkil etmediğini belirtir. Ona göre Kur’ân’ın sanki tek bir sûre gibi dünya semasına birden indirilmesi, bu gibi itirazların geçersiz olduğunu açıklar.⁹⁵⁹ Kanaatimizce burada Karamânî, Mushaftaki âyetlerin tertibinin tevkîfi olduğuna işaret ederek nüzûl sırasına göre sûreler ya da âyetler sıralanmadığı için bu gibi durumların Kur’ân’da bulunmasının gayet doğal olduğunu vurgulamak ister.

3.6.2.1. Nesih ve Bedâ Arasındaki Fark

Karamânî, *“Biz bir âyeti neshettiğimizde ya da unuttuğumuzda ondan daha hayırlısını veya benzerini getiririz. Bilmiyor musun ki Allah her şeye kadîrdir.”*⁹⁶⁰ âyetinin Yahudilerin İslam’a yeni girecek olan kimselerin kararlarını değiştirecek düzeyde nesih konusunda ileri geri konuşmaları üzerine indiğini söyler.⁹⁶¹ Yahudilerin ve müminlerden de bir grubun⁹⁶² neshi inkâr etmelerinin sebebi neshi, bedâyâ⁹⁶³ benzetmeleridir. İddialarına göre Allah’ın bir gün bir şeyi emredip başka bir gün nehy etmesi hem tenakuzdur hem de geleceği bilmeyen bir kimse böyle bir şey yapabilir; oysaki bu Allah’a muhaldır.⁹⁶⁴

⁹⁵⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 115), 105ab.

⁹⁶⁰ el-Bakara 2/106.

⁹⁶¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 279b.

⁹⁶² Karamânî’nin burada özellikle müminlerden bir grubu zikretmesi gösterir ki kendi zamanında ya da ileriki zamanlarda da Müslümanlardan nesih inkârcılarının hep bulunacağına dikkat çekmiştir.

⁹⁶³ “Allah’ın ilim, irade, tekvîn gibi sıfatlarında değişmelerin meydana gelmesine bedâ denir. Bedâ, gerçekleşen olayları Allah’ın ezeli ilmiyle bilmediğini iddia eden ve Allah’a ve sıfatlarına noksanlık isnat eden bir yorumdur.” (İlhan Avni, “Bedâ” *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/290).

⁹⁶⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 280a.

Karamânî nesih ile bedânın birbirinden ayrıldığını; neshin insanlardan gizlenmiş olan önceki hükmün beyanı olduğunu söyler. Eğer Allah Teâlâ bir hüküm teşrî ederken “Fılanca hükmü filanca vakte kadar yürürlüğe koyuyorum.” diye belirtseydi o zaman bedâ diye bir iddia ortaya atılmayabilirdi;⁹⁶⁵ ancak Allah’ın nâsihini indireceği zamanını ezeli ilmiyle bilerek hüküm beyan etmesi, kullarını nâsih olan vakte kadar söz konusu hükümle sorumlu tutması; nesh edildiği zaman ise sonradan gelen nâsih hükümle sorumlu tutması bedâ değildir; çünkü Allah için yeni bir görüş ortaya çıkmamıştır.⁹⁶⁶ Bu görüşüyle Karamânî gerek Yahudilerin gerekse de zamanındaki neshi reddeden bazı müminlerin yanıldıklarını ifade ederek onları ilzâm eder.

3.6.2.2. Neshin Hikmeti

Neshin nakli delillerin dışında aklen de caiz olduğunu bilen Karamânî, bu görüşüne destek vermek için âlimlerin sözlerine yer vermektedir. Zikrettiği âlimlere göre levh-i mahfuzda bulunan hükümlerin bir kısmı hususi bir kısmı ise umumi olup, hususi olan hükümler belli şahıslar ya da belli zamanlar için geçerlidir. Şahıslara has kılınan hükümler o şahısların varlığıyla kaim olduğu gibi zamanlara has kılınan hükümler de o zamanın bitmesiyle nesh ve zail olurlar.⁹⁶⁷ İşte nesihteki durum da böyledir. Allah Teâlâ belli zamanlara has kıldığı hükmünü sonraki zamanlar için kaldırabilir veya yenisini getirebilir. Ayrıca Karamânî, nesih âyetinin⁹⁶⁸ ümmete Allah’ın bir merhameti olduğunu ifade eder. Çünkü zamana göre maslahatlar değişmekte, dolayısıyla Allah’ın kulları için daha uygun ve hayırlı olan maslahatları dilemesi onlara rahmet olmaktadır. Karamânî konunun daha iyi anlaşılması için doktor-hasta ilişkisini örnek verir. Buna göre alanında uzman bir doktor bir vakit hastasına tedavisi için iyi gelen bir ilacı verirken bir süre sonra bu ilacı vermez; eğer verirse onu hasta edeceğini bilir. İşte aynı bu örnekte olduğu gibi şer‘î ameller de bir vakit kula maslahat başka bir vakit ise

⁹⁶⁵ Kanaatimizce eğer Allah insanlara bir meselenin hükmünün belli zamana kadar geçerli olup sonradan kaldıracağını bildirseydi söz konusu mesele/hüküm insanlar katında değersizleşebilirdi. Zaten hükmü kalkacak diye amel etmeyenler bile çıkabilirdi. Tüm bunlara engel olunması için neshin tayininin bilinmemesi gerekirdi ki bu neshin hikmetlerinden biridir.

⁹⁶⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 280a.

⁹⁶⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 280a.

⁹⁶⁸ el-Bakara 2/106.

mefsedet olabilir. Allah Teâlâ, kullarının halinin değişmesine göre hükümlerini değiştirir.⁹⁶⁹ Ancak bu durum O'nun ilmine noksanlık getirmez; zira Allah ezeli ilmiyle her şeyi bilir.

3.6.2.3. Karamânî'ye Göre Mensûh Âyetler

Kur'ân'da neshi kabul eden âlimler neshin üç çeşidinin bulunduğunu ifade ederler. Buna göre hem hattı hem hükmü mensûh olanlar, sadece hattı mensûh olanlar ve sadece hükmü mensûh olanlar.⁹⁷⁰ Karamânî ise neshi ya tilâveti nâsîh hükmü bâkî ya da hükmü nâsîh tilâveti bâkî olmak üzere ikiye ayırır.⁹⁷¹ Bu bağlamda onun mensuh olarak kabul ettiği âyetlerin sayısı oldukça azdır. Aşağıda onun mensuh kabul ettiği âyetlerden bir kaçını ele alalım:

1- Nisâ sûresinin 15. ve 16. âyetleri: *“...kadınları evlerinizde hapsedin.”*⁹⁷² *وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِيَا مِنْكُمْ فَأُذَوْهُمَا*, *“Eğer içinizden çirkin fiili işleyen varsa onlara eziyet edin.”*⁹⁷³ âyetleri Karamânî'ye göre Nûr sûresinin *الرَّائِيَةِ وَالرَّائِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا* *“Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüz değnek sopa vurun.”*⁹⁷⁴ âyetiyle nesh edilmiştir.⁹⁷⁵ Nûr sûresindeki bu âyeti tefsir ederken Karamânî, bekârken zina edenlerin celde; evliyken zina edenlerin ise celde değil recm cezasıyla cezalandırmaları gerektiğini ifade eder. Ona göre müçtehitlerin çoğu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) recmi uygulamasının ve Hz. Ömer'in “İnsanların Hz. Ömer Kur'ân'a ekleme yapıyor demeseler muhakkak ki o âyeti Mushafa koyardım. Çünkü ben zamanın geçip insanların ‘Biz Kur'ân'da recm âyeti bulmuyoruz.’ diyerek

⁹⁶⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 280a.

⁹⁷⁰ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *en-Nâsîh ve'l-mensûh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdulgaffar Süleymân el-Bendârî (Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 9.

⁹⁷¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 112), 151b.

⁹⁷² en-Nisâ 4/15.

⁹⁷³ en-Nisâ 4/16.

⁹⁷⁴ en-Nûr 24/2.

⁹⁷⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 465a.

Allah'ın hükümlerinden bir hükmünü terk etmelerinden korkarım.” sözünün tevâtürle geldiğini bilerek evliyen zina yapana recm cezasının uygulanmasının vâcib olduğunu belirtir.⁹⁷⁶

2- Mâide sûresinin 2. âyeti: وَلَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشُّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا أَمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ “*Ey imân edenler! Allah'ın şer'î hükümlerine ve haram olan aya ve Harem'e gönderilen kurbana ve gerdanlıkları kurban hayvanlarına ve Rablerinden fazilet ve rıza isteyerek Beyt-i Haram'a gelmeyi kastedenlere tecavüzü helal saymayın. İhramdan çıktığınızda avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Haram'a girmekten yasakladıkları için bir kavme olan kininiz sizi sakın tecavüze sevk etmesin. Sizler iyilik ve takvâ üzere yardımlaşınız; günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayınız. Ve Allah'tan korkunuz, muhakkak ki Allah azabı pek şiddetli olandır.*”⁹⁷⁷

Karamânî bu âyet hakkında آمِينَ lafzına kadar âlimlerin ihtilafta olduğunu zikreder. Bu ihtilafta göre âlimlerden bazıları âyetteki آمِينَ / Mescid-i Haram'a yönelenlerden kastedilenin müminler olduğunu söyleyip âyetin muhkem ya da mansûs olduğunu ifade eder. Diğer grup âlime göre âyetteki وَلَا الشُّهْرَ الْحَرَامَ / haram olan aylarda da lafzından dolayı ilk grup âlimlerin dediklerinde sorun vardır. Zira bu âyet haram aylarda savaşmanın haramlığından bahsettiği için mensûhtur. Nitekim bu hüküm (haram aylarda savaşmanın haram olması) وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقِفْتُمُوهُمْ “Onları bulduğunuz yerde öldürün.”⁹⁷⁸ âyetiyle nesh edilir. Aynı zamanda müşrikleri Mescid-i Haram'a girmelerini temin etme hükmü de إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ “Müşrikler gerçekten pisliktir.”⁹⁷⁹ ve

⁹⁷⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 465a.

⁹⁷⁷ el-Mâide 5/2.

⁹⁷⁸ el-Bakara 2/191.

⁹⁷⁹ et-Tevbe 9/28.

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ
değildir.”⁹⁸⁰ âyetleriyle mensûhtur derler.⁹⁸¹

Bütün bu görüşlerden sonra Karamânî, Hanefî usul kaidelerine uyduğunu belirterek bu âyetin mensûh olduğunu kabul eder. Buna göre وَلَا آمِينَ / Mescid-i Haram’a yönelenler lafzı hem Müslümanlara hem müşriklere haiz olan umumi bir lafızdır. Ancak burada bu lafız, özellikle müşrikler hakkındadır ve umum lafızla tahsis kastedilir. Ancak Hanefî usul kaidesine göre umumi lafızda tahsis edici nas, mukârin (aynı zamanda) olmayıp da müterâhî (daha sonra gelmişse) ise âmm lafzın delâleti kati olduğundan umumi lafızda tahsis değil, nesih söz konusudur.⁹⁸² Burada tahsis edici müterâhî (sonra gelen) nas, وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا “Sizi Mescid-i Haram’a girmekten yasakladıkları için bir kavme olan kininiz sakın sizi tecavüze sevk etmesin.” âyetinde kastedilen müşriklerdir. O halde âyetle âmm lafız (Mescid-i Haram’a yönelenler), müterâhî nasla (müşriklerle) tahsis edilir; ancak aynı zamanda (mukârin) olmadığı için tahsisten değil nesihten bahsedilir. Anladığımız kadarıyla burada Karamânî, müşrik olarak Mescid-i Haram’a gelip, müminlerle savaşılmaya meyledenlerle velev ki haram ayda bile olsa karşılık verilmesini, onlarla savaşılmaması gerektiğini belirtir.

3- Mâide sûresinin 42. âyeti: فَإِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ “Eğer sana gelirlerse aralarında ya hükmet ya da onlardan yüz çevir.”⁹⁸³ âyetidir. Bu âyetle özelde Hz. Peygamber’e (s.a.v.), genelde bütün kadı konumunda olan müminlere hitap vardır. Şayet Ehl-i kitap, davalarını Hz. Peygamber’e (s.a.v.) getirirlerse Hz. Peygamber (s.a.v.) onların davalarına hükmedip etmeme konusunda serbesttir.

Karamânî bu âyet hakkında ahkâm ayetlerinden birisi olması sebebiyle İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî’in görüşlerine yer verir. İmam Şâfiî’ye göre bu âyetle nesih söz

⁹⁸⁰ et-Tevbe 9/17.

⁹⁸¹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 21ab.

⁹⁸² Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 21b.

⁹⁸³ el-Mâide 5/42.

konusu değildir; Müslüman hâkimler, Ehl-i kitabın davalarına bakıp bakmamaları konusunda serbesttir. İsterlerse hükmederler; isterlerse hükmetmezler, ancak hükmetmek isterlerse o zaman İslam'ın hükmüyle hükmetmek zorundadırlar. İmam Ebû Hanîfe ise muhayyerlikten bahsetmeyip mutlak olarak aralarında hükmedilmesi görüşündedir. İslam'a göre davalılara had gerekiyorsa had uygulanmalıdır. Böylelikle bu âyet aynı sûrenin *وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ* “Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet.”⁹⁸⁴ âyetiyle nesh edilir.⁹⁸⁵

Karamânî sanki Ebû Hanîfe'nin bu görüşünü desteklemek için hemen ardından Abdullah b. Abbas'ın rivayetine yer verir. Abdullah b. Abbas Mâide sûresinde iki âyet dışında neshedilmiş bir âyetin bulunmadığını, nesh edilen âyetlerin Mâide 2. ve 42. âyetleri olduğunu söyler. Bu bağlamda Karamânî de bu âyette Ebû Hanîfe'nin görüşünü kabul ederek “Hükümle karar vermek muhayyerliği ortadan kaldırır.”⁹⁸⁶ diyerek âyetin 49. âyetle neshedildiğine işaret eder.⁹⁸⁷

3.6.2.4. Neshin Vuku Bulmadığını Söylediği Âyetler

Araştırmamıza göre Karamânî, Kur'an'da mensuh âyetlerin sayısının az olduğunu belirten âlimler arasında yer alır. Bu bağlamda o, *Tefsîru'l-Kur'an*'ın'da mensuh âyetleri ifade ederken mensuh olmayan âyetleri de bildirmektedir. Ayrıca o, söz konusu âyetlerin mensuh olmama sebebine de değinir. Aşağıda onun neshin vuku bulmadığını ifade ettiği âyetlere yer verelim:

1- Mâide sûresi 106. âyeti: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ أَحْرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ صَرَيْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَاصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسِبُوهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ* “Ey iman edenler! *بِاللَّهِ إِنْ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنْآ إِذَا لَمِنَ الْأَمِينِ* Sizden birine ölüm geldiği zaman vasiyet ederken aranızdaki şahitliğin hükmü,

⁹⁸⁴ el-Mâide 5/49.

⁹⁸⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 56b.

⁹⁸⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 56b.

⁹⁸⁷ Aynı konudaki diğer örnekler için bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 110), 75b; (Cârullah, 115), 96a; 105a.

içinizden iki adil kimseyi şahit tutmaktır. Eğer yolculukta olup başınıza da ölüm musibeti gelmişse o zaman sizden olmayan iki kişiyi şahit tutun. Eğer onlardan şüpheleniyorsanız namazdan sonra onları alıkoyarsınız. Onlar da Allah'a şöyle yemin ederler: 'Akraba bile olsa, yemini bir çıkar karşılığı satmayacağız, Allah'ın şahitliğini gizlemeyeceğiz. Yoksa günahkârlardan oluruz.'⁹⁸⁸ Bu âyette Allah Teâlâ bir müminin yolculuk sırasında hastalanıp ölürse yanında Müslüman kimse yoksa kâfire vasiyette bulunacağını belirtir. Karamânî'ye göre bazı âlimler müminlerin çoğalması ve İslam'ın da her yerde yayılmasından hareketle bu âyetteki hükmün neshedildiğini söyleyerek bir müminin vasiyette şahidinin sadece mümin olması gerektiğini ifade ederler. Diğer grup âlim ise âyetin mensûh olmadığı görüşündedir. Bu konuda son olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Kim vasiyet ederek ölmüşse o kimse sünnete riâyet etmiş olarak, takvalı, şehadet üzerine ve bağışlanmış olarak ölür."⁹⁸⁹ hadisine ve Kadı Şüreyh'in (ö. 80/699) "Kimin ölecek hastalığı zamanında yanında vasiyetine şehadet edecek Müslüman kardeşi yoksa o halde Ehl-i kitaptan bir kâfir veya puta tapan bir müşrikin ona şahit olması caizdir. Ancak kâfirin Müslüman'a şahit olması sadece seferdeki vasiyette geçerlidir." sözüne yer veren Karamânî'nin⁹⁹⁰ âyette neshi kabul etmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

2- Tevbe sûresi 41. âyeti: *إِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا* "(Ey müminler) gerek hafif gerek de zor olsun savaşa gidin."⁹⁹¹ Bazı âlimler bu âyetin *وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً* "Müminlerin hepsi birden savaşa gidecek değildir."⁹⁹² ve *لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ* "Gözü görmeyene, ayağı topala, hastaya zorlama yoktur."⁹⁹³ âyetleriyle neshedildiğini söyler. Karamânî bu görüşlere katılmayarak ilk âyetin farzı kifâye konumunda bir emir olduğunu belirtir. Buna göre hasta olmayıp, geçerli mazereti de

⁹⁸⁸ el-Mâide 5/106.

⁹⁸⁹ İbn Mâce, "Vesâya", 2 (No. 2701).

⁹⁹⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 111), 88b.

⁹⁹¹ et-Tevbe 9/41.

⁹⁹² et-Tevbe 9/122.

⁹⁹³ el-Fetih 48/17.

bulunmayan müminler savaşa gitmekle emrolunur; ancak bunun dışındakiler savaşmakla emrolunmaz. O halde Tevbe sûresinin 41. âyetinde nesih söz konusu değildir.⁹⁹⁴

3- Nûr sûresinin 3. âyeti: *الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَلِكَ*

عَلَى الْمُؤْمِنِينَ “Zina eden bir erkek ancak zina eden veya müşrik bir kadınla evlenir, zina

*eden bir kadın da ancak zinakâr veya müşrik bir erkekle evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır.”*⁹⁹⁵ Karamânî bu âyet hakkında açıkça kendi görüşünü belirtmese de

âlimlerin ihtilafta bulunduğunu zikretmesinin yanında âyeti mensûh kabul etmeyenlerin görüşlerine delilleriyle yer verir. Bu da onun âyetin neshedilmediğini

kabul ettiğini gösterir. *قَالَ الشَّارِحُ* diye söze başlayan Karamânî âyetteki *حُرِّمَ* fiili ile

“tenzih” kastedildiğini; müminlerle birlikte haram kelimesinin geçmesinin sebebinin

ise bu fiili yapanların günahını onlara şiddetli ve ağır bir şekilde göstermek için

zikredildiğini ifade eder. Fâsık olmayan müminin zinadan uzak durduğunu, sürekli

olarak bu günaha dalmadığını ve tövbe ettiğini belirtir. Ona göre âyette zinakârlardan

kastedilen habis, fâsık kimselerdir; Allah Teâlâ müminlerin böyle bir günahı yapmaları

asla yakışmaz ve yapmazlar manasında onları böyle bir gûnahtan tenzih ederek uyarı

kabilinden “*Onlara haram kılınmıştır.*” buyurmaktadır.⁹⁹⁶ Şu hâlde zina edip sonra

tövbe eden bir mümin sadece zina eden birisiyle evlenecek değildir. Aynı şekilde böyle

bir kimse ile hiç zina etmemiş birinin evlenmesi de helaldir, haram değildir.

Zikredilen bu âyetlerle birlikte Karamânî’nin mensûh olduğu konusunda şüpheye

düştüğü âyetler de vardır. Nitekim o, Bakara sûresinin *فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ*

“Allah’ın emri gelinceye kadar onları affedin, bağışlayın.”⁹⁹⁷ âyetinin Abdullah b.

Abbas’a göre seyf âyeti ile neshedildiğini nakleder. Karamânî bu konuda Abdullah b.

Abbas ile aynı kanaattedir. Bu bağlamda Karamânî âyeti öncelikle Beyzâvî’nin

⁹⁹⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 110), 232a.

⁹⁹⁵ en-Nûr 24/3.

⁹⁹⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 113), 468b.

⁹⁹⁷ el-Bakara 2/109.

yorumuna yer vererek tefsire başlar. Beyzâvî'ye göre bu âyet özellikle nesh konusunda tartışmaya kapı aralar. Bir kere âyetteki emir mutlak değil, mukayyettir.⁹⁹⁸ Mukayyetlik ise neshi nefyeder, yani geçersiz kılar. Şayet bir hüküm belirli bir vakit ile tayin edilirse o zaman mukayyet olur ve mukayyet olma durumu neshi geçersiz kılar. Karamânî bu açıklamalara yer vererek aslında Beyzâvî'nin âyeti mensûh kabul etmediğini dile getirir. Ancak o bu konuda Beyzâvî'ye katılmadığını belirterek âyetteki Yahudileri affetme durumunun belirli bir vakit ile sınırlandırılmadığı; bu nedenle de âyetin mutlak hükmünde olup neshedilmesinin caiz olduğuna değinir.⁹⁹⁹ Burada şunu ifade etmek isteriz ki Karamânî bu âyete kesin olarak mensûh dememiştir. Sadece neshedilmesi caizdir diye belirtmesi kanaatimizce onun arada kaldığını ancak mensûh görüşüne daha yakın olduğuna işaret eder.

3.6.3. İsrâiliyat

Yahudi veya Hristiyan âlimlerin kendi kitaplarından ve dinî kültürlerinden naklettikleri rivayetlerin ya da bunlardan faydalanarak ürettikleri bilgilerin İslam kaynaklarında yer alması İsrâiliyat olarak tanımlanır.¹⁰⁰⁰ İsrâiliyat, İslam kaynaklarına önceden Yahudi veya Hristiyan dinine mensupken sonradan Müslüman olan tâbiîn vasıtasıyla geçmiştir. Müfessirlerin az bir kısmı eserlerinde isrâilî rivayetlere yer vermiş; büyük çoğunluğu ise bundan kaçınmıştır.¹⁰⁰¹ Bu rivayetler genellikle Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kıssalar, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın yaratılışı, cennette yaşadıkları hadiseler, Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil, Hz. Yûsuf, Hz. Eyyûb, Hz. Mûsâ gibi geçmiş peygamberlerin hayatları hakkındadır.¹⁰⁰²

Karamânî'nin konuyla ilgili olarak *Sahîh-i Buhârî*'de geçen hadise yer vermesi, onun isrâilî rivayetlerden kaçındığını gösterir. *Sahîh-i Buhârî*'deki hadis metni şu şekildedir: Ebû Hüreyre'den rivayetle “Ehl-i kitap, Tevrat'ı İbrânice okuyor, müminlere Arapça olarak tefsir ediyorlardı. Bunu bilen Hz. Peygamber (s.a.v.): Ehl-i

⁹⁹⁸ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/100.

⁹⁹⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 283a.

¹⁰⁰⁰ İbrahim Hatiboğlu, “İsrâiliyat”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 33/195.

¹⁰⁰¹ Abdulhamit Birışık, “İsrâiliyat”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/200.

¹⁰⁰² Birışık, “İsrâiliyat”, 23/200.

kitabı ne tasdikleyin ne de yalanlayın; onlara ‘Biz Allah’a, bize indirilene ve bizden önce indirilenlere iman ettik.’¹⁰⁰³ deyin, buyurdu.”¹⁰⁰⁴ Söz konusu hadisi kendi görüşüne delil kabul eden Karamânî, Yahudilerin ve Hristiyanların kitaplarını tahrif ettiklerini gerekçe göstererek; onların yanlış sözlerinin onaylanmasının bâtili tasdike; doğru sözlerinin yalanlanmasının ise hakkı tekzibe yol açacağına işaret etmiştir.¹⁰⁰⁵ Her ne kadar Karamânî *Buhârî*’deki hadisi isrâiliyat konusunda kendisine şiar edinse de eserinde isrâilî rivayetlerden tamamen kaçınmaz. Bazı konularda isrâilî nakilleri zikretmeyi tercih eder. Buna örneklerden birisi Hz. Âdem’in (a.s.) yaratılışıyla ilgili anlatılan kıssadır. Bu kıssada İsrâiliyat alanında oldukça bilgili olan tâbiîn Vehb b. Münebbih’in (ö. 114/732) rivayetini tercih eder. Bu rivayete göre Allah Hz. Âdem’i yaratmayı murâd ettiğinde yeryüzüne “Ben senden bir halife yaratacağım, bunlardan bazıları bana itaat edecek bazıları da isyan edecek. Kim bana itaat ederse onu cennete girdireceğim, kim de bana isyan ederse onu cehenneme sokacağım.” diye vahyeder. Yeryüzü ise “Benden yarattıklarının bir kısmı ateşe mi girecek?” deyince Allah “Evet.” der. Bunun üzerine yeryüzü ağlar ve ondan kıyamete kadar akacak pınarlar fışkırır. Akabinde Allah, Cebrâil’i yeryüzünün dört bir köşesinden siyahından, kırmızısından, güzelinden, çirkininden, düzlüğünden, yüksek yerinden bir avuç alması için gönderir. Yeryüzü Cebrâil’e “Seni gönderen Allah’a sığınırım, yarın benden ateş olacak şeylerden dolayı benden bir avuç alma.” der. Bunun üzerine Cebrâil yerden bir şey almadan döner ve “Ya Rabbi! Yeryüzü, benden sana sığındı ve ondan bir avuç almamı hoş görmedi.” der. Bunun üzerine Allah Mikâil’i yeryüzüne gönderir. Ancak o da ondan bir şey alamaz, döner ve Cebrâil’in dediğinin aynısını Allah’a arz eder. Sonra Allah İsrâfil’i yerden bir kabza alması için gönderir fakat o da bunu gerçekleştiremez, döner ve Cebrâil ile Mikâil’in Allah’a dediklerinin aynısını o da söyler. Nihâyet Allah, Azrâil’i yeryüzüne gönderir ve yer daha önceki meleklerle dediklerinin aynısını diyerek Azrâil’den Allah’a sığınır. Bunun üzerine Azrâil “Ben

¹⁰⁰³ el-Bakara 2/136.

¹⁰⁰⁴ Buhârî, “İ’tisâm bi’l-kitâbi ve’s-sünne”, 25 (No. 7362).

¹⁰⁰⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 81b.

de Allah’ın bana emrettiği bir şeye isyan etmekten yine Allah’a sığınırım.” der ve yerin dört köşesinden bir kabza almaya muvaffak olur.¹⁰⁰⁶

Karamânî’den iki asır önce yaşamış olan müfessir Hâzin (ö. 741/1341) bu rivayetin devamında şunları zikreder: Azrâil elindeki toprakla göğre çıkar ve Rabbi onun ne yaptığını bildiği halde o yerle ilgili diyalogunu Allah’a haber verir. Bunun üzerine Allah “İzzetime yemin ederim ki getirdiğin bu topraktan muhakkak mahlukatımı yaratacağım ve merhametinin azlığından dolayı onlara ruhlarını alman için seni musallat edeceğim.” der.¹⁰⁰⁷

3.6.4. Değerlendirme

Kur’ân’ın tarihî içerikli ilişkili ilimlerinden biri olan sebab-i nüzûl; gerek klasik gerek modern her dönemde neredeyse müfessirlerin tamamının âyetleri izah ve beyan sadedinde gelen rivayetlere tefsirlerinde yer verdikleri mühim bir olgudur. Nitekim Karamânî de tefsirinde âyetlerin inme sebeplerine değinir. Onun bu konuda naklettiği rivayetler çoğunlukla sahih kaynaklıdır. Öte yandan müfessir, bu ilim hakkında gelen rivayetler vesilesiyle Allah kelâmının doğru anlaşılmasına, birden fazla konunun, bilginin ya da fikhî bir meselenin vuzuha kavuşmasına katkı sağlar.

Bu bağlamda âyetlerin inme sebeplerine dair nakledilen rivayetlere ve rivayetlerden verilmek istenen mesaja son derece önem verir. Tüm bunların yanı sıra Karamânî’nin ulûmü’l-Kur’ân müelliflerinin sebab-i nüzûl tanımlarına ek olarak farklı bir izaha gittiği de görülür. Buna göre Karamânî, bazı âyetlerin gelecekte yaşanacak bir olay üzerine indiğini ve âyetin ileriki bir zaman diliminde gerçekleşecek hadiseyle ilgili olduğunu belirtir.

Sebab-i nüzûl ilminin en önemli kaidesi kanaatimizce “İtibar, lafzın umumi oluşudur, sebebin hususi oluşuna değil.” kaidesidir. Özellikle Ehl-i sünnetin benimsediği bu kaide Karamânî tarafından da kabul edilir ve bununla ilgili âyetlerden

¹⁰⁰⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Cârullah, 109), 194b.

¹⁰⁰⁷ Ebü’l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-te’vîl fî me’ânî’t-tenzîl*, thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1425/2004), 1/36.

örnek vermek sûretiyle meselelere değinir. Öte yandan bu kaidenin kabul edilmemesi ya da “İtibar sadece sebebin hususiyetinedir.” denilmesi Kur’ân’ın tarihte kalmış, bugüne hitap etmeyen bir kitap olduğu düşüncesini çağrıştırır. Bu çağrışım da Kur’ân’ın evrenselliğine gölge düşürür. Bu yüzden ince eleyip sık dokuyan âlimler sebep-i nüzûl ilmi hakkında daima canlı duracak söz konusu kaideyi getirerek bir anlamda Kur’ân’ın tarih üstü bir kitap oluşuna dikkat çekmişlerdir.

Tarihî olgularla ilişkili olan bir diğer Kur’ân ilmi nâsîh ve mensûhtur. Karamânî’nin gerek Kur’ân ve sünnetten getirdiği deliller ile neshin tanımını yapması gerek neshin hikmetlerine değinmesi Kur’ân’da neshin varlığını kabul ettiğini gösterir. Bu bağlamda o, nesh ile bedâ arasındaki farka değinerek neshi kabul etmeyenleri de eleştirir. Öte yandan neshi kabul eden çoğu müfessire göre Kur’ân’da üç farklı nesh türü bulunurken Karamânî bu konuda farklı bir yaklaşım sergileyerek iki tür neshin mevcudiyetine inanır. Şöyle ki o, Kur’ân âyetlerinin ya lafzının ya da hükmünün mensûh olduğunu kabul eder. Diğer müfessirlerin aksine o, Kur’ân’da hem lafzı hem hükmü mensûh bir âyet bulunduğuna yönelik bir görüş ileri sürmez.

Burada belirtmek istediğimiz bir husus var ki Karamânî’nin tefsirinde nâsîh ve mensûh âyetleri tespitin ancak nakil yoluyla mümkün olabileceğini vurguladığını, bu sebeple Kur’ân, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbe kavlinin onun neshin tespitinde başvurduğu üç esas olduğunu gördük. Nitekim verdiği örneklerde de bu durum açıkça görülmektedir. O, bir âyetin nâsîh ya da mensûh addedilmesine yönelik olarak icmâ ve kıyasa müracaat etmez. Dolayısıyla da onun tefsirinde mensûh âyetlerin sayısı oldukça azdır. Bu bakımdan kendisinden neredeyse üç asır sonra dünyaya gelen Hindistanlı müfessir Şah Velîyullah ed-Dihlevî (ö. 1239/1824) ile kanaatlerinin örtüştüğü yerler bulunmaktadır.¹⁰⁰⁸ Karamânî’nin neshin naklen olduğu gibi aklen de câiz olduğuna yönelik söylemi, neshi inkâr eden veya neshe şüpheyile yaklaşan kimseyi olumlu yönde etkilemekte ve ikna edici bir nitelik taşımaktadır.

¹⁰⁰⁸ Nitekim nesh ve tahsis konularında titiz bir araştırma yapan ed-Dihlevî, Kur’ân’da mensûh âyetlerin sayısını beşe indirmiştir. Bu âyetler Bakara 180, 280, Enfâl 65, Ahzâb 52 ve Mücâdele 12’dir. Bkz. Şâh Velîyyullah, *el-Fevzü’l-kebîr*, 49. Gerek nâsîh gerek mensûh âyetler konusunda Karamânî ile ortak noktaları tespit edilmiştir. Bu durumda her ikisi de Enfâl 65 ve Ahzâb 52’yi mensûh kabul eder. Her ikisinin mensûh kabul etmediği âyetler ise Maide 106, Tevbe 41 ve Nûr 3’tür.

Tefsirlerde tarihle ilişkilendirilen ilimlerden biri de şüphesiz âyetler hakkında nakledilen isrâîlî rivayetlerdir. Bu rivayetler hakkında Hz. Peygamber (s.a.v.) ümmetini uyarmış ve onlara Ehl-i kitabın söylediklerinin ne doğrulanması ne de yalanlanması şeklinde bir yaklaşım içinde olmalarını tavsiye etmiştir. Nitekim Karamânî de bu rivayete yer vererek isrâîlî rivayetleri nakletmeye olan olumsuz bakış açısını eserinde dile getirmiştir. Ancak onun eserinde isrâîlî rivayetlerden tamamen kaçındığını da söyleyemeyiz. Zira o az da olsa tefsirinde isrâîlî rivayetlere yer vermiştir.

Karamânî'nin isrâîlî rivayetleri nakletmeye karşı olumsuz bakış açısını kabul etmekle birlikte şu konuya değinmeyi gerekli görüyoruz. Kanaatimizce tefsirlerinde Karamânî gibi az da olsa isrâîlî rivayetlere yer veren müfessirler, okuyucuya nakledilen kıssa hakkında bir merak uyandırmak, dikkatini konuya daha çok odaklamak ve ibret almak gibi amaçlarla bunları zikretmişlerdir. Üzerinde durulması gerektiğini düşündüğümüz diğer bir husus ise isrâîliyat konusunda doğru veya yanlış olduğunu bilmediğimiz ayrıntıları öğrenirken aslında Kur'ân'ın bize o kıssayla ne mesaj verdiğine odaklanmalı; âyetin özünden kopmadan o konudaki ilahi mesajı anlamaya çalışmalıyız.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Karamânî Osmanlı Devleti'nin hem topraklarının hem de ilmî-kültürel faaliyetlerinin zengin olduğu Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşamış bir Osmanlı âlimi ve müderrisidir. Kendisinde hem zahirî hem de bâtinî ilimleri toplayan müellifin bir tefsir kitabının bulunmasından dolayı sadece müfessir olduğunu söylemek doğru ve yeterli değildir. Araştırmamız göstermiştir ki Karamânî sadece bir müfessir değil, dini ilimler sahasının hemen her disiplinde söz sahibi olabilecek yetkinlikte çok yönlü bir âlimdir.

Tabakât kitaplarının bildirdiği üzere hayatı boyunca farz namazlarını camide cemaatle kılan müellif, takvası ve mütevazî kişiliğiyle gerek öğrencileri gerek halk tarafından büyük ilgi ve sevgiye mazhar olmuştur. Dönemindeki en önemli camilerden biri olan Fatih Camii'nde haftanın çoğu gününde verdiği hem hadis hem de tefsir dersleri vermiş olması bu iddiamızı desteklemektedir. Bir süre sonra Karamânî memleketi Karaman'a dönerek burada Halvetî şeyhi Şeyh Cemâlüddin Efendi'nin hizmetine girmiş ve hayatının son dönemlerinde daha çok ibadetle meşgul olmayı, uzleti ve eser telif etmeyi tercih etmiştir.

1564 yılında vefat eden Karamânî'nin doğum tarihinin bilinmemesinden dolayı kaç yaşında vefat ettiği bilinmemektedir. Ama burada önemli olan husus onun yaşadığı müddetçe yaptığı hizmet ve eserleridir. Onun telif ettiği *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eseri kanaatimizce görünürde sadece bir kitap iken gerek hacmi gerek ihtiva ettiği konular bakımından birden fazla esere eş değer niteliktedir. Bu bakımdan müellifin hem yaşadığı çağa hem de sonrasındaki çağlara sunduğu hizmet ilmî bir miras niteliğindedir. Öte yandan tefsirinin gerek kendi zamanında gerek sonraki zamanlarda ön plânda tutulmamasının sebebi kuşkusuz aynı dönemde eser telif eden Ebüssuûd Efendi'nin *İrşâdü'l-aklî's-selîm* adlı tefsirinin varlığıdır. Nitekim Ebüssuûd Efendi'nin tefsiri daha çok ilgi ve teveccühe mazhar olmuştur. Ama burada dikkat çekmek istediğimiz bir mesele vardır ki Ebüssuûd Efendi'nin tefsiri beş ciltken Karamânî'nin tefsiri on bir cilttir ve tefsirinde âyetlerin içeriği ile ilgili zengin bilgiler mevcuttur. Sadece bu sebep bile Karamânî'nin tefsirinin okunması, incelenmesi ve değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Araştırmalarımızın sonucunda Karamânî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân*'ının müstakil bir tefsir olduğu kanaatine vardık. Nitekim Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ından sonra telif edilen hemen hemen bütün tefsir eserlerinin ondan istifade etmesi, onu kaynak göstermesi kaçınılmaz bir durumdur. Ama bu demek değildir ki içinde Zemahşerî'yi şerh eden her tefsir bir şerhtir, müstakil özellikte bir tefsir değildir. Karamânî tefsiri özelinde bizi bu kanaate yönlendiren en önemli sebep her âyeti olduğu gibi Zemahşerî'nin ya da Beyzâvî'nin sözlerini alarak tefsir etmemesi, bir kısmını alsa da kendisinden birçok ilavelerde bulunmasıdır.

Müellifin tefsirinin mahiyetiyle ilgili tespit ettiğimiz bir diğer konu eserinin tahkîkî tefsir olma özelliğini taşımasıdır. Nitekim âyetteki kelimelerin manalarını tek tek açıklaması, belâgat kurallarına, kıraat vecihlerine ve Kur'ân ilimlerine değinmesi bunu gösterir. Karamânî'nin sûreleri tefsir ederken kullandığı metot standarttır ve âyetlerin manası hakkında neredeyse soru işaretine yer bırakmayacak şekilde ayrıntılı bilgiler mevcuttur. O, eserinde özellikle nakle çok yer verir. Bu bağlamda müfessirin eserinde sahih rivayetler yanında zayıf ve mevzû rivayetleri naklettiğini de tespit ettik. Burada biz onun özellikle mevzû addedilen rivayetlere yer vermesi yaklaşımını isabetli bulmadığımızı ifade etsek de onun söz konusu mevzû rivayetleri sadece belli ilimlerde (fezâilü'l-Kur'ân gibi) sınırlı tutması ve oldukça az yer vermesi eleştirimizin boyutunu hafifletir.

Arap dili-belâgati ve şiiri, kıraat, fıkıh, kelâm, tarih ve bilimsel konularda da istifade eden müellifin tefsiri, dirâyet yönü ile ağır basar. Her ne kadar müellif, bazı âyet sonlarına işârî yorumlar getirse de tefsirinin işârî değil dirâyet tefsiri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Öte yandan tüm bu bilgileri telif ederken çeşitli ilim alanlarında yetkin birçok âlimden de istifade etmektedir. Onun birçok âlime müracaat etmesi eserinin derleme bir kitap olduğu izlenimini uyandırır da biz eserin tahkîkî bir tefsir olduğunu düşünüyoruz. Nitekim söz konusu bilgileri ve kaynakları nerede ve nasıl kullanılacağını bilmek ayrı bir disiplin ve büyük bir ilmi çaba gerektirir. Neticede de Karamânî bu yöntemi titiz bir şekilde kullanarak âyetleri bir bütünlük içinde, birbirlerinden kopma olmadan belli bir sistem dahilinde tefsir etmektedir. Bu şekilde onun tefsirinin telif özelliği ve kendine has bir üslubu göz ardı edilemez.

Çalışmamızın esas kısmı tezimizin de büyük bir bölümünü kapsayan Karamânî tefsirinde bulunan Kur'ân ilimlerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda müfessirimiz Karamânî, tefsirinde bugün literatürde yer alan Kur'ân ilimlerinin tamamına temas etmekte; âyetleri bu ilimler ışığında yorumlamış olduğu neticesine ulaştık. Ancak konuları müstakil başlıklar altında toplamamaktadır. Bu çalışmamızda Karamânî'nin tefsirinde Kur'ân ilimleri hakkında elde ettiğimiz veriler sırasıyla şu şekildedir:

Öncelikle vahyin lügat manasında müfessirlerin çoğuyla uyum içinde olsa da onlardan ayrıldığı husus şudur: Karamânî, Kur'ân'da geçen Hz. Mûsâ'nın (a.s.) annesine yapılan vahyin o zamanda yaşayan bir peygamberin vasıtasıyla gerçekleştiğini ifade eder. Ona göre Yüce Allah önce Hz. Şuayb'a (a.s.) vahyetmiştir. O da Allah'tan aldığı vahyi Hz. Mûsâ'nın (a.s.) annesine ulaştırmıştır.

Vahyin ıstılah manasında ise Karamânî, müfessirlerin çoğuyla aynı fikirdedir. Ancak vahyin çeşitlerini değişik açıdan ele alır. Çoğu müfessir vahyi vasıtalı ve vasitasız olmak üzere genel manada iki şekilde ele alırken Karamânî, muhataba göre kısımlara ayırır. Bu bağlamda o vahyin çeşitlerini üçe ayırır: İnsanlara (peygamber olan ve peygamber olmayanlara), hayvanlara ve camid varlıklara yapılan vahiy. Burada dikkat çekmek istediğimiz husus şudur ki: Karamânî, vahyin bu çeşitlerini Kur'ân'dan delil aldığı âyetlere dayandırarak değerlendirmektedir.

Kur'ân'ın nüzûlünü müfessirlerin geneli üç aşamada değerlendirirken Karamânî, iki aşamada değerlendirir. O, Kur'ân'ın iniş şekillerinden ilki olarak değerlendirilen levh-i mahfuzda bulunuşunu, iniş aşamalarına dahil etmez. Kanaatimize göre Karamânî, Kur'ân'ın levh-i mahfuzda bulunduğu ve orada korunduğunun bilinmesinin meşhurluğundan dolayı bu iniş şeklini ayrı bir madde olarak belirtmemektedir.

Mükerreren nüzûl ilmi hakkında Karamânî, Zerkeşî ve Süyûtî'den ayrılır. Zira onlar bu konuda tek tek âyet ve sûre isimleri belirtirken Karamânî, inişi tekrar eden âyet ve sûreler hakkında kesin bir kanaat belirtmez. Sadece Fâtiha sûresinin böyle olabileceğine işaret eder.

Kur'ân'ın mushaflaşma ve çoğaltılma süreci ile ilgili olarak *Tefsîru'l-Kur'ân*'da diğer ulûmü'l-Kur'ân eserlerindeki gibi bir sıralamaya rastlamadığımızı belirtmeliyiz. Zira

Karamânî bu konuda sadece Kur'ân'ın bu zamana kadar nasıl güvenilir bir şekilde geldiği ve muhafaza edildiği hakkındaki rivayetlere yer vermekle yetinmektedir.

Karamânî, son nâzil olan âyet hakkında çoğu müfessirlerden ayrılır. Zira o, son inen âyetlerin Tevbe sûresi 128. ve 129. âyetler olduğunu belirtir.

Sûrelerin Mekkî ve Medenî oluşu konusunda rivayetleri esas alan Karamânî, çoğunlukla ulema ile hemfikirdir. Ancak bazı sûrelerin iniş yeri hakkında çoğunluk ulemadan farklı görüşler ifade eder. Nitekim Karamânî, Hacc, İnsan ve Zilzâl sûrelerini Mekkî; Yûnus sûresini ise Medenî olarak değerlendirir. Zariyât sûresi hakkında ise ne Mekkî ne de Medenî oluşuna dair bir şey zikreder.

Yedi harfî ve Kur'ân'ın yedi harf üzere okunabileceğini kabul eden Karamânî, yedi harfin ne olduğu konusunda kesin bir görüş belirtmez. Ayrıca o, yedi harften kastedilenin yedi vecih olduğuna dair genel görüşü de tercih etmez.

Karamânî, umum-husus, mutlak-mukayyed, mücmelin tebyini, mübhemin tafsili gibi Kur'ân ilimlerini özellikle sahâbeden gelen rivayetlerle açıklar.

Kur'ân'da Arapça dışında kelimelerin bulunduğunu ifade eden garîbü'l-Kur'ân ilminin varlığını kabul eden Karamânî, Kur'ân'da bu kelimelerin az olduğunu belirtir.

Emsâlü'l-Kur'ân ve aksâmü'l-Kur'ân konularında çoğu müfessirle aynı kanaatleri taşıyan Karamânî, tekrârü'l-Kur'ân konusunda farklı bir değerlendirmede bulunur. Nitekim o, sadece farklı âyetlerde tekrarı değil aynı âyette dahi tekrar eden kelimenin bulunduğuna dikkat çeker. Söz konusu tekrarların tekit edici ve hatırlatıcı gibi amaçlarının bulunduğunu ifade eder.

Karamânî, hitâbü'l-Kur'ân ilmini Zerkeşî ve Süyûtî gibi meşhur ulemanın zikrettiği gibi ele almaz. Söz konusu müellifler, Kur'ân'da bulunan hitapları genelden özele, özelden genele ve konularına göre şeklinde değerlendirirken Karamânî, hitap âyetlerindeki harflerin manalarına odaklanır. Bu bağlamda hitap harflerinin manasını tek tek açıklar.

Vücut ve nezâir hakkında âyetlerden örneklere yer veren Karamânî, bu ilimlerin Kur'ân'ın mucizeliğini gösteren en önemli ilimler olduğunu belirtir.

Muhkem ve müteşâbihin tanımında müfessirlerle uyumluluk arz eden Karamânî, bazı müteşâbih âyetlerin bilinebileceğini vurgular. Bu bağlamda da bazı müteşâbih âyetlerin manalarına değinir. Sadece kabza ve yemîn kelimeleri hakkında görüş beyan etmez. Onun bu yaklaşımını Ebû Hanîfe'ye olan sıkı bağıllığı ile açıklarız. Zira Ebû Hanîfe de bu kelimelerin manaları hakkında herhangi bir görüş belirtmez.

Hurûf-i mukattaanın müteşâbihliğine dair çoğu müfessir görüş beyan ederken Karamânî, bazı hurûf-i mukattaayı işârî yorumlarla açıklar. Özellikle onun elif harfinin manası hakkında söyledikleri oldukça dikkat çekicidir. Bu harflere verdiği manalar, Karamânî'nin tasavvufî yönünün ağır bastığının kanıtıdır.

Müşkilü'l-Kur'ân ilmi hakkında müfessirimiz ulema gibi âyetler arasında asla bir tenâkuzun bulunmadığını belirtir. Kimi âyetlerdeki çelişki vehmini bazen bir belâgat kuralıyla bazen de anlam farklılıklarıyla giderir.

Münâsebetü'l-Kur'ân, *Tefsîru'l-Kur'ân*'da en çok rastladığımız Kur'ân ilmidir. Zira Karamânî buna özellikle değinmekte; hemen hemen çoğu sûrenin birbiriyle uyumlu olduğuna dikkat çekmektedir. Münasebetle ilgili en çok değindiği husus ise bir sûrenin başı ile önceki sûrenin sonunun birbiriyle irtibatlı olmasıdır. Ayrıca o, bazı sûrelerin karşıt kavramları barındırdığını ve bu bağlamda da birbiriyle münasebetlerinin bulunduğunu ifade eder.

Sarfe teorisini kabul etmeyen müfessir Karamânî, Kur'ân'ın i'câzının bütün zamanlarda geçerli olduğunu belirtir.

Fezâilü'l-Kur'ân ilmi hakkında Karamânî'nin sûrelerin sonunda yer verdiği rivayetler çoğunlukla Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ında zikrettiği rivayetlerdir. O, bu konuda sahih rivayetlerin yanında mevzû rivayetlere de yer verir.

Sebeb-i nüzûl ilmi hakkında da eserinde sıklıkla rivayetlere yer veren Karamânî, genellikle ulûmü'l-Kur'ân müellifleriyle uyumlu görüşler zikreder. Sadece tanımı konusunda bir yönden onlardan ayrılır. Nitekim Karamânî, bazı âyetlerin gelecekte yaşanacak bir olay üzerine indiğini belirtir.

Karamânî, nesih konusuna da ayrı bir önem verir. Bu bağlamda neshin tanımına, Kur'ân'da niçin nesh edici âyetlerin bulunduğu, nesih ile bedânın farkına önemli

açıklamalarla değinir. Bu bakımdan neshi inkar edip şüphe içinde olanlara da ikna edici deliller sunar. O, Kur'ân'da bulunan neshi ya lafızların ya da hükümlerin mensuh olduğunu ifade ederek iki açıdan değerlendirir. Öte yandan o, nesihte icmâ ve kıyasa müracaat etmez. Bu bakımdan onun mensuh kabul ettiği âyetlerin sayısı oldukça azdır.

Son olarak akademik çevrelerce hakkında yeni yeni çalışmalar yapılmaya başlanan yazar ve eseri hakkında araştırma yapmak isteyenlere birtakım öneriler sunmayı faydalı buluyoruz. Dileğimiz, bu önerilerimizin değerlendirilmesi durumunda yapılacak çalışmalarla tefsir alanının akademik açıdan ilmî katkılarla zenginleştirilmesidir.

Karamânî'nin tefsiri özellikle Arap dili ve belâgatı alanında tez yazacaklar için çok önemli bir kaynaktır. Nitekim Karamânî, âyetlerde geçen kelimeleri ve cümleleri sarf-nahiv-belâgat açısından açıklamakta ve dil âlimlerinin ihtilaf ettikleri konulara değinmektedir. Ayrıca o, bir kelimenin lügat anlamında birçok Arap şiirinden istişhatta bulunmaktadır. Delil olarak sunduğu söz konusu şiirleri sadece zikretmekle kalmayıp, şiirde bulunan kelimelerin manasını da tek tek açıklamaktadır.

Âyetleri tefsir ederken zaman zaman Ehl-i sünnet, Mu'tezile, Cebriyye ve Mürcie gibi itikâdî mezhepler arasındaki görüşleri yansıtmayı, özellikle de Mu'tezileye reddiyeler getirmesi kelâm ilminde ihtisas yapmak isteyenlere araştırma alanı sunmaktadır. Karamânî, sadece itikâdî âyetlerde değil ahkâm içerikli âyetlerin tefsirinde de hem fıkıh usulü hem de fıkıh ilmiyle ilgili bilgilere yer vermektedir. Bu bağlamda söz konusu tefsir, İslam hukuku alanında araştırma yapmak isteyenlere de kaynak olma niteliği taşımaktadır. Ayrıca Karamânî'nin kaidelerde ve furû'da kendi ifadelerinden de anlaşıldığı üzere daha ziyade Hanefî mezhebini tercih etmesi onun eserinin özellikle Hanefî usul ve furu'unda müracaat edilecek kaynaklardan biri olduğunu göstermektedir.

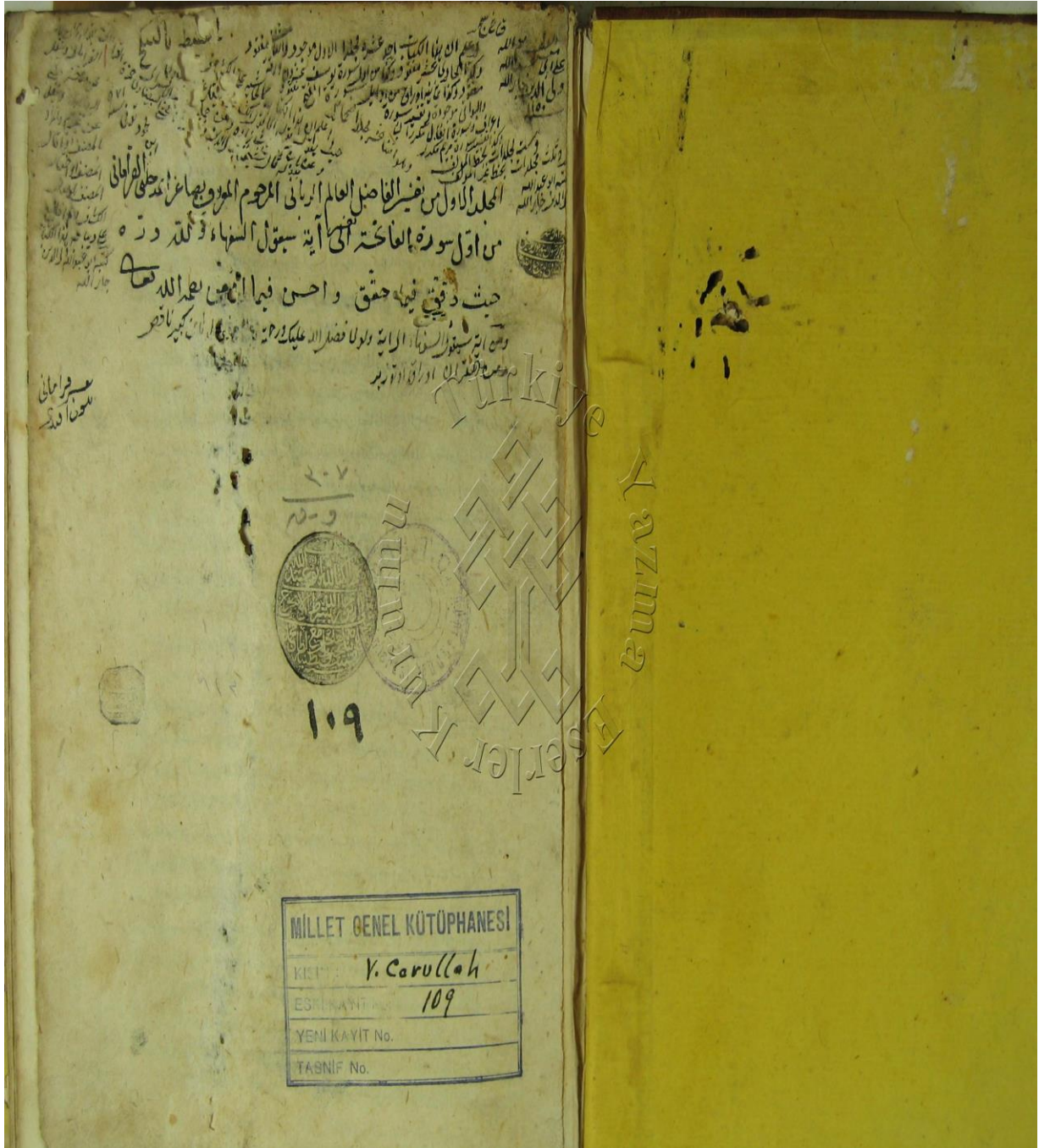
Eserinde Arap dili, kelâm ve fıkıh yanında pek çok hadise de yer veren Karamânî'nin tefsirinde bulunan hadislerin tahrîci yapılabilir ve kanaatimizce buna da büyük bir ihtiyaç vardır. Zira o, hadislerden örnek getirirken bazen sadece müracaat ettiği kitabın ismini verir bazen de sadece hadis râvisinin ismini zikretmekle yetinir. Onun Kütüb-i tis'anın yanı sıra içinde sahih, hasen, mürsel, zayıf, metruk gibi birçok hadis

zikredildiği *Keşfu'l-hafâ* gibi eserlerden de kaynak göstermesinin sebebi ayrıntılı araştırılabilir. Kanaatimizce bu metodu kullanması müellifin kendi tercihidir. Bunu söylemeye bizi sevk eden etken ise müfessirin tasavvufa olan bağılılığıdır. Nitekim Karamânî tasavvufa olan ilgisinden hareketle hadislerin isnadından çok manasına ve vermek istediği mesaja odaklanmaktadır.

Son olarak işârî tefsire değinmesine bağılı olarak Karamânî'nin eseri, âyetlerin tasavvufî açıdan manalarının araştırılmasına da elverişli bir kaynaktır. Bu bağlamda onun yorumladığı âyetler tespit edilip diğeri işârî tefsirlerle mukayese edilebilir. Bu konuda onun daha ziyade hangi mutasavvıfın ve Ehl-i keşfin görüşlerini tercih ettiği araştırılabilir. Hatta bu şekilde Karamânî'nin tasavvufta müracaat ettiği örnek şahsiyetler de tespit edilebilir.

Sonuç olarak Karamânî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân* isimli el yazması tefsiri Kur'ân ilimleri açısından olduğu kadar diğeri İslami ilimler açısından da önemli ve değerli ecdat yadigarı kıymetli bir eserdir. Bir an önce tamamının edisyon kritiğinin yapılması, Temel İslam Bilimlerinin birçok alanında akademik çalışmalara konu edilmesi ve ilim dünyasının istifadesine sunulması önem arz etmektedir.

TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN'IN YAZMA NÜSHALARINDAN ÖRNEKLER

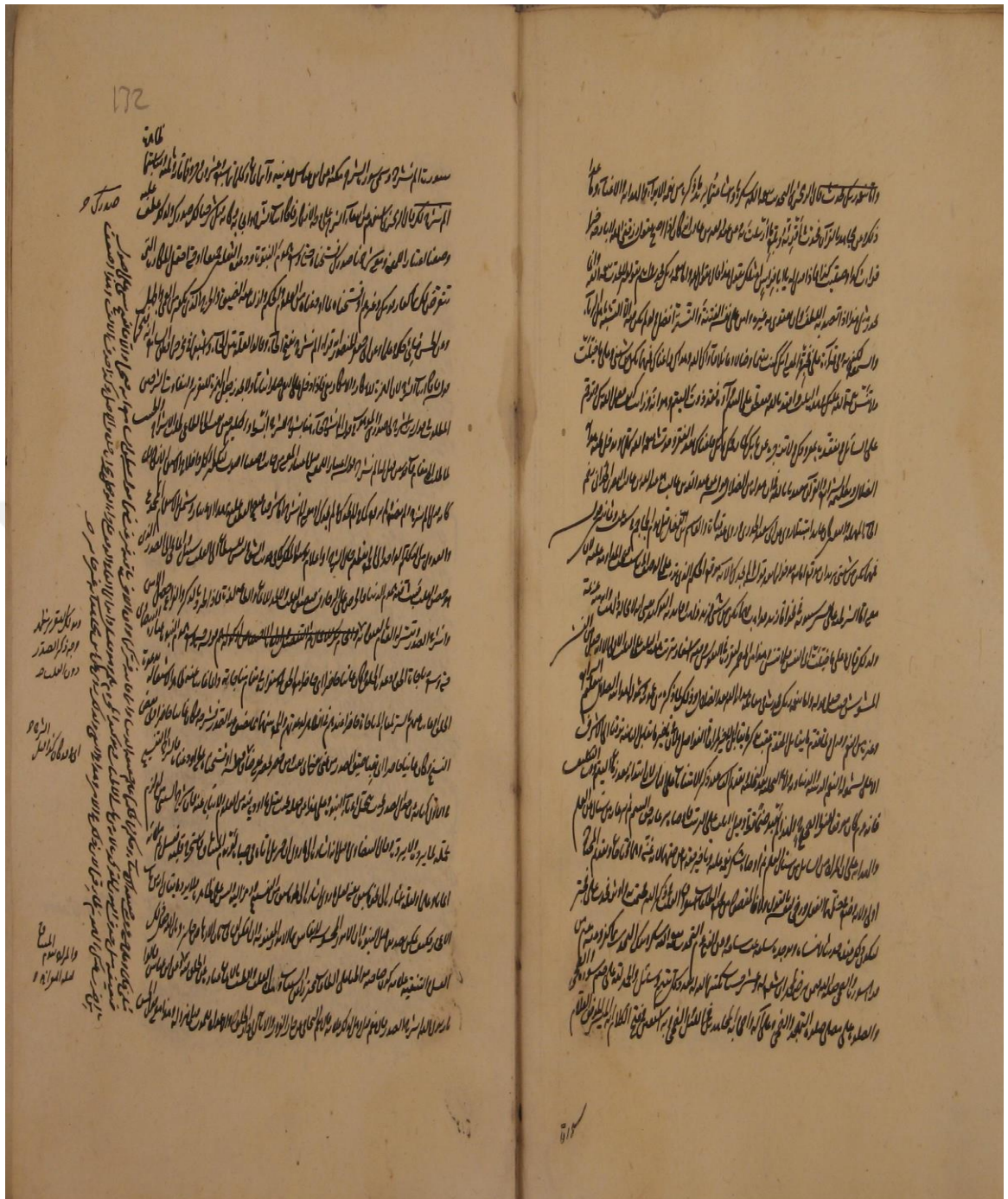
Resim 1. Süleymaniye Kütüphanesi Cârullah Nüshası 109 Numara Zahriyye Sayfası

Resim 2. Süleymaniye Kütüphanesi Cârullah Nüshası 109 Numara İkinci Varak

Resim 3. Süleymaniye Kütüphanesi Cârullah Nüshası 117 Numara Son Varak

Resim 4. Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi 21 Hk 338 Numara
İnşirah Sûresi Tefsiri

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammet. “Osmanlı Döneminde Tefsir Haşiyeleri”. *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur’an Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler ve Müzakereler-Tartışmalı İlmi Toplantı*. 167-194. İstanbul: 2012.
- Abdülazîz ed-Dihlevî, Şâh Veliyyullâh Ahmed b. Abdîrahîm el-Ömerî el-Fârûkî. *el-Fevzü’l-kebîr fî usûli’t-tefsîr*. çev. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.
- Albayrak, Halis. “Mübhemâtü’l-Kur’ân İlmi ve Kur’ân Tefsirindeki Yeri”, *AÜİFD* 32 (1992), 155-182.
- Alhajj, Abdulhafedh Saeed Hammo. *Ahmed el-Karamânî (ö. 971/1564) Tefsîrinin Tahkîk ve Değerlendirilmesi (Yûsuf, er-Ra’d, İbrahim, el-Hicr ve en-Nahl Sûreleri)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2022.
- Altunel, İbrahim. *Anadolu Mahalli Fıkra Tipleri Üzerine Bir Araştırma*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Âmidî, Ebû’l Hasen (Ebû’l-Kâsım) Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa’lebî el-. *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*. nşr. Abdurrezzak Afîfî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru’s-Samîi, 1424/2003.
- Atâyî, Nev’îzâde. *Hadâiku’l-hakâik fî tekmileti’s-Şakâik*. 2 Cilt. İstanbul: Elma Basım ve Yayın, 2017.
- Aydın, Muhammed. *Genel Tefsir Kuralları*. İstanbul: Nun Yayıncılık, 2008.
- Aydın, Süleyman. *el-Kavâid fî ‘ulûmi’l-Kur’ânî’l-Kerîm*. İstanbul: y.y., 1436/2015.
- Aydın, Süleyman. “Kur’ân Tefsirinde Bilinmesi Gerekli Kurallar Üzerine”. *Universal Journal of Theology* 6/1 (2021), 27-68.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-. *Nuketü’l-intisâr li nakli’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Zeğlûl Selâm. İskenderiye: Menşetü’l-Me’ârif, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *ez-Zühdü’l-kebîr*. thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Dâru’l-Cinân, 1. Basım, 1408/1987.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Şu‘abü’l-imân*. thk. Abdül’âlî Abdülhamid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1. Basım, 1423/2003.

- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrâhman el-Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418/1998.
- Bikâî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî. *Nazmü'd-dürrer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-süver*. 22 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. sad. Abdulaziz Hatip. 2 Cilt. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014.
- Birişik, Abdulhamit- Hüseyin, Abdulhâdi Muhammed. "Mübhemâtü'l-Kur'ân", *DİA*. 31/437-438. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Birişik, Abdulhamit. "İsrâiliyat". *DİA*. 23/199-202. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Birişik, Abdulhamit. "Tefsir". *DİA*. 40/281-290. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Boyalık, Mehmet Taha. *el-Keşşâf Literatürü Zemahşerî'nin Tefsir Klasığının Etki Tarihi*. İstanbul: İsam Yayınları, 2019.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cûfî el-. *Sahîhu'l Buhârî*, Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002.
- Cengiz, Ahmet. *XVIII. Yüzyılda Lârende (Karaman) Şehrinin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 19. Basım, 2010.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-. *el-Fusûl fî usûli'l-fıkh*. thk. 'Acîl Câsım en-Neşmî. 4 Cilt. Kuveyt: et-Türâsü'l-İslâmî, 2. Basım, 1414/1994.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-. *es-Sıhâh Tâcü'l-lüga ve sıhâhü'l-'Arabîyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyin, 2. Basım, 1399/1979.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Tashih Eden: Muhammed Şerefüddîn. 2 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1360/1941.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Çetin, Abdurrahman. "Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf". *İslami Araştırmalar*. 1/3 (1987), 71-88.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 7. Basım, 2009.

- Çevikoğlu, Hasan. “Kur’ân-ı Kerim’de Edebî Üslûp”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012), 67-90.
- Çol, Muhammet. “Muhsin Demirci Konulu Tefsire Giriş”, *Mizânü’l-Hak İslami İlimler Dergisi*. 7 (2018), 175-180.
- Çol, Muhammet. “Müfessirin İhtiyaç Duyduğu Kaideler Üzerine Sistematik Bir İnceleme Denemesi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 24/42 (Temmuz-Aralık 2019), 205-226.
- Dağ, Mehmet. “Kur’an’ın Anlam ve Telaffuza Dayalı Okunması: Yedi Harf Ruhsatı”. *Uluslararası Din ve Dil Sempozyumu*. 527-536. Iğdır: Iğdır Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Dağdeviren, Alican. *Kur’ân-ı Kerîm’de Sorular ve Cevaplar*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdîrrahmân b. el-Fazl ed-. *Sünenü’l-Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed. 4 Cilt. Riyad: Dârü’l-Muğnî, 1421/2000.
- Demir, Ziya. *XIII.-XVI. y.y. Arası Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Demirci, Muhsin. *Günümüz Tefsir Problemleri*. İstanbul: İFAV, 2017.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2003.
- Demirci, Sabri. “Kur’an Ayetleri ve Sureleri Arasındaki Tenasüb (Fahrüddin Razi’nin Tefsiri Mefâtihu’l-Gayb Örneği)”. *Ekev Akademi Dergisi*. 19/62 (2015), 147-172.
- Demirci, Sabri. “Kur’an-ı Kerîm’deki Tekrarlar Meselesi ve Mefâtihu’l-Gayb Tefsirinde Râzî’nin Yaklaşımı”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 2/5 (2015), 286-307.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Amel-i Ehl-i Medine”. *DİA*. 3/21-25. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Duman, M. Zeki - Altundağ, Mustafa. “Hurûf-i Mukattaa”. *DİA*. 18/401-408. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Durmuş, İsmail. “İsferâyînî, İsâmüddin”. *DİA*. 32/516-517. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Ernût-Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. Umman: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Hanîfe, Nu‘mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *el-Fıkhu’l-ekber*. Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü’l-Furkân, 1419/1999.
- Ebû Süleyman, Şeyh Sabır Hasan Muhammed. “Emsalü’l-Kur’an”. çev. Mustafa Hocaoglu. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 12/1 (2012), 257-268.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 4. Basım, 2013.
- Evliya Çelebi, Mehmed Zillioğlu. *Seyahatnâme*. sad. Mümin Çevik. 10 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-. *Tehzîbü’l-lüga*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun. 15 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1396/1976.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mahsûl fî ‘ilmi usûli’l-fıkh*. thk. Taha Câbir Alvânî. 6 Cilt. b.y.: Müessesetü’r-Risâle, ts.
- Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*. 32 Cilt. Lübnan: Dâru’l-Fikir, 1401/1981.
- Fazl Hasan ‘Abbas, Ebû Muhammed Fazl b. Hasen b. Ahmed b. Âl Abbâs es-Safûrî eş-Şâfiî. *İtkânu’l-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. 2 Cilt. Umman: Dâru’l-Furkan, 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *el-Mustasfâ min ilmi’l-‘usûl*. thk. Hamza b. Zuheyr. 4 Cilt. Medine: y.y. 1413/1992.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *İhyâu ‘ulûmi’d-dîn*. thk. Ebü’l-Fazl Abdurrahîm b. el-Hüseyin. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1982.
- Gezgin, Ali Galip. “Kur’ân’ı Anlamak İçin Hermenötik Mi Semantik Mi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7 (2000), 123-147.
- Gördük, Yunus Emre. “Aksâmu’l-Kur’ân’da “Muksem bih” ve “Muksem aleyh” İlişkisi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 43 (2015), 174-212.
- Gördük, Yunus Emre. “Bilimsel Tefsir ve 20. Yüzyıldaki Meşhur Temsilcileri Perspektifinden Hasan Basri Çantay’ın Açıklamalı Meâli”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/33 (2014), 181-214.
- Gülşen, Ekrem. *Kurtubî Tefsirin’de Esbâb-ı Nüzûl*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

- Güven, Şahin. “Celâleddîn es-Suyûti’nin Merâsidü’l-Metâli‘ fî Tenâsubi’l-Mekâtî‘ ve’l-Metâli İsimli Eseri Bağlamında Sûrelerin Başı ile Sonu Arasındaki Münasebet”. *Bilimname*. 34/2 (2017), 317-339.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân b. ‘Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü’l-‘ayn müretteben ‘alâ hurûfî’l-mu‘cem*. thk. Abdulhamid Hendâvî. 4 Cilt, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2003.
- Hamîdullah, Muhammed. *Sîretü İbn İshâk el-müsemma bi-Kitâbi’l-Mübtede’ ve’l-meb‘as ve’l-megâzî*. b.y.
- Hâris el-Muhâsibî, Ebû Abdillâh b. Esed el-Anezî. *el-Akl ve fehmi’l-Kur‘ân*. thk. Hüseyin Kuvvetli. Beyrut: Dârü’l-Fikir, 1391/1971.
- Haskefî, Alâuddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-. *İfâzatu’l-envâr ‘alâ ‘usûli’l-menâr*. thk. Muhammed Berakât. Dimaşk: Mektebetü’l-İmâmu’l-Evzâi, 2. Basım, 1429/2008.
- Hatîb el-İskâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *Dürretü’t-tenzîl ve gurretü’t-te’vîl*. thk. Muhammed Mustafa Aydın. 3 Cilt. Mekke: y.y., 1422/2001.
- Hatîb et-Tebrîzî. *Mişkâtü’l-mesâbih*. thk. Muhammed Nâsîrüddîn el-Bânî. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 2. Basım, 1399/1979.
- Hatiboğlu, İbrahim. “İsrâiliyat”. *DİA*. 33/195-199. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Hâzin el-Bağdâdî, Ebü’l-Hasen Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-. *Lübâbü’t-te’vîl fî me‘ânî’t-tenzîl*. thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1425/2004.
- Hımsî, Naîm el-. *Fikretü i ‘câzi’l-Kur‘ân mine’l-bi’seti’n-Nebeviyye ilâ asrina’l-hadîs*. Lübnan: Müessestü’r-Risâle, 3. Basım, 1400/1980.
- Himyerî, Abdürrezzâk b. Hemmâm Ebû Bekr b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-. *el-Musannef*. thk. Eymen Nasruddîn el-Ezherî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1321/2000.
- Hindî, Ebû Abdillâh Safiyyüddîn Muhammed b. Abdîrrahîm (Abdîrrahmân) b. Muhammed el-Urmevî el-. *Nihâyetü’l-vüsûl ilâ ‘ilmi’l-usûl*. thk. Salih b. Süleymân-Sa‘d b. Sâlim. 9 Cilt. Mekke: Mektebetü’t-Ticâriyye. ts.
- İbn Abdilberr en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *Temhîd li mâ fi’l-Muvatta mine’l-me‘ânî ve’l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed Ulvî-Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî. 26 Cilt. Mağrib: Vüzêratü Umûmî’l-Evkâf ve’s-Şuûni’l-İslâmiyye, 1387/1967.
- İbn Akîle, Cemâlüddîn Ebû Abdillâh el-Mekkî. *ez-Ziyâde ve’l-ihsân fî ‘ulûmi’l-Kur‘ân*. 10 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Câmiatu’s-Şârîka, 1427/2006.

- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Esad Muhammed Tayyib. 10 Cilt. Mekke: Mektebetü Nizârî'l-Bâz, 1417/1997.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî. *en-Nâsih ve'l-mensûh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Abdulgaffar Süleymân el-Bendârî. Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986.
- İbn Hişâm, Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. *es-Siretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ, İbrâhim el-Ebyârî, Abdülhafız eş-Şelebî. 2 Cilt. b.y.: y.y. ts.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed ve Muhammed Seyyid Reşad, 15 Cilt. Kâhire: Mektebetü Evlâdî'sh-Şeyhi li't-Türâs, 1421/2000.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *et-Tibyan fî eymanı'l-Kur'an*. thk. Abdullâh b. Sâlim el-Betâtî. Mekke: Dârü'l-'Alemlî'l-Fevâid, 1429/2008.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'an*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Dârü't-Türâs, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1418/1998.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. thk. Abdullâh Ali Kebîr. Muhammed Ahmed Hasbullâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî. 6 Cilt. Kahire: Dârü'l-Meârif, 1119/1707.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-Müdhiş*. thk. Mervân Kabbânî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İmiyye, 2. Basım, 1426/2005.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Hasan Ziyâeddîn İtr. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Nevâsihu'l-Kur'an*. thk. Muhammed Eşref Ali el-Malbârî. b.y.: 1404/1984.
- İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Züheyr eş-Şâviş. 9 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1404/1984.

- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdulhamid. Suudi Arabistan: Dârü İbni'l-Cevzî, 1421/2000.
- İlhan, Avni. "Bedâ". *DİA*. 5/290-291. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- İnalcık, Halil. "Filori". *DİA*. 13/106-107. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Kadı İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsub. *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafa*. thk. Abdu Ali Köşek. b.y: y.y., 1424/2013.
- Kâfiyecî, Muhyiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân. *el-Kitâbü't-Teysîr fî kavâidi ilmi't-tefsîr*. çev. İsmail Cerrahoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Karamânî, Ahmed b. Mahmûd el-Asam (Sağır) el-Larendî. *Tefsîru'l-Karamânî*. Diyarbakır: Ziya Gökalp Yazma Eserler Kütüphanesi, Nu. 21 Hk 338.
- Karamânî, Ahmed b. Mahmûd el-Asam (Sağır) el-Larendî. *Tefsîru'l-Karamânî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, 109-117.
- Kastallânî, Ebû Bekr Kutbüddîn Muhammed b. Ali el-. *İrşâdu's-sâri ilâ şerhi sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ'l-Âmiriyye, 7. Basım, 1323/1905.
- Kattân, Mennâ' Halîl. *Mebâhîs fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü Vehbe. 7. Basım, 1995.
- Kaya, Mesut. "Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı-Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*. 15/1 (2015), 9-31.
- Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed el-Hasen el-. *et-Temhîd fî usûli'l-fıkh*. thk. Müfid Muhammed. 4 Cilt. Mekke: Merkezi'l-Buhûsi'l-İlmî, 1985.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferhel-Kurtubî. *el-Câmi'ulî ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Divan Edebiyatı*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 2. Basım, 1943.
- Mahallî, Celâleddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-, Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Tefsîrü'l-Celâleyn*. thk. Abdulkadir Arnavut. b.y.: Dâru İbn Kesîr, ts.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî el-. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Vanlıoğlu. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.

- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'ân'ın Metin Yapısı*. Ankara: Otto, 2. Basım, 2015.
- Molla Fenârî, Muhammed b. Hamza b. Muhammed. *Fusûlü'l-bedâ'i fi usûli's-şerâi'*. İstanbul: Şeyh Yahyâ Efendi Matbaası. 1289/1872.
- Muhammed Ebû Şehbe. *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: Dârü'l-Livâ, 3. Basım, 1407/1987.
- Mustafa Müslim, Muhammed. *Mebâhîs fi i'câzi'l-Kur'ân*. Riyad: Dârü'l-Müslime, 2. Basım, 1416/1996.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1991.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Sâlih b. Abdilaziz b. Muhammed b. İbrâhîm. Riyad: Dârü's-Selâm, 1320/1999.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî en-. *et-Tefsîr fi 'ilmi't-tefsîr*. 15 Cilt. Mektebetü's-Şâmile.
- Pezdevî, Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-. *Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*. Mîr Muhammed Kütüphane Merkezi İlim ve Edeb, ts.
- Pişgin, Yasin. "Ahmet Hamdi Akseki'nin "Ve'l-Asır Tefsiri" İsimli Risalesi Üzerine Bir Değerlendirme". *Toplum Bilimleri Dergisi* 8/15 (2014), 287-302.
- Polat, Fethi Ahmet. "Bir İ'câzü'l-Kur'ân İddiası: Sarfe". *Marife*. 3/3 (2003), 185-218.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Geylânî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-. *et-Tibyân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Mekke: Dârü'l-Cîl, 1390/1970.
- Sadykov, Murad. "Umum-Husus Kaidesi ve Taberi Tefsirinde Uygulanması". *Sosyal Bilimler Dergisi*. 5/32 (2018), 817-838.
- Sebt, Halid b. Osman es-. *Kavâidü't-tefsîr*, Medine: Dârü İbn Affan, 1415/1994.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî. 2 Cilt. Hindistan, 1372/1952.
- Smaali, Haifa. *Furkan Sûresi Çerçevesinde Karamânî Tefsirinin Tahkik ve Değerlendirmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

- Subhi es-Salih. *Kur'ân İlimleri*. çev. M. Said Şimşek. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye. 7 Cilt. ts.
- Şa'ban Muhammed İsmâîl. *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'ân ve's-sünne ve'l-'ulûmi'l-İslâmiyye*. 2 Cilt. Medine: Dârü'l-Ensar, 1399/1980.
- Şen, Ziya. *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2. Basım, 2014.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-. *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakkı min ilmi'l-'usûl*. thk. Ebû Hafs Samî. 2 Cilt. Riyad: Dârü'l-Fazile, 1421/2000.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemü'l-evsat*. nşr. Târık b. 'İvezillâh ve Abdulmuhsin b. İbrâhîm. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1415/1995.
- Taberî, Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr b.Yezîd et-. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-'Arabîyye ve'l-İslâmiyye, 1422/2001.
- Tala, Murat. “Kur'ân Yorumunda Dil ve Üslup Merkezli Yaklaşım: Bakara Suresi Bağlamında Karamânî Tefsiri'ne Bir Bakış”. *Osmanlı Döneminde Tefsir*. 1. Basım. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018, 1/511-529.
- Taleb, Babe Amar. *Karamânî'nin Keşşaf Hâşiyesinin Tahkik ve İncelemesi (Fâtîha Sûresi)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan el-Eslemân. Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1417/1996.
- Tok, Fatih. “Ebû Hanîfe'nin Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 92-107.
- Topcu, Mustafa. “Hamza el-Karamânî'nin Takşîru't-tefsîr Hâşîye alâ Envârî't- tenzîl fî'z-zehrâveyn” İsimli Beyzâvî Hâşiyesi. *GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi SIRAT* 2/1 (2021), 152-180.
- Tuncel, Metin. “Karaman”. *DİA*. 24/444-447. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 3. Basım, ts.
- Uslu, Rifat. “İslam Fıkıh Usulünde Mutlak’ın Mukayyed’e Hamli”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/54 (2017), 1039-1043.
- Yakıt, İsmail. “Doğru Bir Kur’an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi”. *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri* 2 (1995), 412-417.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Sarfe”. *DİA*. 36/140-141. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Yılmaz, Mehmet Faik. “Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Süver”. *DİA*. 31/569-571. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Zakzûk, Muhammed Hamdi. *el-Mevsûatu’l-Kur’âniyye’l-mütehassise*. Kahire: Mısır Cumhuriyetü Vüzeratı’l-Evkaf, 2005.
- Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-. *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*. thk. Abdussettâr Ahmed. 40 Cilt. Kuveyt: y.y., 1385/1965.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-. *‘İlmü’t-tefsîr*. b.y: Dârü’l-Meârif, ts.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-. *Tefsir Tarihi*, çev. Halil Aldemir, 3 Cilt. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018.
- Zekiyuddîn Şaban. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 16. Basım, 2012.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf ‘an hakâiki gavâmidi’t-tenzîli ve uyûni’l-ekâvili fî vucûhi’t-te’vîl*. thk. Âdil Ahmed, Ali Muhammed. 6 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Abîkan, 1418/1998.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *Esâsü’l-belâğa*. thk. Muhammed Basil ‘Uyûnüssûd. 2 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrûddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh ez-. *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Dârü’t-Türas ts.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü’l-irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Feyyâz Ahmed Zemrali. 2 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1415/1995.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, “Basit Tarama”. Erişim 20 Nisan 2022.
<http://yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=ahmed+b.+mahmud+karamani>

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, “Detaylı Katalog Tarama”. Erişim 20 Nisan 2022. <http://yazmalar.gov.tr/eser/taksirut-tefsir/158261>

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, “Detaylı Katalog Tarama”. Erişim 20 Nisan 2022. <http://yazmalar.gov.tr/eser/taksirut-tefs%C3%AEr-f%C3%AEt-teys%C3%AEr-it-tesyir/80380>

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve ortaöğrenimini Bursa Karacabey 14 Eylül Okulu'nda, liseyi ise Bursa İpekçilik Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nde tamamladı. 2014 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Anabilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı. 2017 yılında *Mücmel-Mübeyyen İlmi ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Mücmel Kelimelerin Delâlet Ettiği Anlamlar* adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Aynı yıl Temel İslam Bilimleri Anabilim dalında doktora eğitimine başladı. 2016-2020 yılları arasında Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. 2020 yılından itibaren Manisa Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

YAYINLAR

Ünal, Sema. “Tâbiîn Döneminde Kur'ân Tefsiri -Nâfi‘ Mevlâ İbn Ömer Örneği, yazar Yunus Emre Gördük (İstanbul: Siyer Yayınları, 2017), 382 Sayfa”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Nisan/April, 2023), 430-435.

Ünal, Sema. Bir Osmanlı Müfessiri Karamânî'nin İşârî Tefsire Yaklaşımı, *Tafsir Dergisi* 2/2 (Kasım 2022), 11-21